

1763

1985 / 3

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. évfolyam

.1985 JUN 14

Vaskoppantó, Sopron (Móser Zoltán felvétele)

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. évfolyam

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Dr. Huller Gyula: Az üzemtörténet újabb módszertani tapasztalatai — — — — — 3

Zalaegerszeg város száz éve (Dr. Halász Imre) — — — — — 5

Dr. Rózsay József, az első magyar gerontológus, a régi Terézváros orvosa (Dr. Vértes László) — — — — — 8

Leveldi Kozma Ferenc (Balogh Ferenc) — — — — — 9

Kemse, 1935. A kemsei falukutató munkaközösség emlékezete (Hajdú D. Dénes) — — — — — 11

Az első honismereti szakkörvezetői tanfolyamról (Dr. Szamosujvári Sándor) — — — — — 14

A debreceni kollégium a Bach-rendszerben (Dr. Nyakas László) — — — — — 16

Blaha Lujza és a gömöri huszárok (Ujváry Zoltán) — — — — — 18

Egy régi bajai néprajzkutató tanár, Bellosics Bálint (Dr. Fehér Zoltán) — — — — — 20

Csongrád város emléktáblái (Dudás Lajos) — — — — — 23

Séta Csepel szigetén (Szombathy Viktor) — — — — — 26

„A kultúra nincs helyhez kötve!” Dr. Barsi Ernővel beszélget Zika Klára — — — — — 30

A helytörténeti gyűjtemények jövőjéről. Selmeczi Lászlóval beszélget Csorna Béla — — — — — 33

Kétszáz éves a kunszentmártoni római katolikus templom (Józsa László) — — — — — 34

Egy „ismeretlen népdalszerző” (M. P.) — — — — — 36

Szűcsmesterség a XIX. század elején. Kerekes Ferenc ismeretlen kéziratot jegyzete (Dr. Varga Gábor) — — — — — 37

Sándor Móric a bajnaiak emlékezetében (Vitányi Borbála) — — — — — 38

A viharsarki viharágyú (Rácz Sándor) — — — — — 40

Hagyományos cigányfoglalkozások Túrkevéen (Hagymásy Sándor) — — — — — 41

Regrutabál, regrutabúcsúztató Bényben (Csókás Ferenc) — — — — — 47

In memoriam

Dr. Hársfalvi Péter (Dr. Csermely Tibor) — — — — — 49

Balla Péter (Olsvai Imre) — — — — — 50

Dr. Nagy Lajos (Pálmány Béla) — — — — — 51

Dr. Jámber Kálmánné Zsámár Margit (Dr. Timaffy László) — — — — — 54

Kalevala Baráti Körről (Varga Domokos) — — — — — 54

Sályi napok, 1984. (B. E.) — — — — — 56

Balassi Bálint nyomában (Z. Urbán Aladár) — — — — — 58

Helytörténeti gyűjteményekről

Falumúzeumok Bács-Kiskun megyében (Mándics Mihály) — — — — — 59

VÁLTOZÓ HAZÁNK

BESZÉLGETÉS

TEREMÉS

KRÓNIKA

Falumúzeum az Ipoly mentén (Csáky Károly)	60
Néprajzi gyűjtemény Laskón (Z. Urbán Aladár)	61
Rendhagyó helytörténeti gyűjtemény Kiskunmajsán (Halász Péter) — — — — —	63

Honismereti Bibliográfia (melléklet)

A századforduló magyar építészetének vidéki emlékei (Gerle János) (mellékleten)

Seres András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások (Barna Gábor) (melléklet)

A címlapon a legkiválóbb önkéntes néprajzi gyűjtők számára alapított Sebestyén Gyula emlékérem látható (Lugossy Zoltán felvétele)

KÖNYVESPOLC

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Ferenc dr., az Agrárgazdasági Kutató Intézet ny. munkatársa, Bp. — **Barna Gábor dr.** tud. munkatárs, MTA—KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen — **Barsi Ernő dr.**, a Tanítóképző Főiskola ny. tanára, Győr — **Csáky Károly dr.**, tanár, Ipolyság — **Csermely Tibor dr.**, a HNF megyei bizottságának titkárhelyettese, Nyíregyháza — **Csorna Béla**, az MTI ny. munkatársa Bp. — **Csókás Ferenc** gazdálkodó, Bény — **Dudás Lajos** tanár, Csongrád — **Fehér Zoltán dr.** adjunktus, Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja — **Gerle János** építészmérnök, Bp. — **Hagymásy Sándor** ny. mezőgazdász, Mezőtúr — **Hajdú D. Dénes** üzemgazdász, Bp. — **Halász Imre dr.** tud. munkatárs, Megyei Levéltár, Zalaegerszeg — **Halász Péter** tud. főmunkatárs, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Bp. — **Huller Gyula dr.** osztályvezető, Szakszervezetek Megyei Tanácsa, Veszprém — **Józsa László** tanár, Kúnszentmárton — **Mándics Mihály** ált. iskola igazgató, Csávoly — **Morvay Péter dr.** néprajzi kutató, Bp. — **Nyakas László dr.** tud. kutató, Debrecen — **Olsvai Imre** tud. munkatárs, MTA Zenetudományi Intézet, Bp. — **Pálmány Béla dr.** osztályvezető, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp. — **Rácz Sándor** tanár, Makó — **Szamosujvári Sándor dr.**, a KLTE Gyakorló Ált. Iskola ny. vezető tanára, Debrecen — **Szombathy Viktor** író, Bp. — **Timaffy László dr.**, Mg-i Szakközépiskola ny. tanára, Győr — **Ujváry Zoltán dr.**, egyetemi tanár, KLTE Debrecen — **Varga Domokos** író, Bp. — **Varga Gábor dr.**, a Tanítóképző Főiskola adjunktusa, Debrecen — **Vértés László dr.**, osztályvezető főorvos, Bp. — **Vitányi Borbála dr.** tanár, MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. — **Zika Klára** újságíró, Fórum Szerk., Bp. — **Z. Urbán Aladár** tanár, Ipolyvarbó.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) ív terjedelemben 85 50643 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető a hirdapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHL 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

Az üzemtörténet újabb módszertani tapasztalatai

Ötödik alkalommal tartottak találkozót az üzemtörténeti mozgalom Veszprém megyei aktivistái, szervezői, irányítói, s az üzemtörténet-írás művelői és támogatói a Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat Üzemtörténeti és Munkásmozgalmi Archivumában. Írásunk a konferencia módszertani tapasztalatait kívánja összegezni.

A Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalat Üzemtörténeti és Munkásmozgalmi Archivumát 1978 júliusában alapította a vállalat. Számtalan akadályt okosan és kitartóan leküzdő munka nyomán az archívum napjainkra az építőipar történetének dunántúli és budapesti hatókörű gyűjteményi központjává vált. Anyaga e földrajzi egységnek nemcsak a munkásmozgalmi és üzemtörténeti dokumentumait, szerszámait, relikviáit öleli fel, hanem igen értékes téglá- és több mint száz darabból álló gyűjteménnyel is rendelkezik.

Ez a tiszteletre méltó és igen gazdag környezet méltó keretét szolgált az V. Veszprém megyei üzemtörténeti konferenciának. *Dr. Igaz Endrének*, a VÁÉV igazgatójának megnyitója után hangzott el az értékelő referátum, melyet korreferatúmként *Forró Ferenc*, a VÁÉV igazgatóhelyettese, *Horváth Gyula*, a Veszprémi Szénbánya Vállalat fősztályvezetője és *Dombi Ferenc*, a Zirci Szakmunkásképző Intézet szakörvezető tanára egészített ki a vállalati és intézményi gyakorlat tapasztalataival.

1972 óta széles tömegekre kiterjedő és szervezett mozgalommá vált az üzemtörténet Veszprém megyében. Tevékenységének eredményei nagy hatást gyakoroltak a munkahelyi kollektívák erősödésére, a munkahelyek sajátosságainak feltárására, a hozzájuk való kötődés elmélyítésére. Az üzemtörténet számos olyan múltbéli tapasztalatot is feltárt, amelyekre a vállalatirányítás új rendszerében eredményesen lehet építeni.

A széles körű gyűjtő- és feldolgozó munka eredményeként — melyben a munkásoktól, szocialista brigádoktól a tudósokig a megye társadalmának szinte minden rétege részt vett — két tucatra tehető az ipartörténeti bemutatótermek, múzeumok, gyűjtemények száma; az üzemek, intézmények számottevő része feldolgoztatta és kiadta saját történetét. Újabbán a szakmunkástanulók is növekvő részt vállaltak a mozgalmából: gyűjtik és kiállítják a tárgyi emlékeket, dokumentumokat, régi gépeket, eszközöket és mestermunkákat. A munkaverseny-mozgalom és a szocialista brigádmozgalom történetének feltárása jelenleg kap nagyobb lendületet. Az üzemtörténet termékenyítően hat a szocializmus megyebeli negyven éve történeti tapasztalatainak elemzésére és propagálására, így e vonatkozásban is valóságos politikai tényezőjévé vált a vállalatok, szövetkezetek életének.

Kapcsolódása a politikával kölcsönös. A megye politikai-mozgalmi irányító szervei megfelelő szervezeti kereteket és ösztönzőrendszert teremtettek az üzemtörténet fejlődéséhez. E szervezeti keretekbe beleértjük a megyei konferenciákat, a pályázati rendszert, a klubokat, a publikálás kialakult rendszerét, az üzemtörténet sajátos intézményeit, a sajtót (benne az üzemi sajtót is), a propagandát, melyben az üzemtörténet eredményeinek egy része közvetlenül hasznosul. A politikai szervek álláspontjuk kialakításában számos esetben az üzemtörténeti mozgalom eredményeire is építenek.

Szervezeti keretei fokozatosan bővülve és folyamatosan megújulva, eredményes eszközei a mozgalom kifejlesztésének. Az irányítás és támogatás szakszerűsége, a gyűjtők, az amatőr kutatók és a tudományos, valamint közművelődési intézmények fokozódó aktivitása a tiszteletet érdemlő eredmények, a jelentős mennyiségi felfutás mellett minőségi átalakulást is érlelt, s ez számos ellentmondást eredményezett. Milyen problémák feszítik ma a mozgalmat és tudományos vetületét; milyen feloldási lehetőségek kínálkoznak? Az üzemtörténet fejlődésének néhány főbb irányzatát kiemelve, az ellentmondások egyértelműbben tárulhatnak elénk.

Eljutottunk oda, hogy az üzemtörténetnek mind a mozgalmi, mind a tudományos, mind pedig az intézményi ága a korábbi állapothoz képest szélesebb alapokra helyeződött. Ebben a folyamatban mind a három pólus és tevékenységi kör — részben tömegesedésével, részben pedig minőségi jegyeinek kifejezettebbé válásával — határozottabb jelleget nyert.

A mozgalom eredményei és a tudományos feltárás, rendszerezés gyümölcseként örvendetesen gyarapodott a gyűjtemények száma, a meglévők pedig bővültek, kiteljesedtek. Közülük nem egy országosan is figyelemre méltó vagy egyedülálló. Az ajkai csingeri és a várpalotai Bányászati Múzeum, a VÁÉV archívuma, az Inotai Erőmű kiállítóhelyiségei mellé újabbak sorakoztak. Az Ajkai Timföldgyár és Alumíniumkohó gyűjteménye, a pápai szakmunkásképző intézet szakmatörténeti anyaga, a zirci szakmunkásképző mezőgazdaságigép-gyűjteménye, a DUVIÉP film-, dokumentum- és brigádnapló-gyűjteménye, a tapolcai gyógyszerári gyűjtemény mind ezt a folyamatot jelzi. 1985-ben nyílik meg Zircen a bányászati emlékszoza, s remény van arra, hogy a pápai cukrászati gyűjtemény is hamarosan megkapja önálló helyiségét. További újabb gyűjtemények is érlelődnek. Egy sok egységből álló *intézményrendszer* van tehát kialakulóban.

Az üzemtörténet másik pólusára tekintve, a tevékenységnek ez a széles köre egyfelől szakembereket nevelt a mozgalomból — amelynek fontos tényezője volt a vesztprémi üzemtörténeti klub —, másrészt számos levéltáros, muzeológus és történész szakmai érdeklődését is fölkellette az üzemtörténeti kutatások iránt.

A mozgalomnak — mint az üzemtörténet politikai oldalának — fejlődésében is szembeötlőek a minőségi jegyek. Néhány eleméről már szoltunk. E helyütt még annyit, hogy eredményei sokrétűen beépülnek a párt- és tömegszervezetek politikai munkájába (pl. az üzemi lapok, a tömegpolitikai képzés, a kiállítások, vetélkedők stb.), s a vállalatirányítás fokozatosan megvalósuló reformjának érdemi kibontakozásához is több helyütt konkrét segítséget nyújtanak. A munkahelyek múltjának, hagyományainak feltárása ugyanis a vállalati sajátosságokat is felszínre hozza, gondolatot adva néhány rejtettebb kérdés megvilágításához, olykor megoldásához is. Ezekre egyre inkább épít a munkahelyek vezetése.

E hármastagozásnak az a következménye, hogy mindhárom terület kimondatlanul is önálló életét kezdi élni. Tehát az egyensúly megteremtése kikerülhetetlennek látszik akkor, ha a feszültségek elkerülésére és az egész folyamat harmonikus fejlesztésére törekszünk. Időszerűvé vált ezért a *mozgalom* (a politikai ág) megyei koordináló szervének, egy *megyei üzemtörténeti bizottságnak* létrehozása, amely politikai-mozgalmi oldalról fogja át e tevékenység egészét.

Az intézmények sem szűkölködnek a problémákban. A gyűjtemények jelenlegi nagysága, várható bővülése vezetők szervezeti összefogását, módszertani támogatásukat és bürokráciától mentes segítő szakfelügyeletük megszervezését igényli. A fenntartóknak is vannak közös érdekeik, amelyek rendszerezve és szervezeten már hatékonyabb erőt képviselnének, s egyben módszertani útmutatásul is szolgálnának. E kérdéskörön belül merül fel az intézmények közötti kapcsolatok, az együttműködés fejlesztése is.

Az üzemtörténet fejlődése igényli a tevékenységi kör korszerűbb megyei tömörítését, a konferencia tapasztalatai alapján a fejlesztési lehetőségek végiggondolását. Ennek birtokában lehet majd bizonyos szabályozásbeli korrekciókat és szervezeti módosítást elvégezni. A következő esztendő feladata lesz e változások körültekintő és következetes véghezvitele.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Romány Pál: Földért, kenyérért — Herman Ottó komáromi kapcsolatai — Bocsor Istvánra emlékezünk — A gyűjteménygyűjtemény — Az Ung-vidéki pásztorok hiedelméből — Veress Ferenc kolozsvári fotográfus képei — Köpeczi Béla akadémikussal Rákóczi-kutatásairól beszélget Deregán Gábor — Országfényképezés, országépítés — Balassi Bálint dömsödi vásárútése — A pozsonyi Hegyhát és Szokolca — Dapsy Gizella, a magyar szüfraszett — A tarjáni honismereti szakkör — Blaskovics József hetvenöt éves — Könyvismeretese

Zalaegerszeg város száz éve

Zala megye székhelyét írásos dokumentum 1247-ben említi először (Legkorábbi történetéről a Honismeret 1983. évi 3. számában olvashattunk.) Am a helység életében sokkal nevezetesebb dátum 1885. május 13-a, amikor az első tisztújítással (vagy talán inkább tisztviselő-választással) Zalaegerszeg rendezett tanácsú — tehát modern értelemben véve is — város lett. Ennek a jelentős eseménynek centenáriumát ünnepli Zalaegerszeg, s. a történész ilyenkor visszapillant az elmúlt évszázadra, melyben kialakult, formálódott a város arculata, de végérvényesen napjainkra nyerve el az igazgatási, gazdasági és kulturális központ szerepét.

Zalaegerszeg polgári kori történetében három urbanizálódó időszakot kell kiemel-nünk. Az egyik a várossá nyilváníttással kezdődően századunk tízes éveig, a másik, századunk húszas éveitől a gazdasági világválság jelentkezéséig terjedt, míg a *har-madik*, a legintenzívebb szakasz a szocialista kori fejlődés korszaka, mely napjaink-ban is formálja, alakítja a városképet, szolgálja lakói boldogulását.

Miután ez utóbbi korszak korántsem befejezett, e cikkben a két polgári kori periódussal szeretnék foglalkozni, elsősorban a várossá alakulás és várossá fejlődés mo-zzanatainak felidézésével.

Az 1871. évi közigazgatási törvény után Zalaegerszeg nagyközségként szerveződött, azon ritka helyzet állt elő, hogy a várossal is rendelkező megye székhelye nagyközség lett. Zalaegerszeg azonban a korszerű közlekedés hiánya miatt eléggé elszigetelt volt: ugyanis a XIX. század második felében megépített Sopron—Szombathely—Nagykani-za vasúti fővonal Zalaegerszeg mellett hét kilométerrel haladt el. Így Zalaegerszeg a környék igazgatási és gazdasági központ funkcióját egyre csökkenő mértékben tudta ellátni. Megmaradt kereskedő-hivatalnok megyeszékhelynek, a polgári fejlődés igen mérsékelt csiráival. Ugyanekkor a sokkal polgárosultabb, már 1872 óta város Nagykanizsa mindinkább magának követelte a vezető szerepet. A múlt század máso-dik felében több beadványban kérte, hogy a megyeszékhelyet helyezték át Nagy-kanizsára, amit minden bizonnyal csak a költözködés óriási költségei miatt nem tett meg a kormányzat (új épületek emelése, hivatalok létesítése, hivatalnokok le-telepítése stb.).

1884. augusztus 10-i tanácsülésen vetette fel egy helybeli ügyvéd, Kovács Károly, hogy a megyeszékhelyet rendezett tanácsú várossá kellene alakítani, a közigazgatást szakképzett emberek kezébe kell adni, ezáltal egyúttal kikerülnének a szolgabíró nemegyszer nehezen elviselhető „gyámkodása” alól is.

Kovács Károly teljesen vagyontalan, de sikeres zalaegerszegi ügyvéd volt, néhány büntetőperben tette ismertté nevét, továbbá rendkívül jó szervező és tettekéss ember hírében állt. Népszerűségét fokozta, hogy az 1869-ben alakult Torna Egyletből 1874-ben önállóvá vált önkéntes tűzoltóság parancsnokaként 1882 augusztusában országos

tűzoltókongresszust rendezett Zalaegerszegen, ahová az ország valamennyi vármegyéből érkező delegátusok nem kis hasznot hoztak a város főként kereskedelemről és vendéglátásból élő lakosságának. Egyben ismertté tette Zalaegerszeget, amire nagy szükség is volt, mert eléggé különös, hogy egy polgárosultabb város mellett egy meglehetősen középszerű nagyközség a megyeszékhely.

Zalaegerszeg nagyközség várossá alakulásának terve tehát 1884 augusztusától a megvalósulás útjára lépett, s majd háromnegyed év múltán erőfeszítésüket siker koronázta: 1885. március 24-én megjelent az alispán rendelete a képviselő-testület tagjainak megválasztásáról, ami egy hónappal később meg is történt. Ezt követően május 13-án megválasztották az első tisztkart, és az első polgármestert Kovács Károly személyében.

Kovács Károly polgármester városunk élén egészen új, addig soha nem tapasztalt fejlődési ütemet diktált Zalaegerszegnek. Majd egy hónappal hivatalba lépése után már 60 000 forintot jegyeztetett a várossal vasútépítésre, továbbá elhatározták egy lovasszázad letelepítését is, ezért laktanyát építettek lovardával együtt. Az állandó katonaság léte ismét fellendítette a termény- és élelmiszer-kereskedelmet, továbbá a lovasság karhatalmi célokra is igénybe vehető volt. Még a várossá alakulás évében megalakították a város iparosai az ipartestületet is.

Régi vágya volt a városnak egy középfokú oktatási intézmény. A meglévő polgári fiúiskolához rövidesen felsőkereskedelmi iskolát is szerveztek, de egyre égetőbbé vált a gimnázium hiánya. 1895-ben aztán (fél évszázados küzdelem után) megnyitotta kapuit a város gimnáziuma, amely később felvette Deák Ferenc nevét, napjainkban pedig a költő és hadvezér Zrínyi Miklós nevét viseli.

Időközben a város másik vágya is teljesült: megépült a Boba—Zalaegerszeg—Lenti—Csáktornya vasútvonal, a város korszerű közlekedést kapott, ez lehetővé tette Zalaegerszegnek a gazdasági felvevőterületével való összeköttetést. Az első mozdony — nem kis ünneplés közepette — 1890. október 19-én haladt végig az új vaspályán.

Időközben bővítették a huszárlaktanyát is, mert a honvédség egy önálló lovasságot (teljes osztály huszárt) szeretett volna itt elhelyezni, ezt a bővítést is vállalta a város, pedig anyagi ereje már nagyon kimerülőben volt, sőt évek óta kölcsönökből fedezte a középítkezéseket. Már a vasútépítés kezdeténél, 1886-ban 300 000 forint felvételére kényszerült, s az építkezések előrehaladtával a felvett összegek egyre nö-

Zalaegerszeg, Vármegyeház tér 1905-ben
(A Göcseji Múzeum gyűjteményéből. Mazúr Ildikó reprodukciója)

vekedtek. A város majdnem elsüllyedt az adósságban. Az 1885-ös 30%-os városi pótdó adó tíz év alatt majdnem megháromszorozódott, a város pénzügyei már szinte követhetetlenek voltak, úgyhogy ennek rendezésére a megye külön bizottságot kényszerült kiküldeni. A nagy városfejlesztőt, Kovács Károlyt — elsősorban a város pénzügyi helyzete miatt — az 1895-ös polgármester-választáson megbuktatták, ám az őt követő polgármestereknek — bár szigorú takarékoságot hirdettek — a középítkezéseket folytatniuk kellett. Ermeletet húztak a városi tanács épületére, a század elején vilanytelepet létesítettek, felépítették a polgári leányiskolát, a legfontosabb utcákat közvilágítással látták el, rendbe hozták a város esők után sártengerré változó utcáit, fasorokat ültettek és nagy össegekkel járultak hozzá a város második vasútjának, az 1913-ban megnyitott Zalaegerszeg—Zalalövő—Bajánsenye vasútvonal építéséhez.

A város most már egyre jobban állatta megyeszékhely-funkcióját, a vármegyei hivatalok (főispáni, alispáni hivatal, államépítészeti hivatal, tanfelügyelőség stb.) léte és a tisztviselők letelepedése jelentékeny magánépítkezést is elindított. Ezért a város iparosai, kereskedői mindnyájan támogatták az építkezéseket, a vasúti, városrendezési beruházásokat, mellyel gyakorlatilag mindenki számára munkaalkalmat teremtettek Zalaegerszegen és környékén. Az 1910-es évekre kirajzolódik a város hivatalnok—kisiparos—kereskedő jellege, mely a szocialista ipar kifejlődéséig változatlan meghatározója volt Zalaegerszeg gazdasági arculatának.

A fejlődés a lakosság és az épületek számában is kifejeződik: 1880-ban mindössze 624 ház volt a városban. 1910-re ez a szám 1353-ra nőtt, és a városnak 10 844 lakója volt. A város, történetének első negyedszázadában felnőtt a vidéki városok színvonálára, már több újság jelent meg és egyre gyakoribbak voltak a kulturális rendezvények. Ezt a fejlődést törte derékba az 1914-ben kezdődő világháború. A háború harmadik évében leállt minden magánépítkezés, és ez két-három év múlva katasztrofális lakáshiányhoz vezetett.

Czobor Mátyás, a város 1917-ben megválasztott polgármestere mindenekelőtt a lakáshiány felszámolását tűzte ki célul. Három év alatt a város pénzén felépített ún. „kislakás”-akcióval felszámolták az egészségtelen lakások többségét, majd a régi huszárlaktanyát is lakásokká alakították át. A szombathelyi püspök — a város kérésére — kiparcelláztatta a gimnázium és a vasútállomás mögött fekvő püspöki birtokot, ezeken a telkeken a város módosabb polgárai egy évtized alatt több mint 400 magánházat emeltek, és 31 új utca nyílt.

A középítkezések sorát egy 1924-ben épült korszerű posta nyitotta meg, ezt követően ugrásszerűen megnőtt a telefon-előfizetők száma is. Bővítették a vasútállomást, új épületet kapott a városi rendőrség, megszervezték és új épületet kapott a város hivatásos tűzoltósága is. Fejlesztették az egészségügyi intézményeket is. Létrehozták a Vármegyei Mentőegyesület zalaegerszegi szervezetét, bővítették a kórházat, és az egykori internálótábor helyén 720 tüdőbeteg elhelyezésére való „Zalai Munkásszanatórium” nyílt. (Mégkérdőjelezhető azonban egy hadifogolytáborból átalakított szanatórium „korszerűsége” s felszereltsége, mikor költségvetése alig haladta meg a kb. 300 ágyas kórház egyik osztályáét.) Czobor Mátyás polgármester 1923-ban meghirdetett út- és járdaépítési programja 1930-ra komoly eredményeket hozott. A legnagyobb forgalmú utcákat aszfaltolták, illetve kockakövel burkolták, járdákat építettek, a beépítetlen területeken pedig parkokat alakítottak ki.

A két világháború közötti időszak legnagyobb beruházását az akkori apátplébános, Pehm (később Mindszenty) József járta ki a városházán. 1929-ben Serédi hercegprimás szentelte fel a majdnem egymillió-kétszáz ezer pengős ráfordítással felépült Notre-Dame apácázárdát, mely egyben tanítóképzőt, polgári és elemi leányiskolákat is fenntartott. Ezzel sikerült enyhíteni a megye krónikus tanítóhiányán, és megadták a középfokú képzés lehetőségét a leányoknak is. A másik „Pehm-féle” beruházás egy ferences kolostor és a hozzá épített templom volt.

Tíz év alatt a város 8 millió pengőt költött középítkezésre és 5 millió pengőt költöttek magánépítkezésre. Ezek a nagyarányú építkezések megfelelő munkalehetőséget teremtettek a városban és a város környékén élő munkásoknak, s ez a fejlesztési program nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a válság első éveiben a városban nem, vagy csak nagyon kis mértékű volt a munkanélküliség. Czobor nagyszabású programjából azonban a legfontosabb, a csatornázás nem valósult meg. Az építkezések következő intenzívebb, de a húszas évektől messze elmaradó szakasza a harmincas évek közepétől indult meg (ezt az időszakot elsősorban a magánépítkezések jellemzik), de a lassan kibontakozó fejlődést ezúttal a második világháború szakítja meg.

1945. március 29-én szabadult fel Zalaegerszeg, s ettől a naptól számítjuk fejlődésének harmadik, legintenzívebb, napjainkban is egyre erősödő szakaszát.

Dr. Rózsay József, az első magyar gerontológus, a régi Terézváros orvosa

1. Rózsay (1848-ig Rosenfeld) József 170 esztendővel ezelőtt, 1815-ben született, a Sopron megyei Lakompak községben. Édesapja orvos volt. Rózsay József előbb Nagykanizsán tanult, majd Szombathelyen elvégezte a gimnáziumot. Édesapja példájára orvos akart lenni, egyetemi tanulmányait három éven keresztül Pesten, majd két éven át Bécsben folytatta, ott is avatták orvossá 1840-ben. Ezután külföldi tanulmányútra indult, Németország több egyetemét, híres kórodáit látogatta meg. Egy év múlva tért vissza, előbb a bécsi közpórház segédorvosa, majd 1843-ban jött haza Magyarországra, ahol hamarosan a budapesti Orvosegyesület tagja lett.

Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc idején Kossuth Lajos mellé állt, a dicső korszak sok orvosához hasonlóan az elsők között jelentkezett szolgálatra. Ekkor változtatta meg vezetéknevét Rózsayra. Az első magyar felelős minisztérium tábori kórházi főorvosnak nevezte ki, és a hivatalát a szabadságharc végéig töltötte be. Hadiérdemrenddel is kitüntették.

1850 januárjától Pest városa mint főorvost alkalmazta a dolog- és szegényházban, 1854-ben sikerült megalapítania az *Elisabethineumot*, az agg-gyámoldát, a mai *Korányi Frigyes és Sándor Kórház* elődjét, amely 1856-tól működött. 1860-ban a Rókus Kórház újonnan szervezett negyedik belgyógyászati osztályának élére nevezték ki. 1863-tól közreműködött a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései szervezésében. 1864. január 20-án a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1867-től Pest-Pilis-Solt vármegye tiszteletbeli főorvosa, 1868-ban pedig az Országos Közegészségügyi Tanács tagjává nevezték ki. 1880-ban, orvosi működése 40. és főorvosi állása betöltésének 30. évfordulója alkalmából ünnepelték, kitüntették, díszalbumokat adtak ki tiszteletére. Érdemes megemlíteni, hogy ösztöndíjat alapított tanulóknak és a magyar nyelv érdekében egyeletet hozott létre.

1885. május 20-án halt meg Balatonfüreden. Végrendeletében 28 ezer forintot hagyományozott különböző intézményekre, egyletekre. Rózsay József emlékét, nevét nem őrzi sem közterület, sem intézmény. Működését nem örökíti meg emléktábla. Pedig megérdemelné. Talán még nem késő!

2. Szakmai érdeklődése korán a gerontológia felé vezette. Az orvosok és a természetvizsgálók 1863. szeptember 19. és szeptember 26. közötti IX. vándorgyűlésén, Pesten tartott előadása (A véredényrendszer és légzőszervek aggkori változásai kórcboncztani és élettani tekintetben) összefoglaló, szinte napjainkig is korszerűnek tekinthető. Megfogalmazta, hogy „az aggok betegségénél épp úgy szükséges, mint a gyermekeknél, hogy különösen foglalkozunk velök, ha a gyógyításban szükséges biztonszágot el akarjuk érni”.

Rózsay József két, azóta is változatlanul fontos kérdésre irányította a figyelmet: a gerontológia oktatására, valamint az időseket ellátó gyógyintézetek létesítésének szükségességére. Akadémiai székfoglaló értekezése is az idős nemzedékhez kötötte.

(Észleletek az aggok élettani és kórtani változásai köréből s a pestvárosi agg-gyámodának [Elisabethineum] keletkezésétől, 34 évről [1830-tól 1863-ig] szóló statisztikája).

3. A munkaképtelen, elagott emberek számára Rózsay József saját hajlékot akart teremteni. Fáradozása eredményeképpen 1854-ben sikerült a terv elfogadtatása. Az intézet 1856-ban nyílt meg, Elisabethineum néven. Rózsay helyesen vette észre, hogy ápolás, orvosi ellátás is kell, ezért kórházi osztályt szervezett. Az intézmény folyamatosan fejlődött, működéséről, szakmai tapasztalatokról és szervezési kérdésekről beszámoló jelentek meg.

Az Elisabethineumban idős, elgyengült, munkaképtelen, pest-budai illetőségű „egyének vétetnek fel mindkét nemből, s éltök fogytáig a legszükségesebbel ellátatnak”. Kiderült, hogy „a még munkaképes ápoltak unalomúzból löször tépéssel, tollfosztással, kötéssel, többek kőműves és kerti munkával foglalkoztak”.

„A beteg áponcz kellő kezelés élelmezés, és gondozásban részesült és mint a betegség állapotára kívánatosá tette, vagy felvétetett az intézet kórszobájába, vagy pedig, ha baja könnyebb volt, járólággal kezelte.” A kórszobák kellően fel voltak szerelve és mindazon szükségletekkel ellátva, melyeket a beteg célszerű kezelése igényelt. Volt egy kisebb házi gyógyszerár, ahol rögtöni segélynyújtást igénylő esetekre szükséges gyógyszerek rendelkezésekre álltak.

4. Dr. Rózsay József 1860-tól vezette a Rókus Kórház negyedik belgyógyászati osztályát. Ez ideiglenesen működött, a Rókus Kórház-beli tevékenysége lényegében járványügyi jellegű volt. Önfeláldozóan vett részt a korabeli járványok elleni küzdelemben: összesen 5 kolera-, 7 hastífusz- és 3 himlőjárvány során vállalt orvosi és szervezői munkát. Jelentést tett az állatorvostani szakosztályban „a himlőoltásra vonatkozólag beérkezett nyilatkozatokról”, állást foglalva az oltás mellett. Az 1873. évi kolerajárvány alkalmával belügyminiszteri biztosként működött, a Közegészségi Tanács referense lett.

Dr. Vértés László

Leveldi Kozma Ferenc¹

A szilvásváradai fogathajtó-világ bajnokság impozáns eredményei felújították és felfrissítették azt a régi és mindig jóleső véleményt, amely a magyarokat a lószertető és a jó lovakat tenyésztő nemzetek között emlegette. Időszerű és illő tehát, hogy emlékezve lótenyésztésünk nagyjaira — akiknek soraiban olyan neveket találunk, mint Csekonics József, gróf Széchenyi István, báró Wesselényi Miklós, Blaskovich Ernő, gróf D'Orsay Olivér, Pettkő-Szandtner Tibor — megismerjük Leveldi Kozma Ferenc életét és munkásságát is. A napjainkban sokat emlegetett kiváló vezető, a „manager” mintaszerű típusa volt, aki már pár évi állami szolgálat után szokatlan elismerésben részesült. Simonyi Lajos földművelésügyi miniszter szakmai kérdésekben nem fogadta

¹Ezt az írást a Mezőhegyesi Állami Gazdaság elődjének, az Állami Ménesbirtok alapításának 200. évfordulója alkalmából közöljük. (Szerk.)

el Kozma véleményét, aki ezért sértődötten vissza akart vonulni. A miniszter később engedett, pár hónappal később le is mondott. Az ügyet Ferenc József zárta le: „földmívelésügyi minisztert akárhányat kaphatok Magyarországon, de még egy Kozma Ferencet nem.”

Kozma Ferenc 1826-ban született a Somogy megyei Sörnyepusztán. Apja id. Kozma Ferenc sörnyei birtokos, Somogy vármegye táblabírája, anyja Dienes Valéria. Érdekes, hogy míg Sándor bátyja, a későbbi neves és kiváló királyi főügyész, a híres pápai iskola eminens tanulója volt, addig Kozma Ferencet, a hatodik gimnázium elvégzése után, mint rossz tanulót szigorú apja a belovári kadettiskolába adta. Itt azonban olyan kiváló előmenetelt ért el, hogy 1845-ben Somogy vármegye ajánlatára a magyar királyi udvari kancellária felvette a Bécsben állomásozó magyar nemesi testőrségbe. A gárdisták között bontakozott ki barátságos, szellemes, de egyúttal lelkiismeretes és katonás egyénisége. 1848. szeptember 20-án — a többi magyar gárdistával együtt — megvált a testőrségből, és 29-én, a pákozdi csatában már átesett a tűzkeresztségen. Végigharcolta a szabadságharcot a 10. Vilmos huszárezred kapitányaként, de az 1849. augusztusi temesvári vereség után nem ment el Világosra, hanem parasztruhába öltözött, szakállt növesztett és mint szolga, botosispán először Léva mellett, majd Pápan és a Fehér megyei Baracsán húzódtott meg. 1851-ben amnesztiában részesült, megnősült és felesége — Domokos Judit — birtokán gazdálkodott. Bekapcsolódott a megye gazdasági és politikai életébe, de 1865-ben — két rossz terméű év után — felköltözött Pestre, ahol hivatalt vállalt és a napilapokba írt.

1867. június 29-én kinevezték titkárnak a Földmívelés- Ipari- és Kereskedelmi Minisztériumba. Ekkor 41 éves volt, és ezt követően negyedszázadon keresztül vezette, irányította az állami ménesek, méntelepek és ezeken keresztül az egész ország lótenyésztését.

Kiváló eredményeinek titkát két, következetesen érvényesített szempontban találhatjuk: egyrészt tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy csak a minőségi feltételek és az előírások szigorú megtartásával szabad a loállomány mennyiségét növelni; másrészt tisztességes munkát kívánt munkatársaitól és beosztottaitól, de ugyanakkor ő is messzemenően gondoskodott mindenkiről, még a legfiatalabb loápolóról is.

Az első és legfontosabb feladatot jelentette a célszerű tenyészirányok megállapítása és ezek figyelembevételével a *fokozatos selejtezés*, ami természetesen megfelelő pótlással járt együtt. A három állami ménesbirtok (Mezőhegyes, Kisbér, Bábolna), továbbá a 3 állami méntelep (Székesfehérvár, Nagykőrös, Sepsiszentgyörgy), az alájuk rendelt hét ménteleposztály (Versec, Kisszentmiklós, Bajna, Baja, Dés, Homorúd, Rettég) állományának átvizsgálása Kozma Ferencnek és szakértőkből álló bizottságának évek munkájába került. A *pótlásokat* a külföldi és a belföldi vásárlók, a méntelepek bővítése, számuk emelése, Fogarason új (lipicai) ménesbirtok fellálítása tette lehetővé.

Nem szerette a bürokratikus formásokat. A lovak osztályozását a méneseken és méntelepeken a nagy nyilvánosság előtt tartotta. Érdeklődőket szívesen látott, és hogy minél többen vehessenek részt és így tanulhassanak: ingyenszállást adott részükre. A kistenyésztők érdekeit szolgálta azon intézkedése, mellyel ún. loávató bizottságokat szervezett. A katonaság „remonda”-szükségletét ezután nem a közvetítő kereskedelem útján, hanem közvetlenül a tenyésztőktől szerezte be, és míg az 1850-es években a katonaság alig vett Magyarországon lovat, a század végén évente 30–40 ezer darabot vásárolt. Hatalmasan növekedett a lóexport is. Az 1867. évi 7900 darab 1879-re 42 ezerre nőtt, az érték pedig 600 ezer forintról 14 millió forintra emelkedett.

Lótenyésztésünk fejlődését bizonyították a különböző kiállítások is. Az 1873. évi bécsi kiállítást követte az 1878-as párizsi világkiállítás, amelyen különösen a bábolnai ménes Jussuf ménje keltett nagy elismerést, végül az 1885. évi budapesti nemzetközi lókiállítás, melynek nézői között — mint akkor trónörökösök — VII. Eduard angol király és II. Vilmos német császár is megjelentek, s mind a ketten teljes elismerésüknek adtak kifejezést. Kozma Ferenc természetesen több kitüntetést is kapott, így a párizsi világkiállítás után a Becsületrend tisztikeresztjét, közszolgálatának 15. évében a Szent István-rend lovagkeresztjét, kitüntette Württemberg királya és a bajor régensherceg is.

A megemlékezés nem volna teljes, ha kimaradna az *ember* méltatása. Munkatársai kiválasztásában is a legtárgyilagosabb, „szelekciót” alkalmazta. Udvarias formában, de elhárította magának Erzsébet királynénak az ajánlatát is, hogy egy kiváló lovast — de Kozma szerint méntelepparancsnoknak nem alkalmas tisztet — léptessen elő.

Jellemző példa munkatársai szeretetére a már említett párizsi világkiállítás sikere, mert a lovakon kívül a csikósok viselkedése, a lovak elővezetésének módja is megnyerte a közönség legnagyobb fokú tetszését. Ennek titka abban állt, hogy a ménes-

kar tisztjei — Kozma Ferenc kedvéért — mint lovászok, csikósok látták el a lovakat a kiállítás egész tartama alatt.

A ménesbirtokok gazdaságaiban megfelelő gazdatiszteket alkalmazott, s a lélek nélkül dolgozó, besorozott katonákat fokozatosan szegődményes, „civil” cselédekre cserélte. Így elérte, hogy a veszteséges gazdaságok jövedelmezőbbé váljanak, és Mezőhegyes — a világhírű nóniusz tenyésztésén kívül — mint gazdaság is egyike volt a legnevezetesebbeknek.

Két Kozma Ferenc-epizódot kell még megemlíteni. Mikor az egyik ménesbirtokon tavasszal a cselédlakások éléskamrájában nem talált füstölt húst, mert előző évben az illetményföldek kukoricáját jégverés érte, az igazgató másnap már a következő utasítást olvashatta: „... a gazdaságnak volt jégveréstől mentes területe és egy ilyen állami mintagazdaságnak nemcsak a gazdálkodási, hanem a szociális kötelezettségeknek is eleget kell tennie.”

A ménesbirtokok parancsnoka egyúttal az iskolaszék elnöke is volt. Az egyik kisbéri szemlén Kozma meglátogatta az egyik távolabb fekvő pusztán az iskolát. Nem talált azonban a gyerekeken kívül senkit, mert a lelkész — kocsi hiányában — nem tudott eljönni a hittanórára. A református Kozma megtartotta a katolikus hittanórát, később felkereste a lelkészt, és beszélgetés közben megtudta, hogy a kocsi küldése sokszor elmarad. Egész nap nem szólt az esetről és csak este a kedélyes vacsora-beszélgetés után, mikor szokás szerint a ménesparancsnok és titkára szobájáig kísérték, fordult titkárához: „Kérem a parancsnok urat szolgálatalilag!” Ez után a kihallgatás után mindig volt kocsi.

Működése első éveiben támadták a magas államsegély miatt. Egy pompásan szerkesztett válasziratában kifejtette, hogy a „lótenyésztés nem sallangszerető passzió, hanem a nép jólétének előmozdítására szolgáló kötelesség. Elismerem, hogy a lótenyésztés ápolására és emelésére bizonyos fejlettségi fokon túl, inkább a magánértelem és szorgalom van hivatva és nem az állam. Csakhogy ezen fejlettségi fok eléréséig, vagyis amíg a szakismeret és tájékozottság népünknel, sőt nevesebb gazdáinknál gyökeret nem vert, míg népünk saját indolentiáját le nem győzte s a szorgalom és józan számítás vérvé nem vált: szükségesnek, üdvösnek, sőt elengedhetetlennek tartom, hogy a kormány részéről a lótenyésztés fejlesztésére segély nyúj-tassék.”

Ezeket a célokat szolgálta 1892. július 6-án Mezőhegyesen bekövetkezett váratlan haláláig.

Munkatársai Mezőhegyesen szobrot állítottak emlékére, baracskai sírjára pedig művészi kivitelű emléket helyeztek el. Egyéniségét, munkáját híven jellemzi egyik beosztottjának, Tanfi Gusztávnak, szép epigrammája:

Büszke magyar! Te, ki nemzeded korholva is szeretted,
Szembe nagyokkal erős, gyengék atyja valál.
Kincset a honnak: harcra, ekébe jó lovat adtál,
Űr s pór áldja neved, áldva köszönt a huszár.

Balogh Ferenc

Kemse, 1935

A kemsei falukutató munkaközösség emlékezete

Az 1930-as évek világgazdasági válsága és az ellenforradalmi kormány népellenes politikája az ipari munkásság mellett a fejlődésben elmaradt magyar falvak agrár-proletár népét, a „hárommillió koldust” is teljesen kilátástalan helyzetbe taszította. De amíg a városi munkásság rendelkezett bizonyos szervezeti keretekkel érdekei védelmében, a föld nélküli nincstelének, a néhány holdon vergődve gazdálkodó parasz-tok milliói teljesen a hatalom kiszolgáltatottjaivá váltak. Reménytelennek tűnő sor-sukban csaknem magukra maradtak. Helyzetüket elsőként felismerve, a szegény-paraszti sorssal azonosságot vállaló írók, *Illyés Gyula, Kodolányi János, Fülep Lajos, Talpassy Tibor* és mások emelték fel érdekükben figyelemfelkeltő szavukat.¹

Írásaikban a valóság megdöbbentő képét tárták fel: a magyarság kipusztulásának lehetőségét vetítették a tétlenségbe dermedt értelmiség elé. Megkongatták a vészharangot a legnépesebb osztály és az egész nemzet felett; határozottan sürgették a társadalmi önismeret kereteinek megteremtését, majd kutatni kezdték a népi összefogással lehetséges felemelkedés útjait. Nyomukban egy sajátos honismereti mozgalom bontakozott ki: a falukutatók kicsi, de öntudatos és felkészült serege indult el a falvak életének tanulmányozására. Főképp népi származású vagy közösségi munkára kész, fiatal értelmiségiek szövetkeztek a nemzet bajainak számbavételére és széles körű társadalmi tudatosítására.

Legkorábban a trianoni határt kívülről körülölelő magyarlakta vidékeken — ahová az új határok a magyarság egyharmadát rekesztették — kezdett eszmélni a népbennemzetben gondolkodó ifjúság. A szomszédos államok magyar parasztságának gazdasági elesettségét ugyanis megalázó kisebbségellenes intézkedésekkel, iskolázási és nyelvi megkülönböztetésekkel is fokozták. Csehszlovákiában a *Sarló* magja már 1925-ben kibontotta zászlaját, az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma pedig 1930-ban tette meg kezdő lépéseit a módszeres falukutatás megindítására, a falvak népének értelmiségi szolgálatára.²

A szűkebb hazában *József Attila és Fábán Dániel* 1930-ban adta ki a *Ki a faluba* című röpiratot³, mely a Bartha Miklós Társaság gondozásában jelent meg. „... a magyar jövő sorsa szorosan összefügg a valóságos nép s a növekvő értelmiség együttműködésével”. — állapították meg ebben a közös kiáltványban, s szavukat kiváltóképp a fiatalsághoz címezték. „Soha a közös élet s a nemzeti lét felelőssége egy nép ifjúságára ennyire nem nehezedett. Nincs más út, mint közvetlenül páratlan szorgalommal és törekvéssel tanulmányoznunk sorsunk feladatait: népünk valóságos életét éppúgy, mint a közép-európai adottságokat, a nemzetiségi kérdést.” Ebben a programadó kiáltványban, a kitűzött feladatok között, már megtalálható mindannak a gondolatnak korai csírája, mely később tudatosabb formában, a nemzet minden, felelősen gondolkodó tagját tette szólító: a szegényparasztság elesettsége, az igazságtalan földbirtokpolitika, a csökkenő népszaporulat, a határokon kívülre került magyarság jövője és a kelet-közép-európai szomszédos népekkel kialakítandó baráti kapcsolatok kérdésköre. A felhívás sokban hozzájárult, hogy az értelmiségi fiatalság érdeklődése a valós társadalmi problémákra irányult.

A magyar falumunka-mozgalom kezdeti szakaszában eredményes munkát végzett a *Szegedi Fiatalok* agrársettlement-mozgalma⁴ (Buday György, Ortutay Gyula, Tomori Viola, Reitzer Béla), a *Fiatall Magyarok Szociográfiai Munkaközösségének* tagjai⁵ (Szabó Zoltán, Boldizsár Iván, Fodor Ferenc), de különösen hatékony tevékenységet fejtett ki a *Pro Christo Diákok Háza* keretében összeállt tiztagú falukutató csoport (Elek Péter, Gunda Béla, Mády-Hilscher Zoltán, Horváth Sándor, Karsai Gyula, Kerényi György, Koczogh Ákos, Kovács Imre, Pócsy Ferenc és Torbágyi László). Ez a faluszeminárium a második világháború előtti évtizedben módszerintésként a legalaposabb falurajzot állította össze, amikor 50 esztendővel ezelőtt, 1935-ben elkészítette az orrmánsági Kemse község monográfiáját. Szakmai sikerüket és társadalmi hatásukat csoportos munkával és a szociológia akkori tudományos módszereinek példamutató alkalmazásával érték el. A következő évben könyv alakban is kiadott *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című monográfiájuk felrázta az ország közvéleményét.

A kemsei falukutató fiatalokat a *Pro Christo* Evangéliumi Keresztény Diákszövetség Hársfa utcai kollégiuma bocsátotta útnak. Ez az intézmény abban az időben — Gunda Béla szavai szerint — afféle „proli Eötvös Kollégiumként” működött; többnyire parasztok, vidéki kistisztviselők, falusi értelmiségiek gyermekei nyertek itt elhelyezést, akiket „a modern irodalmi és szociológiai törekvések levegője vett körül”⁶ tanulóik alatt, majd ebben a szellemben indított el a pályán. Esténként Illyés Gyula, Simon Andor, Szabó Dezső, Marosán György előadásait hallgatták. Rendszeres vitákat rendeztek Kassák, Babits, József Attila, Szabó Lőrinc verseiből. Kapcsolatban

¹*Illyés Gyula*: A magyarság pusztulása. Nyugat, 1933.; *Pusztulás*, Nyugat, 1933.; *Kodolányi János*: A hazugság öl. Bp., 1927.; *Fülep Lajos*: A magyarság pusztulása. Pesti Napló, 1929. IX. 17., IX. 26., XII. 4., XII. 15.

²A *Sarló* jegyében. Pozsony, 1932.; *László Dezső*: Erdélyi Fiatalok. Korunk, 1973/6.; *Mikó Imre*: Erdélyi Fiatalok. Igaz szó, 1970/10.,

³Fábán Dániel—József Attila: *Ki a faluba! Hódmezővásárhely*, 1930.

⁴*Buday György*: Az agrársettlement-mozgalom útja. Nyugat, 1933.

⁵*Fodor Ferenc*: A falukutató mozgalom kritikája. Magyar Szemle, 1937.

⁶*Gunda Béla*: Útban Kelet-Európa felé... Alföld, 1978/6.

Kerényi György és Pócsy Ferenc

Gunda Béla

álltak a szlovákiai sarlósokkal, írásokat küldtek a kolozsvári *Korunk*-ba és részt vettek a Fábíán Dániel vezette Bartha Miklós Társaság munkájában. Az 1930-as években ebben a kollégiumban nevelt Olt Károly, s Kelet-európai Szemináriumi előadásai során maga köré gyűjtötte a haladó szellemű fiatalságot. Ebben a légkörben kezdte meg előkészítő munkáját a kemsei munkaközösség. „Mikor ehhez a munkához hozzánk kezdünk, már jól ismertük a sarlósok tevékenységét, volt alkalmunk összevetni Szabó Dezső, Móricz Zsigmond faluképét a szlovák Milo Urban Élő ostor-ával, ezzel a egyszerű szlovák regénnyel... Munkaközösségünkben Pócsy Ferenc nagyszalon-tai mérnökhangató jól ismerte a román nyelvet, s az ő segítségével tanulmányoztuk Gusti Dimitrie és főleg fiatal tanítványai, Herseni Traian, Stahl Henri módszertani tanulmányait” — emlékezett vissza az indulás évére, a Herder-díj átvétele alkalmából, Gunda Béla néprajztudós.⁷

A 157 lelket számláló dél-baranyai falucska kiválasztása Gunda Bélától származik, aki mint kezdő néprajzkutató már járatos volt a helyszínen. A helyszíni munkát csaknem másfél éves elméleti szemináriumi felkészülés előzte meg. „Mielőtt belekezdünk volna a falukutatásba, illetőleg falugondozásba, igyekeztünk a szükséges előismereteket megszerezni” — írja Kovács Imre a Magyar Szemleben 1935-ben megjelent ismertető tanulmányában.⁸ „A szeminárium tagjaitól különben is megkívánjuk a komoly munkát, és ha valaki a szeminárium tagja akar lenni, annak el kell mélyednie egy olyan tudományágban, mely mint segédtudomány, a falumunkánál számításba jöhet.” Az ifjú tudósjelöltek történelemmel, földrajzzal, szociológiával, néprajzzal, társadalmi morfológiával, statisztikával, agrár-, szövetkezet-, földbirtok- és népesedéspolitikával, mezőgazdasággal, közigazgatással és szociálpolitikával foglalkoztak. A választás szándékosan esett kis településre. Így vált lehetővé, hogy a rendelkezésre álló két hét alatt a csoport valamennyi tagja személyes kapcsolatot alakítson ki a falu lakosságával. Igyekeztek minél többet a munkálkodó nép között tartózkodni, tevőlegesen részt venni a falu mindennapi életében, a ház körüli és a mezei munkában egyaránt. A folyamatos megfigyeléseket ki-ki külön naplóba vezette, majd a tapasztalatokat naponta közösen megbeszélték. A helyzetfelmérés elkészítéséhez mindenki a szakmai felkészültségének, tudományos érdeklődésének megfelelő részleteket tanulmányozta alaposabban. Vizsgálódásuk az alábbi szakterületekre terjedt ki: fizikai és emberföldrajz, néprajz, zenefolklór, családszociológia, erkölcs, parasztháztartás, mezőgazdasági munkavégzés, szociális problémák. Ez utóbbin belül a falu és egyben Dél-Baranya egyik legsúlyosabb társadalmi problémája: az egyke. A falu lakossága — miután megismertették velük a munkaközösség célkitűzését — jóindulatú figyelemmel kísérte munkájukat. Sor került közös táborúzra, népdal-éneklésre, szavlatokra. A látott élményekről sok fotót készítettek. Kezdetben — kiforratlan gyakorlati munkamódszer hiányában — a Gusti-féle kérdőíves módszerrel dolgoztak, de csakhamar tapasztalták, hogy előre megfogalmazott kérdésekkel, s általában a kérdőíves módszerrel nem minden jelenséget lehet számba venni. A helyi

⁷Gunda Béla: i.m.

⁸Kovács Imre: Falumunka a Pro Christo Diákok Házában. Magyar Szemle. 1935.

⁹Gunda Béla: Kutatómunka egy ormánsági faluban. Magyar Szemle, 1935.

¹⁰Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Bp., 1936. 154. old.

adottságok más és más probléma elé állították a csoportot. „Kemsével kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy a kérdéseknek mindig az illető helyzet fokozatos megismeréséből kell fakadni, s az új kérdéseket az előző kérdésekre adott feleletek, az előző munkaeredmények alapján kell megkonstruálni. Legtöbbször azután a kutató érzéketől, szemléletétől és tudásától függ az, hogy mennyire tudja az előtte fekvő helyszíni anyagot értékesíteni...” — szűrte le a tapasztalatot Gunda Béla.⁹ A helyszíni munka két hétig tartott, majd a tisztázatlan kérdések tanulmányozására ősszel további egy hétre visszatértek.

A helyzetfelmérés végső megállapítása: „Kemse ma egy kitagadott, utolsó óráit élő kis társadalmi egység képét mutatja... Kibontakoztak előttünk szellemi, politikai és gazdasági iskolázatlanságának és magárahagyottságának megnyilvánulásai... Főleg a külső gazdasági és társadalmi körülmények s az ezeken felépülő ideológiai megnyilvánulások azok, melyek Kemse süllyedő életének előidézésében részt vettek. Ezek sokkal egyetemesebb jelenségek, minthogy csak Kemsét érintették...”¹⁰

A monográfia hatására a harmincas évek második felében a falukutatók újabb öntevékeny csoportjai indultak útnak. Helyszínen megismerni a „hárommillió koldus országát”. Köztük többen nemcsak a tudomány eszközeivel álltak az elhagyott paraszti réteg mellé, de szívükkel is. A kemsei munkaközösség életre nevelő tudományos iskolájából országos hírű tudósok, politikusok kerültek ki. Munkásságuk mára már a történelem része: múlt idő. De mint ilyen, tanulságokat kínál. Példát és módszert a ma ifjúsága számára. Mert hiszen a megváltozott körülmények között is maradt még feladat. A „*fehér pestis*”, az *egyke* — sőt már az *egy se* — napjainkban is pusztít; a még fellelhető népművészeti értékek gyűjtése, ápolása továbbra is népi összefogást igényel; a határainkon kívül élő sokszínű magyarság sorsának és minden napi életének megismerése ma is feladatunk.

Hajdú D. Dénes

Az első honismereti szakkörvezetői tanfolyamról

Negyedszázad nemcsak egy ember életében, hanem egy mozgalom történetében is jelentős állomás. 25 éve annak, hogy 1960. július 26–30-án megrendezték az első honismereti szakkörvezetői tanfolyamot, amelynek magam is hallgatója voltam. A tanfolyamot a Hazafias Népfront Országos Titkársága és a Népművelési Intézet rendezte Budapesten, és összesen 25 hallgatója volt. A tanfolyamot dr. Dömötör Sándor, a Népművelési Intézet főelőadója vezette. Érdekes a birtokomban levő és a Népművelési Intézet által az 1460. számmal sokszorosított névsor összetétele: 14 tanár és tanító, 3 igazgató, 3 népművelő, 3 muzeológus, 1 TIT-szaktitkár, 1 vb-titkár. A hallgatók egy részének volt szakköre, mások csak érdeklődők voltak, esetleg később szerveztek szakkört. Igen élénk vita, megbeszélés, önképzés folyt, s gyakran csaptak össze ellentétes vélemények is.

A résztvevők 12 falut és 13 várost képviseltek, Budapestről nem volt érdeklődő. A Népművelési Intézet a szakmai, a Hazafias Népfront a politikai képzésről gondoskodott. Mivel a honismereti szakkörök szerepét és helyét nem tudták meghatározni, a Népművelési Intézet a képzőművészeti szakköri osztályhoz sorolta. Megállapíthatjuk, hogy a honismereti szakkörök a Honismereti mozgalom legszervezettebb közösségei. Ha valaki egyszer meg akarja írni e mozgalom történetét, a szervezett honismereti szakköri mozgalmat nem hagyhatja ki belőle.

A szervezett honismereti szakköri tevékenység körülményei sokat változtak. Kezdetben több segítséget kaptak a szakkörvezetők, s több, központi jellegű tanfolyamra hívtak bennünket. Ma, érthető okok miatt módosult a képzés formája és jellege is, de nem változott meg a kisközösségek szerepének, súlyának jelentősége. A honismereti szakköri közösségekben nagy erő, lehetőség rejtőzik. Akár falun vagy városban, akár iskolában vagy művelődési házban működnek a honismereti szakkörök, a haza

megszerettetésének, a nemzeti tudat kialakításának, a közéleti tevékenységnek olyan kovászai lehetnek, amely ma is nagy mozgatórugó, előbbre vivő erő. Ez az iskolán kívüli tevékenység a szülőföld megismerésében, az országjárással szerzett tapasztalatokkal életre szóló kötődést, világnézeti alapot is ad.

Sajnos a honismereti szakkörök értékeléséről, minősítéséről, továbbképzésről évtizedek óta szó van, de máig sem alakult ki. A szakköri munkát hosszú időn át megfelelő továbbképzés, minősítés nélkül végezni igen nehéz feladat. Csak a saját szakköri munkám említem meg. Az 1960-as tanfolyam óta 25 éve vezetem Debrecenben a II. Rákóczi Ferenc honismereti-műemlékvédő szakkört. Bár ezt jelenleg társadalmi munkában végzem, mégis szívesen vettem volna, s venném most is a minősítést, az értékelést, amit hiába vártam. Erdemes volna azzal a kérdéssel is foglalkozni, hogy mi az oka: a honismereti szakkörvezetők állandó változásának.

Sokat beszélünk a haladó hagyományok erejéről. A szervezett honismereti szakköri mozgalom negyedszázados évfordulóját nemcsak találkozókra, ünnepi megemlékezésekre kellene felhasználni, hanem elsősorban a mozgalom további útjának megerősítésére. Az örökség feltárása akkor is kötelesség, ha csak negyedszázadról van szó. Tanulnunk kell a szervezett honismereti szakköri munka eredményeiből és hibáiból is. A mozgalomra is érvényes a mondás: *csak az remélhet jövőt, ki múltját értékeli, becsüli.*

Dr. Szamosujvári Sándor

Szilágyi Imre grafikája, 1969

A debreceni kollégium a Bach-rendszerben

Haynau magyarországi rémuralma 1850 nyarán ért véget, az utána következő Bach-rendszer csaknem egy évtizedig tartott. A rendszer névadó politikusa, az új abszolutizmus bevezetője Alexander Bach császári belügyminiszter lett, aki hozzákezdett Magyarország viszonylagos függetlenségének és különállásának felszámolásához, bevezette az osztrák adórendszert, jog- és iskolarendszert, törölte a belső vámhatárokat, megszervezte a német nyelvű közigazgatást, a hivatalokat osztrák és cseh tisztviselőkkel töltötte be, s az 1859-i patens a protestánsok önkormányzatát is megszüntette.

A debreceni Kollégium már Haynau rémuralmának utolsó hónapjaiban megpróbálkozott az intézmény, s annak diákjai ellen irányuló támadásokat kivédeni. Az osztrák hadseregbe büntetésül erőszakkal besorozottak száma országsszerte meghaladta a 40 ezret. A Kollégium diákságát is fenyegette a büntető katonáskodás veszélye. Rendeletük özőne tiltotta volt honvédek befogadását, bűjtatását a Kollégiumban. Kivételt csak a komáromi kapitulációs levéllel rendelkező diákok jelentettek, de az 1849 novemberében beiratkozottak (98 tanuló) közül ilyenek alig voltak húszan. Sokkal nagyobb volt azoknak a száma, akik a szabadságharcban katonáskodtak ugyan, de nem Komáromnál.

A Haynau rémuralmát felváltó Bach-rendszer sem volt kíméletesebb a honvédseregben szolgált diákokkal szemben. A református főbb tanintézetekben azokat, akik honvédek voltak, sorozó bizottság elé kellett állítani. Ezért, hogy a Kollégium tanárai megmentsek diákjaikat a büntető katonáskodástól, álnéven írták be őket az osztálynévsorba. Több honvédet a cétusokban (diákok lakószobája a Kollégiumban), a Nagyerdőn bűjtattak, vagy vidékre helyeztek ki nevelőnek. Nagy kockázattal járt ez a vállalkozás, hiszen Steinus debreceni térparancsnok igen gyakran kutatott volt honvédek után a Kollégiumban, amikor is embereivel felforgatott minden olyan helyet, amely a diákoknak búvóhelyül szolgálhatott volna. Sokat jelentett a városi s kollégiumi vezetőség együttműködése a volt diákhonvédek mentésében. Szöllősy János városkapitány pl. előre értesítette a kollégiumi széniorot a házkutatás időpontjáról, hogy legyen ideje a bűjtásra, vagy a Nagyerdőre való kifutásra. A források szerint különösen Tóth József szénior volt a diákbűjtások nagymestere, aki lélekjelenlétével, találékonyságával sok diákot mentett meg a besorozástól.

Az államhatalmat képviselő Reviczky Menyhért 1850 decemberében gyanút fogott, s elrendelte a felsőbb éves diákok névjegyzékének, bizonyítványaiknak az anyakönyvvél való egybevetését. A kollégiumi vezetőség nem félve a leleplezés következményeitől, ismét csak azt jelentette, hogy „szoros vizsgálat után a Főiskolában lappangó honvédeket nem talált”. Történt pedig ez akkor, amikor Szoboszlai Pap István superintendens körlevélben szigorúan meghagyta a Kollégiumnak, hogy tanárok és diákok igyekezzenek az uralkodó iránt érzett hódolatukat minden lehető módon bizonyítani.

A Kollégium vezetősége azonban a felsőbb egyházi hatóságok rendelkezéseinek szabotálásában nem volt mindig következetes, mert az intézmény fennmaradásának érdekében nem zárkozhatott el olyan intézkedések megtételétől, amelyek a császári

ház iránti lojalitását voltak hivatva bizonyítani. 1853-ban, amikor Ferenc József elleni merénylet miatt Libényi János szabósegédet kivégezték, a sebesült császár állapotáról a város előljárói naponként adtak ki tájékoztatást, s felsőbb utasításra a Kollégium hódoló feliratot terjesztett fel, a maga, s a tanulóifjúság nevében is. Azt azonban, hogy a kollégiumi diákság egyetértett volna a hódoló felirattal, a ránk maradt források sorozatosan cáfolják. Libényi merényletének hírére pl. Kovács Márton debreceni teológus a Ceglédi utcai tejesboltban a merényletöt éllette. Csorvási Pál, Miklovicz Bálint köztanítók és Sziládi Áron hittanhallgatók „figyelmeztetés és parancs ellenére” sem voltak hajlandók üdvözlő verset írni a császár születésnapja alkalmából, s ezzel hódolatukat bizonyítani.

A katonai és polgári főkérményzónak egy alkalommal besúgóik azzal a hírrel kedveskedtek, hogy a Kollégiumban a diákok a szabadságharcban elesett honvédek szellemeinek megidézésével kísérleteznek. Nemsokára megjelent a rendelet, hogy „az ún. asztalmozgatás mindenféle kísérletei az iskolában a legnagyobb gyorsasággal eltiltassanak”.

Nem volt ritka eset, hogy a legációba kibocsátott kollégiumi ünnepi követ (legátus) egyházi beszédének Habsburg-ellenes éle volt. Egyik pünkösdkor pl. a Váradra küldött legátus politikai színezetű beszédei „botránkoztatássá váltak”. A Kollégium tanárai azzal próbálták a „botránkoztató” beszédeket tartó Fülöp Mihály contrascribát menteni, hogy beszédeit olyan műből írta ki, melyben még az idézettek kívül sokkal keményebb kitételek is szerepeltek, továbbá, hogy a Fülöp kéziratában „a botránkozást okozó helyek le voltak húzva, csak elhirtelenkedésből jöttek a szónok szájára”. Fülöp ugyan csak dorgálásban részesült, de ettől kezdve a legációba menő diákoknak kiszállásuk előtt egyházi beszédeiket be kellett nyújtani a Kollégium vezetőségének ellenőrzésre, nehogy tiltott vonatkozások legyenek bennük. Az ellenőrzés még tökéletesebbé tétele céljából a legátus diákoknak az illető egyházközség lelkészeitől is írásbeli bizonyítványt kellett kérniük arról, hogy prédikációik szövegét a benti cenzúra által helybenhagyott tartalommal mondották el. Zichy Henrik váradai kerületi helytartó hasonló szellemű rendelkezést bocsátott ki arra vonatkozólag, hogy a tanítóságra kimenő diákok politikai magatartásukról a Cs.Kir. Rendőrigazgatóságtól bizonyítványt hozzanak. Ezek a diákok tanulmányaikat csak abban az esetben folytathatták, ha ezt a bizonyítványt a politikai s iskolai hatóságoknak bemutatják.

Egy 1853-ban megjelent rendelkezés megtiltotta, hogy hivatalnokok, közép- és felső tanintézetek növendékei Kossuth-kalapot viselhessenek. A Csokonai Lapok ironikusan írta erről: „A kerek kalapok hordása tilalmaztatik. Ezután a tömegdivatnak is a mai világ szegletességéhez kell alkalmazkodnia.” Tiltva volt a „felcifrázott kalap” viselése is. Balogh Lajos 3. éves diákot felbokkrétázott kalap viselése miatt tartóztatták le a zsandárok.

Az 1848/49-es eseményekkel kapcsolatos kollégiumi iratokat meg kellett semmisíteni, hiábavaló volt a vezetőség mindennemű kísérlete a megmentésükre. 1850. november 2-án Léderer altábornagy az Ifjúsági Tűzoltó Társaságot (1680 táján alakult, hazánk első tűzoltó szervezete, az amszterdami önkéntes tűzoltóság után a világ legelső ilyen alakulata) felszövelte, de 1851. márciusától kénytelen volt újra engedélyezni működését, tekintettel a gyakori tüzesetekre.

A Kollégiumi Kántust nem oszlatták ugyan fel, de működését feltételekhez kötötték, a kántustagoknak minden gyakorló órát a Gott er halte éneklésével kellett kezdeni és zárni. Énekelték is a diákok az osztrák himnuszot, de nem az eredeti szöveggel, hanem maguk költötte változattal: „Disznó, király, felső, alsó stb.” Mivel a gyakorló órákat ellenőrző személyek nem tudtak magyarul, felőlük a diákok tisztelhettek a császárt akár disznónak is, legfeljebb a komolyabb arcukat kellett felöltetniük. Nincs adatunk arra, hogy ezt a nagyon vakmerő császárgúnyolást valamikor is leleplezték volna. Sort kerítettek a kántustagok Verdi Nabuccójából a Rab zsidók kórusának gyakori éneklésére éppen úgy, mint a 137. zsoltár (Hogy a babilóni vizeknél ültünk...) megszólaltatására is. Ezekről a diákoktól remélte Sz. Pap István, a fekete-sárga múltú superintendens, hogy „békés szellemű és Ófelsége királynak engedelmes lelkészek, kántorok és iskolatanítók lesznek”.

A diákság szemében igen gyűlöletes személyek voltak a zsandárok (a későbbi csendőrök elődei), akik följelentéseikkel, házkutatásaikkal állandó rettegésben tartották a lakosságot. 1851 elején debreceni jogászok állottak a zsandárok becsmérlése miatt bíróság előtt. A városi rendőrhivatal számtalanszor hívta fel a kollégiumi előljáróság figyelmét arra, hogy a diákok gyakran vetemednek a zsandárok megtámadására. Tüzesetek is ritkán múltak el a diákok és a zsandárok összecsapása nélkül. Súrói Szabó Antal 22 éves és Rolykó Lajos 20 éves joghallgatókat a harmadik hadtest bírósága a zsandárokkal szembeni ellenszegülés miatt ítélte el. Súrót a Kollégium vezetősége is törölni kényszerült növendékei sorából. Patay András több társával

együtt azért tiltottak el a köztanítóságtól, mert az egyik boltban tanúi voltak annak, hogy Kovács Márton földesi rektor szidalmazta a császárt, s azt illetékes hatóságoknak nem jelentették. Mindezekért végső soron a Kollégium vezetőségének hátán csattant az ostor, ráhárították a felelősséget, és sokszor csak egy hajszál választotta el a Kollégiumot a bezárástól. Nem volt mit tenni, mint az igazoló jelentésben erősen hangsúlyozni a zsandárság iránti megbecsülést, az állami hatóságok iránti engedelmisséget, s ígérni a „rakoncátlan” ifjúság tájékoztatását a zsandárság rendeltetéséről.

A debreceni tanácshoz naponként érkeztek figyelmeztető felhívások a városi katonai parancsnokságtól: „Nagyszámú és legnagyobb mértékben ingerlő röpiratok küldettek Lipcséből Magyarországra”, s óvakodni kell, mert „az erkölcsi és rendszeres jogállapotot semmi sem képesebb jobban aláásni, mint a sajtóval való visszaélés, ezért a forradalom eszméje nyomtatványokkal se terjesztessék.” Zöld Károly és Fülöp Mihály karácsonyi legációhelyükről Debrecenbe tartottak. Karcaghoz közel a zsandárok feltartóztatták a diákokat, tiltott iratok terjesztésével gyanúsították őket. Irataik között ugyan kompromittáló darabot egyet sem találtak, mégis vasra verve Kisújszállásra vitték foglyaikat. Jólesett nekik, ha ellenségeiket, a debreceni diákokat meghurcolhatták.

A császári hatóságok minden ébersége ellenére sem lehetett azonban a Kollégiumot a Habsburg-abszolutizmust lerázni akaró szervezkedésektől elszigetelni. Makk József: János szózata című röpiratában javasolta, hogy minden városban, helységben alakítsanak a hazafiak gerillaegységeket, s a tiszántúli területen, Debrecenben Csányi Dániel kollégiumi tanárt bízta meg a szervezkedéssel. 1851. szeptember 15-én kelt, hozzá intézett levelében Szabolcs, Hajdú, Kraszna megyékre kiterjedően a „debreceni hónap” vezetőjévé nevezte ki. A volt honvédtisztek névsorában, melyet Piringer Mihály állított össze, a debreceni Csányi Dániel is szerepelt, mint akikre Makk Józsefék a Bach-rendszer elleni akció megindításakor is számíthattak. 1857-ben Csányit letartóztatták. Piringer Mihályt pedig kivégezték. A kollégiumi diákok ezzel biztatták egymást: „Él még sok röpiratterjesztő”.

1859-ben az osztrák sereg III. Napóleontól és Viktor Emanuel szárdíniai királytól Magenta és Solferino mellett vereséget szenvedett, s a Habsburg-házat megfosztották a gazdag Lombardiától. Bebizonyosodott, hogy az abszolutizmus a birodalmat katonailag meggyengítette, s anyagi válságba sodorta. Ferenc József Bacht elbocsátotta. 1859. szeptember 27-én Debrecen Kazinczy-ünnepséget rendezett, a kaszinói társaságban a város polgársága 267 körmőci aranyat tett le a kollégiumi ifjúságnak pályaművek írására való buzdítására. Ezeknek a pályaműveknek azonban nem a császárdicsőítés volt a feladatuk, hanem az első lépések megtétele a virradat felé.

Dr. Nyakas László

Blaha Lujza és a gömöri huszárok

Gömörben, a Túróc-völgyi Lévárt kisedet temetőjében nyugszik annak a hagyománynak egyik hőse, amely tizenkét gömöri huszár emlékét őrizte meg napjainkig. A keresztén ma már alig olvasható felirat: *Itt nyugszik Galo Ferenc. Élt 51 évet.* A családban és a faluban ismert szájhagyomány szerint huszár korában tizenegy társával a katonai bíróság halálra ítélte és a haláltól Blaha Lujza színésznő mentette meg. Horváth Lajos (80 é.) földműves-fazekas elmondása nyomán az eseményről az alábbi kép rajzolódik ki. Horváth Lajos mindkét nagyapja és az édesapja a huszároknál szolgált. Ez utóbbtól — aki Vácon volt huszár — hallotta a történetet. Az esemény megértéséhez és az okok magyarázatához a huszár-katona élet néhány jellemző vonása adja a hátteret.

A huszárképzés egyik legnehezebb szakasza a lovardai gyakorlás volt. A kiképzést vezető — rendszerint őrmester — a lovarda közepén állva, szíjostorával kimerítő tempót diktált, s a lóról hétrét görnyedten leszálló meggömbült huszárokat ugyancsak a szíjostorral futtatta körül a lovardában. Azután a meggyötört huszároknak még dalolniuk is kellett. A huszárok kedvelt szomorú nótája ez volt:

*Szép a magyar huszár, ha felül a lovára,
Bevágja csákóját gyászos homlokába,
Bevágja csákóját fekete szemébe,
Hogy ne lássa senki, hova hull a könnye.*

*Hova hull a könnye, Iova sörényére,
Ugyan, kisangyalom, jutok-e eszedbe?
Jutok kisangyalom, nem leszel felede,
Rózsabimbó leszel csákmó tetejébe.*

Ha az őrmester észrevette, hogy valamelyik legénynek csakugyan könnyes lett a szeme, azzal vereshagymát etetett, hogy ha sírni akar, hát hadd sírjon. Az altisztek a legkülönbözőbb „tréfákat” találták ki, hogy „megvicceljék”, „szórakoztassák” a huszárokat. Ezek közé tartozott a *pokrócolás*. Egy-egy huszárra pokrócot dobattak, akit abba betekertek, s nádpálcával kiverték a port a pokrócból. A megpokrócolt huszár csontjai napokig, néha hetekig sajogtak. A gömri huszárok őrmestere különösen kegyetlen volt, s ez okozta halálát. Az egy szobában szállásolt tizenkét huszár elhatározta, hogy alaposan megpokrócolják az őrmester urat, hadd emlegesse meg élete végéig. A huszárok tudták, hogy áristomba kerülnek, de a düh és a bosszú annyira tüzelt bennük, hogy a tervükről nem mondtak le.

Amikor az őrmester az esti takarodókor bement a gömri huszárok szobájába, azok rádobták a pokrócot, erősen beletekerték és a kardlappal alaposan „porolták”. Az őrmester káromkodott, szidta őket. A legények úgy beszéltek meg, hogy csak a kard lapjával ütnek. Sohasem tudták meg, hogy véletlenül-e vagy szándékosan — és azt sem, hogy ki a tizenkettő közül — a kard élével ütött. A kard éle az őrmester fejét érte. Nem káromkodott többé az őrmester úr. Nyomban elcsendesedett, a lábával rúgott egy utolsót, a sarkantyúja megpendült, azután örökre elnémult.

A katonai bíróság elrettentő példaként mind a tizenkét huszárt halálra ítélte. A golyó általi kivégzést tíz napon belül kellett végrehajtani. Az egész országban hírül ment az eset. Mindenki sajnálta a fiatal huszárokat. Így szerzett róla tudomást Blaha Lujza is, akinek a férje rendőrfőnök volt. Tőle pontos információt kapott a huszárok cselekedetéről. Megtudta azt is, hogy csak a király kegyelmezhet meg nekik. De a katonai főparancsnok nem engedélyezte a király elé terjeszteni a kegyelmi kérvényt.

Mivel Blaha Lujza Gömör szülőtte volt, különösen sajnálta a földijeit, és mindenképpen szerette volna őket megmenteni. A véletlen úgy hozta, hogy éppen akkor egy színházi előadáson megjelent a király. Blaha Lujza megbeszélte a zenekarral, hogy ha majd ő előremegy a színpad széléig és a királyi páholy felé fordul, akkor álljanak le, s kezdjék azt a nótát, amit ő a királynak akar dalolni. Beavatta a társulatot, hogy hátha így sikerül a király figyelmét felkelteni. Úgy is történt. Blaha Lujza tédret hajtván dalolt a királynak:

*De szeretnék, de szeretnék a királlyal beszélni,
De még jobban, de még jobban, szobájába bemenni.
Megmondanám a királynak magának,
Adjon pardont és kegyelmet a tizenkét huszárnak.*

Amikor befejezte, döbönt csönd lett a színházban. Ferenc Józsefnek gyorsan lefordították, hogy mit dalolt a csodaszép színésznő. A király intett Blaha Lujzának, hogy megértette és megadja a kegyelmet. Lett erre nagy öröm. Tapsolt a közönség, minden színész a színpadra ment, az egész színház ünnepelte és éljenezte a királyt, meg Blaha Lujzát is.

*

A fenti szájhagyományból való történetnek „irodalmi” legendája is ismert. Az Új Tükör (1983. 27. sz.) Küldjön egy képet rovatában *Cenner Mihály* tollából megjelent egy cikk, amelyben a szerző megtörtént eseményként, lényegében „történeti” pontossággal írja le Blaha Lujza *ardon-kérését*. Eszerint 1883-ban (pontosan június 6-án) a budapesti Népszínház együttese vendégzerepelt Bécsben. A Theater and der Wien színpadán mutatták be *A piros bugyellárist*. A társulat tagjai útközben tudták meg, hogy tizenhárom (!) magyar katonát, akik Galíciában teljesítettek szolgálatot, lázadás miatt halálra ítélték. A királynál a kegyelem, s csak Blaha Lujza segíthet, vélt a társulat. A díszelőadáson megjelent Ferenc József. Blaha Lujza a második felvonás kezdetén a császár páholya felé fordulva „tédre vetette magát és a *Verd meg Isten a gőzkocsi kerekét* kezdetű dalt a saját maga által rögtönzött szöveggel, összetett kézzel és könnyezve énekelte:”

*De szeretnék a királlyal beszélni,
Kérő szóval kegyes szívét elérni,
Felséges úr, tudom nagy a hatalmad,
Pardont kérek tizenhárom magyarnak.*

Az esemény tovább úgy történt, amint a szájhagyomány is tudja. A szerző szerint azonban a társulat semmibe vette az etikettet, mert a császár jelenlétében vállukra kapták Blaha Lujzát, aki megmentette tizenhárom fiatal honfitársa életét. „Ehhez hasonlót a színháztörténelem még nem jegyzett fel!” — fejeződik be a cikk.

Valóban nem jegyzett fel, mert ilyen esemény minden valószínűség szerint nem is volt. A legkülönbözőbb forrásokban sem találtunk a történetre vonatkozó adalékra. Ezt a — mondhatjuk világgraszoló — mentési akciót a Blaha-életrajzok föltétlenül megemlítenék, de nyilvánvalóan a színháztörténet is nagy sikerként emlegetné. Levéltári kutatás szükséges ahhoz, hogy az eset hitelességével kapcsolatban végleges megállapításra jussunk. A megpokrócolás különben általános gyakorlat volt. *Re-marque E. M.* Nyugaton a helyzet változatlan című könyvében is szó van arról, hogy a katonák kegyetlen altisztjükön pokrócolással töltik ki a bosszújukat.

Ami pedig a Blaha Lujza „saját maga által rögtönzött” dalszövegét illeti, változatai széles körben ismeretesek a magyar néphagyományban, pl.:

*De szeretnék a császárral beszélni,
De még jobban szobájába bemönni,
Mögmondanám a császárnak magának:
Lányokat is sorozzon katonának.* (Szaján, Torontál vm.).

A népdalok aktualizálása közismert. Éppen a dal kapcsán tanulságos idéznünk a következő változatot, amelyben Kossuth szerepel:

*De szeretnék a Kossuthal beszélni,
De még jobban szobájába sétálni,
Megmondanám én a Kossuth Lajosnak,
Hány forint az adója a magyarnak!* (Nagykörös)

A huszárokkal kapcsolatos változat is minden bizonnyal az eseményhez (hangsúlyozzuk: feltéve, ha az eset a huszárokkal valóban megtörtént!) aktualizálódott, s az sem lehetetlen, hogy Blaha Lujza is dalolta (de nem a királynak!).

A levéltári, hadtörténeti források átvizsgálása nyomán a történetre vonatkozó fenti adatok megváltozhatnak. Ez azonban folklorisztikai szempontból kevésbé jelentős. A gömöri példa jól mutatja a legendák születését. A történeti néphagyomány gazdagabb lett egy múltat idéző, szép elbeszéléssel.

Ujváry Zoltán

Egy régi bajai néprajzkutató tanár, Bellosics Bálint

Az *Ethnographia* 1916. 2. számának Néprajzi hírek című rovatában a következőket olvashatjuk: „A Magyar Néprajzi Társaságnak ez évi választmányi ülésére vidékről szomorú hírt hozott a posta: Bellosics Bálint, a vidéki választmány érdemes tagja, férfikorának derekán, nagyarányú irodalmi és társadalmi működésének teljében ki-dőlt az élők sorából. Az elnök megrendülten jelentette, a választmány igaz rész-vétellel vette tudomásul a csapást, mely korai halálával a magyar néprajzi törekvé-seket érte. A választmány az elhunyt emlékét jegyzőkönyvben megörökítette.”

Ki volt ez az ember, akit így gyászolt a Magyar Néprajzi Társaság, aki beírta nevét a Magyar Életrajzi és a Magyar Néprajzi Lexikonba is? Mindenekelőtt peda-gógus volt. Egész életében a pedagógia és az etnográfia kapcsolatának szorosabbá tételén munkálkodott, s ezt a törekvését elsősorban saját nevelői gyakorlatában valósította meg. Már csak emiatt is megérdemelt volna néhány sort a Magyar Peda-gógiai Lexikonban.

Egyetlen munkahelyen dolgozott, a bajai tanítóképző intézetben, 1890-től 1913-ig tanárként, élete utolsó három évében pedig mint igazgató.

A kiegyezés évében született a Zala megyei Rédecsen. Édesapja többgyermekes bérlő volt Alsó-Lendván. Későbbi vend, bunyevác, sokác néprajzi gyűjtéseiben sok hasznát vette hazulról hozott délszláv nyelvismeretének.

A népi kultúra ekkor még javában virágzott Magyarországon. Ennek igazi jelentőségére azonban csak olyan európai műveltségű emberek figyeltek föl, mint például Greguss Ágost, aki így jellemezte helyzetünket: „... a mi nyugati Európában kezd kivétel lenni, az nálunk rendes dolog. Minden félrébb eső falu megannyi mese- és dalfészek, minden pórfiú egy élő gyűjtemény.” Bellosics Bálintnak szülőföldje szlovén és magyar néphagyománya egy életre szóló élményt jelentett, s „második kultúráként” mindvégig benne éltek iskoláiban megszerzett műveltsége mellett.

Pável Ágoston előtt ő vizsgálta néprajzi szempontból először a hazai vendeket. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című könyv IV. kötetében összefoglaló tanulmányt írt róluk, előzőleg pedig a Mura-vidéki újságok, de a fővárosiak is, egész sor írást közöltek tőle erről a népről. (Egy vend népballadáról, 1890.; Vend népdalok, 1890.; A vendekre vonatkozó régebbi feljegyzések, 1896.; A millennium és a vendek, 1892. stb.) Az Ethnographia Mitteilungen aus Ungarn szintén közölt tőle két tanulmányt erről a területről (Wendische Volkslieder, Dodola).

A Zala megyei iskolaévek után budapesti preparandista (tanítójelölt) lett, de betegsége miatt Csáktornyan szerzett tanítói oklevelet 1887-ben. Ezután a budapesti Paedagogium (polgári iskolai tanárképző főiskola) nyelv- és történelmi szakcsoportjának diákjaként annak a Herman Antalnak az előadásait is hallgatta, aki már 1891-ben felhívta a figyelmet a népi nevelési elvek, szokások jelentőségére és gyűjtésük fontosságára. Nyilván hatására tudatosodott néprajzi érdeklődése, s elsőként lett tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak. A Társaság céljairól és fontosságáról már 1899-ben cikket írt az Alsó Lendvai Híradóban.

A felkészülés éveit a Paedagogium elvégzésével nem fejeződtek be, csak az egyéves tanítóképző intézeti tanári tanfolyam után nevezték ki a bajai tanítóképzőbe. A permanens művelődés életformája lett. Szeptembertől júniusig tanított, a nyári hónapokban pedig folytatta tudományos munkáját és tanult. 1903-ban, 1908-ban, 1909-ben nyaranként logikai, nyelvi, történelmi, pedagógiai és szociológiai továbbképzésben vett részt idehaza, de német nyelvtudása révén külföldön is.

Bellosics Bálintról, a pedagógusról nem beszélhetünk úgy, hogy egyúttal ne szóljunk a néprajzos Bellosicsról. Nagy tudású tanár s kitűnő előadó hírében állt. A tények összegyűjtésének és alapos elemzésének olyan igényével és adottságával rendelkezett, amelyet néprajzi és oktató-nevelő munkájában egyaránt sikerrel alkalmazott. Életrajziró kollegája, Barcsai József szerint: „Mikroszkopikus éleslátással vett észre és egyszermind adott vissza szavakkal, írással, rajzzal mindent, amit figyelemkörébe vont.”

A múlt század végén jelentek meg a csirái annak a társadalmi igénynek, hogy a tanítóképző be kell kapcsolni a népi műveltség kutatásába és ápolásába. 1883-ban az országos tanítógyűlésen Kiss Áron indítványozta: gyűjtsék össze a népi gyermekjáték-dalokat. 1891-ben — Herman Antal már idézett felhívásának évében — meg is jelent a Magyar gyermekjáték-gyűjtemény.¹ „Hatalmas kollektív munka volt, a magyar tanítóóság becsületére válik — írja Kodály — ... Kiss 214 munkatársat sorol föl 48 vármegyéből; ilyen nagyszabású országos gyűjtés sem azelőtt, sem azóta nem volt nálunk.” Bellosics Bálint pedig hasonló nemes feladatok felvállalására és szakcszerű végrehajtására kész pedagógusgárdát kívánt nevelni. A Bálint Sándor és Györffy István által évtizedek múlva megrajzolt pedagógusideál Bellosics Bálintban testesült meg először. „Az ethnographiával való tudományos foglalkozás képessítette arra — írja Barcsai —, hogy a tanítóképzésnek olyan feladatait is meglássa, amelyek teljesítésére még nagy részt adósa a magyar tanítóképzés a népnek. Annak a vidéknek, amelyről a bajai tanítóképző intézet tanulóinak nagyobb részét toborozza és ahova végzett növendékeit apostolkodni kibocsátja, minden községét bejárta, népének otthonában a legapróbb részletekig tájékozódott, kultúrájának fokát megismerte, közgazdasági életébe betekintett. Kutató útjain ilyen módon megfigyelhette az intézet kibocsátott ifjait kultúrküzdelmük közepette. Magánbeszélgetésben, előadásokon, az órák e célra kínálózó perceiben e tapasztalatoknak a tanítóképzés céljai szempontjából hasznosítható tanulságait átadta növendékeinek. S tanuló hallottak, dolgozatokban írtak szociális kérdésekről és később a szövetkezeti ügy terén munkálkodtak is már akkor, amikor erről a hazai pedagógiában a disszertálásig sem jutottak el.”

¹Kiss Áron Magyar gyermekjáték-gyűjteményét 1984-ben jelentette meg hasonló kiadványban a Könyvterjesztő Vállalat (Szerk.).

Mint láttuk, Bellosics Bálintnál a népelet kutatása és megismertetése a tanítójelöltekkel nem a passzív szemlélődéshez vagy az öncélú búvárkodáshoz szolgált indítékul. „A tanítási órákon kívül vezette az intézet önképzőkörét és könyvtárát, iskola-múzeumot hozott létre, színelőadásokat rendezett. A két világháború közötti falukutató fiatalok mozgalmának előfutáraként a tanulmányi kirándulások alkalmával a meglátogatott községek történetére, kultúrájának sajátosságaira hívta föl a figyelmet. Minden megnyilvánulása példaképpül szolgált tanítványai számára a társadalmi aktivitásra, az iskolán kívüli népművelés és a parasztság társadalmi felemelkedésének előmozdítása területén. Kezdeményezője volt 1914-ben az első népfőiskolák, a bajszentistváni és sükösi »falugimnázium« létrejöttének.”

Mintegy száz publikációja látott napvilágot. Ezek akár szépirodalmiak voltak, akár tudományos, ismeretterjesztő vagy adatközlő jellegűek, mind kapcsolatban álltak valamiképp szaktárgyaival, illetve az általa ismert és kutatott tájakkal, népekkel. (*Ethnographia*: A hetési faház, 1897; Délvidéki német babonák, 1900; Magyar adatok a nyári napforduló ünnepeiről, 1902; Baranya megyei sokák babonák, 1904; Adatok hazai szerbjeink néphitéhez, 1904. *Ethnographia Értesítő*: Bajai céhszokások, 1901., *Néprajzi Múzeum Értesítője*: Útmutató a néprajzi múzeumok szervezéséhez, 1907.; *A Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat Bács-Bodrog vármegye kötetében ő mutatta be a mai Vajdaság magyar és bunyevác népét.)

Korábban jelentek meg Tömörkény néprajzi tárcái. Hatásukra Bellosics több hangulatos „néprajzi tárczaközleményt” írt a különféle lapokba (Muraköz és Vidéke, Bajai Közöny, Uránia, Új Idők, Turisták Lapja stb.). Legtöbbjét saját maga illusztrálta (A pipa és a szivar, 1895.; Az alsólendvai vásár 1891.; Vadlúd lesen 1902.).

Számottevő tankönyvírói munkássága is. Sebestyén Gyula egyetemes történeti kézikönyveit a szerző kérésére átdolgozta, a tanítóképzők számára földrajzi tankönyvet írt. Sajnálatos, hogy talán legkedvesebb tankönyve, a *Néprajzi olvasókönyv* máig kéziratban hever a Néprajzi Múzeum Adattárában. Pedagógiai-történeti munkái az 1892-ben írt Fejér György tanulóiéveiből, és az 1895-ben megjelent dr. Bartsch Samu című tanulmányok.

Néprajzi dolgozatainak anyaggyűjtésébe bevonta tanítványait is, publikációiban pedig hivatkozik rájuk. A gyermekek a magyar néphagyományban című tanulmányában egyik célja kifejezetten az, „hogy növendékeim épületem lássák azokat a köveket, melyek egy részéhez gyűjtői buzgalmuk révén jutottam”. Tanítógyűléseken és írásaiban egyaránt szorgalmazta a tanítóság bekapcsolódását a néprajzi gyűjtésbe. „Csak önmagam ismételném — írja 1903-ban —, ha az alkalom csábításának engedve újból bővebben fejtegetném a tanítói hivatás és a néprajzi kapcsolatát; csak azt a meggyőződésemet nyilvánítom, hogy a pedagógia egyik újabb egészséges hajtása, a gyermek lelkének nemzeti irányú nevelés és oktatás céljából való megfigyelése csak akkor termi meg gyümölcsét, ha a nép sajátos egyéniségének ismeretével végzik.” Ezt a felfogást tükrözik az 1899-ben megjelent *A tanító és a néprajz*, valamint az 1910-ben publikált: *A néprajz és az iskola* című tanulmányai.

Az elsők között vizsgálta a gyermeknevelés népi hagyományait azzal a céllal, hogy tanuljon belőle a pedagógia. Világosan látta, hogy ebből mi az, amit csak a tudomány számára kell megőrizni, s mit kell a gyakorlatban tovább folytatni. „Nemzeti létünk biztosítása céljából kötelességünk előmozdítani a civilizatio terjedését a primitív kultúra rovására, de kötelességünk az is, hogy mentseük meg a tudomány számára népeink eredeti mivoltának ismérveit és documentumát, a melyeket az élet eliminált magából.”

„Éveken át gyűjtötte azoknak a kezdetleges népi oktatási eljárásoknak az emlékét, amelyekkel a nép igyekezett az írás, olvasás és számvetés ismeretét tovább adni” — írja Barcsai József. Az egyre fenyegetőbbé váló egyke veszedelmeit, szociális és néplélektani összefüggéseit nem sokkal Jankó János cikke után ő is a közvélemény elé tárta (Az egyke rendszer, 1905).

A főiskoláról kikerülő ifjú tanítónemzedék beilleszkedési problémáiról ma is sok szó esik. A lakóhelyhez, a szülőföldhöz való kötődés, a nemzeti identitás-tudat hiánya vagy ingatag volta miatt — úgy érezzük — ma is időszerűek Bellosics Bálint következő gondolatai. „Pedagógiánk, amíg erős lendülettel nagyot haladt a modern tanítóképzés útján s a lehető legtökéletesebben igyekszik felfegyverezni nevelteit, mindmáig alig-alig vizsgálta a képzők és a falvak viszonyát. Fiaink nem ismerik a környezetet, amelyben aplikálniuk kellene a tanultakat, ahová át kellene ömleszteniük községük egyéni szükségletei szerint azt a kultúrkincset, amelyet azért és semmi másért kaptak útravalóul tanítóiktól; növendékeink neveléséből, kiképzéséből hiányzik a falusi társadalmi életre való előkészítés. Tanyavilágunk, falvaink, speciálisan magyar parasztvárosaink társadalmi, gazdasági, általában népi életének ismerete nélkül nem lehet kellőképpen betölteni a tanítói hivatást. Én azt hiszem, a tanítóképző akkor lesz igazán gyakorlati szakiskola, ha ezt a feladatkörét is betölti.”

Bellosics Bálint munkásságával a magyar tudományt és a magyar népoktatást kívánta szolgálni, de nem vádolható — már csak származása miatt sem — nemzeti elfogultsággal. Nemcsak kutatta nemzetiségeink hagyományait, hanem tudatában volt ennek jelentőségével is. „Természetes — írja —, hogy a magyar nép mellett a hazában élt és élő nemzetiségek megismerése is fontos.” Az interetnikus hatások vizsgálata során derül fény arra, ami e népeket összeköti.

Helyesen látta a hagyomány és újítás dialektikus egységét. „A tanító, mint a civilizatio elismert fontosságú harczosa, bizonyos mértékig ellensége minden népiesnek s éppen ezért kötelessége a népeletnek hatása következtében elhulló kincseit a néprajzi tudomány és nemzeti művelődés javára megmenteni.”

Tudjuk, hogy a néprajz ma nem iskolai tantárgy. Érdekes módon Bellosics sem helyeselte azzá tételét. „Horn német pedagógus — írja — a néprajzot fel akarja venni a tanítóképző tárgyai közé. Ez utóbbi kívánalom mindenestre túlzás, de szükséges, hogy e tárgy fontosságának és anyagának a különböző tárgyak körében kínálkozó alkalmakkor való megbeszélését a tanítóképzők kötelességüknek tartsák...” Ugyanitt rámutatott a kínálkozó lehetőségekre: „A népelet alapos ismerete a tanítás minden területén gyümölcsözőleg fog hatni. A népiskola minden tárgyánál ki lehet jelölni szerepét, de legyen elég ez alkalommal néhány esetre rámutatni. A nemzeti elem nemcsak nagyobb mértékben fog olvasó- és egyéb könyveinkben helyet kívánni, hanem pl. a táj- és különösen a néprajzi anyag igazságban, pontosságban és eleven-ségben meggyarapodik. A szokások kevés kivétellel halovány, egyhangú ismertetését az eleven népelet köréből vett jellemzések leírások foglalják el. A még mindig száraz földrajzi anyagot megleveníteni, a történelmet öntudatosabbá tenni szintén a néprajzi elem hivatott. Az ének- és játéktanítás, az iskola eszközei, különösen szemléltető képei mind életet, igazságot, s ami fő, nemzeti jelleget a néprajzi tudomány eredményeinek a pedagógus munkájában való ügyes értékesítése következtében nyerhetnek.”

Bellosics Bálint tárgyi néprajzi gyűjteményének, valamint könyvtárának egy része a bajai Türr István Múzeum tulajdonába került. Az Eötvös József Tanítóképző Főiskola, az egykori bajai tanítóképző intézet utódja, azonban nem rendelkezik egyetlen Bellosics-relikviával sem, mert azok a háború alatt szétszóródtak. (Cikkeit pl. nagy utánjárással mostanában fénymásoltatjuk.) Leánya, Báldy (Bellosics) Flóra édesapja nyomdokait követte, tanító volt a bácskai falvakban, és önkéntes néprajzi gyűjtőként a táj magyar és bunyevác lakossága szötteinek, hímzéseinek felkutatásával foglalkozott. Ezért 1975-ben Sebestyén Gyula Emlékérmét kapott. Tudunk róla, hogy Rédcisen lelkes lokálpatrióták ápolják a község neves fiának emlékét. Az Eötvös József Tanítóképző Főiskola Néprajzi Tudományos Diákköre is az ő szellemi örökösének tekinti magát.

Dr. Fehér Zoltán

Csongrád város emléktáblái¹

Csongrád csendes kisváros a Tisza és a Körös találkozásánál, néhány ipari üzemmel és három mezőgazdasági termelőszövetkezettel. Ósi település, környéke már a kőkorszakban is lakott terület volt. A Tisza és a Körös végtelen nádasával természetes védelmet nyújtott három oldalról, s így nem véletlen, hogy I. István királyi birtoknak nyilvánította, földvárát megerősítve, állandó katonaságot állomásoztatott benne. Az elmúlt évszázadokban tatár pusztította, török dúlta, de megmaradt. A XVIII. századtól lassú, de egyenletes fejlődésnek indult. A XVIII. század elejétől 1848-ig a Károlyi család mezővárosa. Csongrád 1845-től egy pesti ügyvéd segítségével tárgyalat földesurával, Károlyi Istvánnal az örökös megváltásról. A tárgyalások azonban olyan sokáig húzódtak, hogy bár a szerződést még 1847-ben megkötötték, az soha nem lépett életbe, mert az 1848-as törvények feleslegessé tették. Csongrád pesti ügyvédjét Kossuth Lajosnak hívták.

Kossuth toborzó körútján 1848. szeptember 30-án, szombaton érkezett városunkba. Másnap, vasárnap reggel nagymise előtt a városháza előtt felállított szöszéken tar-

¹A táblák képeit lásd a hátsó borítón.

totta beszédét: „Fel hát fegyverre, Csongrád népe, kaszára, kapára, kinek miye van, keljen fel tömegben a magyar nép és megmenti magát és megmenti az árva hazát...”

Oly hatalmasnak hiszem a népet, hogy ha fölkel és összetart, a ropogva összerogyó ég boltozatát is képes fenntartani erős karjaival. Testvériség köt össze bennünket. Nincs nemes és nemtelen többé, egy hazának fiai, polgárai, testvérei vagyunk mindnyájan... de ha fel nem kel, ha saját életét, vagyonát, hazáját gyáván feladja, úgy én, ki a népért küzdöttem egész életemben, mielőtt szívem hazám elvesztése felett megszakadna, egy átkot mondok, egy retteneteset, melynek minden szava teljedni fog...²

Kossuth csongrádi tartózkodásának emlékét örökíti meg az első emléktábla. A Templom utca 2. számú ház falán állt, míg a házat 1982—83-ban végleg le nem bontották. A táblát 1948-ban, a centenáriumi évében állították.

Még egy szabadságharcra emlékeztető tábla áll a Tisza Bútoripari Vállalat épületének a falán. 1849 júliusában Haynau, aki Szegegynek tartva Kiskunfélegyházán megpihent, két század ulánust küldött Csongrádra, hogy a környéket kikémléjék és a hadseregnek élelmet vigyenek. Az osztrákok július 27-én érkeztek városunkba, s 28-án már vissza is tértek Félegyházára. Kossuth ekkor érkezett Szentest, s a csongrádiaknak levélben a következő felhívást küldte: „Mossák le a becületükről azon gyalázatot, melyet magukra vettek, midőn a császári lovasokat beszállásolni engedték, holott kicsinyes ellenséges csapatokat agyon kell verni, — ez a legjobb szabadulás.” Az osztrákok is értesültek a levélről, s 29-én egy század vasas és egy század ulánus visszatért Csongrádra. Ahogy beérkeztek, garázdálkodtak, fosztogattak, a nemzetőr tiszteket katonákat felhajtották a városházához. Parancsnokuk a Kossuth-levelet követelte, de nem kapta meg. Két nemzetőr hadnagyot, Blázsik Mihályt és Sallay Jánost kocsira tették s magukkal akarták vinni. Azok, látva sorsukat, kiabálni kezdtek: „Ne hagyjatok bennüket elvinni, polgártársak, mentsetek meg, hiszen magyarok vagytok.”

A csongrádiak félreverték a harangokat, s ami a kezükbe akadt, azzal megtámadták az osztrák katonákat, kiszabadították Blázsik Mihályt és Sallay Jánost. Emléktábla idézi a harci cselekményt, 1948-ban állították. Sajnos a nagy lelkesedésben nem figyeltek a helyes szövegre és 1849 helyett 1848-at véstettek a márványba.

A fegyverténynek súlyos következménye lett. Az osztrákok július 30-án 6 óras szabad rablás után este 9 helyen felgyújtották a várost, s csak a szélcsendes időnek köszönhető, hogy mindössze 93 ház égett le, mert a katonák nem engedték oltani a tüzeket.³

Városunkban Kossuth kultusza igen nagy volt. Halála után az országos felbuzdulás hatására nálunk is felállították a szobrát, melyet 1899-ben a fia, Ferenc avatott fel. Talapzatán a Csongrádi beszédből idézett szöveg áll: „Testvériség köt össze bennünket. Nincs nemes és nemtelen többé, egy hazának fiai, polgárai, testvérei vagyunk.”³

Az 1848-as törvények alapján a földtulajdonban beállott változások elősegítették a volt jobbágyság oszdtálytagozódását. Csongrádon 1848-ban 345 gazda tulajdonában 358 jobbágytelek volt, két telek nagyságnál nemigen több, s egy negyed teleknél nem kisebb részekben. Egy telek 22 hold legelőből, 36 hold szántóból és több mint 4 hold egyéb gazdasági művelésre alkalmas területből állott (1200 négyszögöles holdak).⁴ Ezek a jobbágytelkek az azt művelő jobbágyok tulajdonába kerültek, a többi jobbágynak pedig nem jutott semmi. Választhattak: vagy kint maradnak a tanyákon mezőgazdasági cselédnek, vagy beköltöznek a falvak, városok szélére s napszámosként, alkalmi munkásként próbálják eladni munkaerejüket. Az utóbbiak kerültek a legszegényebb sorba. Csongrád környékén a Tisza és a Körös ármentesítése egy részüknek munkalehetőséget adott. Sokan kubikosok lettek, vándormunkásként az árvízvédelmi és az építkezési földmunkákat végezték teljesítménybérben. Nevük is innen származik a kubikméter, köbméter szó első tagjából. Egy-két évtized alatt hivatásosokká váltak, a csongrádi kubikosok Európa minden részére eljutottak. Önkéntes alapon bandákba, csoportokba tömörültek, a munka vállalását, szervezését a bandagazda intézte. A kubikosok átmenetet jelentettek a parasztok és az iparosok között, ők voltak a munkás-ság leghívebb szövetségei s az agrármozgalmak élharcosai. Az 1929—1933-as világgazdasági válság idején az agrárproletárok száma — ideértve a kubikosokat és a

²Sághy Mihály: Csongrád 1848—49-ben. Csongrád, 1910.

³Sághy Mihály: uo.

⁴Dudás Lajos: Októberi Diplomától a kiegyezésig.

⁵Gát László—Sebestyén István: Csongrád város felszabadulása és a demokratikus kibontakozás. Csongrád, 1976.

földműves napszámosokat is — családtagjaikkal együtt 6—8 ezerre tehető. A csongrádi polgármesteri iratok szerint 1930. november 1-től 1931. április 30-ig városunkban 6849 segélyre szoruló személy volt, akik számára 19 644 pengőt juttattak részben munkabér, részben természetbeni, részben pedig ruhasegély formájában. A munkanélküli agrárproletárok sorsa főként a téli időszakokban volt szinte elviselhetetlen. 1931. január 30-án délelőtt mintegy ezer, munkát—kenyeret követelő agrárproletár gyülekezett a városháza előtt. A rendőrök a tűzoltóság locsolóautójának bevetésével szétverték a tömeget. Emlékére a tüntetés évfordulóján, 1975. január 30-án avatták a negyedikként bemutatott táblát, amely a tanácsháza egyik oszlopán található.

1944. október 8-án a szovjet csapatok elérték Csongrádot, s október 12-én a város felszabadult. Néhány héttel később megalakult a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete. Az 1919-es direktórium tagjai közül Nagy Ferenc; a Földmunkások Szövetségének szociáldemokrata érzelmű helyi vezetője: Túri István; valamint Eke Pál, Nagy Antal, Lajos Mihály, Laczkó Mihály, Lajos József, Szécsényi Ferenc és Varga Pál kubikosok szervezték. A tagok a Földmunkás Szövetség és a szakszervezetek antifasiszta és kommunista érzelmű tagjai közül kerültek ki. A december 3-i zászlóbontó gyűlésen Nagy Ferenc állást foglalt amellett, hogy a pártot tömegpárttá kell kiépíteni és növelni kell a túlnyomó részt képzetlen párttagság elméleti tudásának színvonalát. A párt helyi elnöke Nagy Ferenc, a titkára Túri István lett. A megnyílt pártszervezetbe sokan kérték felvételüket, két nap alatt a taglétszám 300 fölé emelkedett, a vezetőség semmi válogatást nem alkalmazott.

Az MKP országos szervezetének november 30-i programját Csongrádon december 7-én, nagygyűlésen ismertették, melynek a lényege az volt: „Lesz magyar újjászületés”. A párt székháza kb. 1 hónapig volt a Csemegi Károly utca 8. szám alatt. Ebben az épületben több szervezet kapott helyet, úgymint az MKP, az SZDP és a Szabad Szakszervezet, ezért az MKP áthelyezte székhelyét a Csemegi Károly u. 2. szám alá. (Lenin u. 2.)⁵

A helyi pártszervezet folyamatosan nevelte, szervezte a tagságot. A szervezők járták a tanyavilágot, a környező falvakat, több alapszervezetet létesítettek a városban és a falvakban. Az 1944. december 21-én összeült Ideiglenes Nemzetgyűlésen Debrecenben az MKP csongrádi szervezetét Túri István, a párt titkára képviselte. Az akkori eseményekre emlékezett egy tábla az MSZMP Lenin úti székházának a falán.

Csemegi Károly 1826-ban született Csongrádon. Édesapja kereskedése annak az épületnek az elődjében volt, melynek falán ma az emléktábla áll. Némely források szerint (Vári Gellért: Emléklapok Csongrád múltjából) Csemegi Károly is itt született, mások szerint a Lenin u. 13. sz. házban, ott ugyanis a padlásán a gerendába bele volt vésvé a neve.

Csemegi Károly jogi tanulmányainak befejezése után a vármegyénél dolgozott, s 1848—49-ben mint vármegyei aljegyző szabadcsapatot szervezett, amelynek őrnagya volt. Ezért a szabadságharc bukása után börtönbe zárták, majd besorozták osztrák katonának. Leszerelése után Aradon ügyvédkedett, 1864 elején az országos éhínség idején az inségenyhítő bizottság ülésén heves beszédet tartott a kormány ellen, amiért a katonai törvényszék elé állították, később azonban a vizsgálatot megszüntették.

A kiegyezés után az igazságügy-minisztériumba került, ahol államtitkár lett. 1879—1893 között kúriai tanácselnökként tevékenykedett. Megalapította a Magyar Jogászegyletet, amelynek első elnöke volt. A kiegyezés utáni magyar büntetőtörvénykönyvnek, az úgynevezett „Csemegi-kódex”-nek az alkotója. Kiváló munkáját külföldön is elismerték. 1899-ben halt meg. Halála után az utcát, ahol született, s ahol édesapjának a kereskedése állott, róla nevezték el. A felszabadulás után az utca nevét Lenin utcára változtatták. 1982-ben az említett utca sarkán álló ház falára Tóth Béla szobrászművész rézdomborítású művével állítottak emléket városunk nagy szülötének. Felirata: „Csemegi Károly 1826—1899. Ezen a helyen állott az a ház, melyben az 1848-as szabadságharc őrnagya, neves jogművelő, a magyar jogászegylet megalapítója és első elnöke született. Állította Csongrád város 1982.”

Dudás Lajos

Séta Csepel szigetén

A több millió évvel ezelőtt útját keresgélő Duna lassanként keresztültört a mai Dunazug-hegységen, így alkotva meg a Duna-kanyart, majd több ágra szakadva szétterült az Alföldön, eljutott egész a mai Szolnok tájáig és ahogy a Nagy-Alföld medencéje nyugat felé megsüllyedt, úgy váltott medret egyre nyugatabbra a folyam is. Alpesi, kárpáti sziklákból származó kvarcot, homokot, a löszből iszapot szállított, terítgetett szét, itt morotvák keletkeztek, amott feltöltődtek. A mai Gellérthegy alatt afféle sziklaorrba ütközött, hatalmas mészkőszirtekbe, folyása lassult, a hordalék zátonyokat kezdett alkotni, a zátonyok szigetekké növekedtek. Így forrt össze számtalan apró szigetcské a mai Csepel-szigetté. Aki ma Csepelt járja, a kukoricaföldeken, gyümölcsösökön, ligetes erdőkben ellapult földteknőket talál, hajdani folyam-medreket. A táj képe folyton alakult. Másképp látta a kőkori ember, másképp a bronzkori és nemcsak a római katona, hanem még a török tekintete előtt is más-más földrajzi alakzatban látszott a sziget.

A hajdani mocsarak, beltavak azóta alaposan megritkultak, legfeljebb Szigetcsépnél és Szigetbecsnél maradt meg néhány kisebb halastó belőlük és vált vízimadarak tanyájává. De ha a Duna megárad és a talajvíz előnti a töltéseken belüli ligeterdőket, könnyen keveredhet az ember mocsárvilágba ma is. Ez különösen Szigetújfalu határában fordul elő.

A sziget — amelyet hívtak Úr szigetének is — háromnegyed része hordalékos, homokos talaj, szántónak nem a legeszményibb, gyümölcs és szőlő alá azonban annál kedvezőbb. Száraz időkben a szél valahol fel-felragadta a finom fövenyt, szorgalmasan hordta ide-oda és dombokat alkotott belőlük. Napjainkra az egykori futóhomokot gyér gyepek köti meg, lefogja az akác, a fehértörzsű nyár, a fűz és a tölgy. A partok szegélyén dzsungelként sűrűsödik az ártéri „galéria” erdő. Az északi csücsökben ez már a múlté, mert Budapest egyik kerülete lett, beépített gyárváros, lakótelep. De a déli csücsökben ma is a nád még az úr, az ingovány, a tóvá rekedt víz. A föld itt fekete, kővér televény. Ahol a sziget véget ér és egymást öleli megint a két Duna-ág, ott kilométerek hosszan nincs egyéb, csak füves tisztásokkal kevert szegélyerdő, hullámtéri útvesztő, hangos vízivilág, horgászok paradicsoma.

A sziget tengerszinti fölötti magassága átlagosan száz méter. A Fácán-hegy — Budapesttől átellenben — a maga tizennyolc méterével hegyóriásnak számítana, ha ez az emelkedés egyáltalán észrevehető lenne. A soroksári partokkal szemben pedig a Királyerdő halmjai szelidülnek el, de ez is már csak nevében erdő és emlékében királyi. Hajdan a magyar királyok birtoka volt ez, az Árpádoktól örökölték. A Csepel-sziget jobb felén az Öreg-Duna folyik déli irányba, balról az állni látszó Soroksári- vagy újabb nevén Ráckevei-Duna. Ez a kisebbik Duna másodpercenként mindössze négy köbméternyi vizet bocsát a nagyobbik Dunába a Tassi-zsilipnél. Ennél fogva szinte tónak tetszik ez az ág. Kellemes rajta evezni. Olykor motoros csónak kavarja fel vizét, vagy a sulyomvágó meg a mélységmérő hajócska bújik a nádas és a sűrű sulyomtenyészet közé. Budapestről személyhíj csak nyári vasárnap indul a Ráckevei-Dunán, rendszeres hajójárat a Tassi-zsilipig csak Ráckevétől van.

A Csepel-sziget hossza 47, szélessége 3—6 kilométer, legszélesebb szakaszán Makádnál 9 km, majd szinte átmenet nélkül ötszáz méteressé keskenyedek, hogy éles csücsökben végződjenek. Az Öreg-Duna itt hat—nyolcszáz méter széles, a kis Duna-ág viszont tízméternyi torokká szűkül össze a Tassi-zsilipnél. Ez aztán a horgászok igazi paradicsoma! A hajókat itt gyorsan zsilipelik — kisméretű üzemi, vagy személyhajócs-

kákról van szó — a zilipelés mintegy húsz percig tart. Az evezősöket és a kajakozókat a zilip szomszédságában jókedvű halászsárga fogadja.

A sziget területe 257 km². Tizenegy községe van, ebből kettő friss alakulás, a tizenkettődiket, Csepel-gyárvárost nem számítjuk közéjük, ez ma Budapest XXI. kerülete. A sziget „fővárosa” Ráckeve, a déli végéhez közel épült. Nemrégire még járási székhely volt, de vonzási körzete lényegében ugyanaz maradt, ami volt: forgalmas hídja a kiskunsági Lacházát, Kiskunmajst, Apajpusztát is idevonzza.

Árpád fejedelem népe még vastag bőrtömlőkön, mokány kis lovakon úsztatott át a szigetre, ahol árnyas ligeteket, halban gazdag tavakat, vadjárta erdőket (szarvas, őz és vaddisznó ma is előfordul a sziget déli erdősegeiben) és kővér legelőket talált. Embert azonban alig.

A Csepel-sziget honfoglaláskori történetét Anonymus írta meg a Gesta Hungarorum 44. fejezetében: „Árpád vezérei megindulván arról a tájról, ahol most Bodrog vára van, a Duna mellett vonultak a nagy szigetre, ott tábort táborba szálltak. Árpád vezér és nemesei bemenvén a szigetre, a hely termékenységét, bujaságát, a Duna vizének erősségét látván a helyet megszerették és elhatározták, hogy az fejedelmi szállás legyen.”

Árpád fából házakat emeltetett, valamennyi lovát a szigetre úsztatta és lovászmesterül egy Sepel nevű kun főembert jelölt ki. A hagyomány szerint tehát erről a Sepelről nevezték el Csepel szigetét. A valóság viszont az, hogy a „sepel”, „csepely”, „csepelyes” a régi magyar nyelvben afféle ligetes, mocsaras, zátonyos területet is jelentett. Árpád valóban itt telepedett meg törzse előkelőivel. Ennek családvédelmi és stratégiai oka volt. A két folyamág között legjobban védhető terület volt ez a sziget, amellettt errefelé jó gázlók is akadtak. Ez volt a törzs székhelye; Csepelen született Árpád fia, Solt.

A fejedelem kisebb-nagyobb mértékben később is rajta maradt a szigeten, csaknem ezer esztendeig volt királyi birtok. Mindössze egyetlen nemesi család akadt a középkorban, amely kisebb uradalmat alapíthatott a szigeten, a Becse-Gergely familia. De tőle is megváltotta a királyi ház a birtokot. Viszont másfél száz évig a török volt a szigeten az úr. Barbarossa Frigyes itt kergetett szarvast, útban a Szentföld felé, Zsigmond király díszes nyaralót építtetett, Mátyás királynak is volt itt vadaskertje, Dobzse László, azaz II. Ulászló szívesen küldte a vadászkastélyba gyermekeit, II. Lajos, nevelőjével együtt. A hagyomány szerint a mai Ráckeve területén épült — de azóta már eltűnt — kastélyban búcsúzott el a fiatal király, II. Lajos, a feleségétől, Mária királynétól, a tolnai országgyűlésre, utána a mohácsi csatamezőre indulván.

A török felpörkölte a virágzó falvakat, rabláncra fűzte a magyar és a rigómezei csata után idemenekült szerbek utódait. Lovat és juhot legeltetett a sziget gazdag fűvén, ezért a „Juhok-sziget”-ének nevezte el. A török kiűzése után újabb szerb és dalmát hullám következett. Velük egy időben németek is érkeztek telepesként a szigetre. A XVIII. század elejére igen tarkává vált a sziget etnikai állapota, csak Makád maradt tiszta magyar falu a sziget déli csúcán.

A királyi birtokrész a törökök kiverése után először az Esterházyak kapták, majd a híres hadvezér, Savoyai Eugen vásárolta meg. Ő építtette Ráckevezen Magyarország egyik legszebb barokk kastélyát I. A. Hildebrand tervezésével. Soha nem lakott benne. Később a birtokot Mária Terézia veje, Albert száz herceg kapta — ő adott a szemközti Albertfalvának is nevet —, majd az alaposan lecsökkent birtoktest ismét visszaszállt a Koronára. Ferenc József még négyezer holdat mondhatott itt a magáénak, de ő már nem vadászott a sziget erdeiben. A birtok hozamát viszont egészen 1944-ig Zita exkirályné kapta. Ma a királyi birtok területén a Kertészeti Egyetem Tangazdasága és egy állami gazdaság működik, kiváló gyümölcsöse, kísérleti gazdasága van. Az erdőket a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság kezeli, idegenforgalmi tekintetben pedig a Dunakanyar Intéző Bizottságból alakult Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság a gazda.

Az átmenet a szigeten a világváros házai közül a kicsi falvak házai közé: igen hirtelen. A Csepeli Vasmű kéményei körül alig ötven esztendő alatt emelkedett föl egy kis faluból Budapest XXI. kerülete. Mindennek ellenére az észak felőli első falu, Szigetszentmiklós is szinte még a fővároshoz tartozni látszik új lakóépületeivel. Szigetszentmiklós a Ráckevei-Duna legkeskenyebb részén, a sziget keleti oldalán települt, vele átellenben az Öreg-Duna partján van a híres — 112 méter „magas” — Lakihegy, a műemléki szempontból megmentett rádióadóval. Körülötte szőlők terülnek el. Ugyancsak Szigetszentmiklós része a sziget nyugati oldalán Halásztelek is, az

¹Lásd Vöö Imre írását a Honismeret 1980. 1. számában (Szerk.)

állami gazdaság egyik központja. A ráckevei helyi érdekű vasút Dunaharaszti felől jövet Szigetszentmiklós északi határán szeli át a keskeny ágat, majd egy nagy kanyarral nyugat fel haladva először az egyre bővülő, üdülőszerű Szigethalom települést, majd a rác lakosságú Tököl elhagyva, pontosan a sziget közepén fut keresztül. Érinti Szigetscépet, a következő állomása a Szigetszentmárton és Szigetújfalú közti műút felezőpontján van (sokat kell gyalogolnia annak, aki valamelyik falut e kettő közül sétával akarja elérni), s innen már csaknem a Ráckevei-Duna mentén húzódnak a sínek Ráckeveig.

Ráckevétől délre még három falu található: az egyik a közigazgatásilag Ráckevéhez csatolt Szigetbecse — határában egy igen hosszúra nyúlt keskeny holt Duna-ággal — a sziget nyugati oldalán Lórév, tőle délre Makád. E falvakba autóbusszjáratok visznek. Tekintélyes, erdészetileg is fontos, turisztikailag igen színes és bájos galériaerdők jobbadán a sziget nyugati oldalán húzódnak, ilyen a Szigetújfalú határában zöldellő erdő, majd ettől délre a különféle fában gazdag Silling-dűlő, ennek folytatásában a lórévi és a makádi galériaerdő. Ez aztán lehúzódik a sziget csúcsáig. E csúccsal szemben keletkezett a rácalmási Nagy-Sziget zátonya. A Csepel-sziget keleti oldalán a hivatalosan védetté nyilvánított, nagy kiterjedésű Tököl-erdő terül el, ezt a turisták számára különböző létesítményekkel látták el. Van itt erdei tornapálya, tanpálya és még friss víz is. Kompjárattal Szigetújfalú mellől Ercsít, Lórév alatt pedig Adonyt érjük el. Aki azonban arra határozza el magát, hogy turistaként gyalogoljon, az jól szedje össze gyaloglási tudományát, mert rengeteg homokbuckán, egymást keresztező dűlőutakon, sűrű ligeteken, zárt gyümölcsösökön és más lapos akadályokon kell keresztülörönni. Férasztóbb ez, mint a hegymászás.

A szigeten minden falu középkori település, kivéve Szigetscépet, ahol Mária Terézia hadmérnökei két egymást keresztező egyenes főutcát terveztek, egyiket a németeknek, a másikat a rácoknak. És annak ellenére, hogy Szigetscépen a falu alapítása óta három nemzet lakozott, szigorúan elkülönültek egymástól. Csak a legújabb esztendőkből fonódtak vegyes házasságok. Szabályozatlan elrendezése van Szigetszentmiklósnak, Tökölnek és a néprajzilag, építészeti szempontból legérdekesebb Makádnak. Szigetszentmiklós gazdag helytörténeti gyűjteményéről és az itt született Ádám Jenő zeneművész emlékházáról nevezetes.¹

Noha a sziget nem nagy szelete az országnak, etnikailag még ma is erősen vegyes. Makád, Szigetszentmiklós és ma már jelentős részben Tököl is magyar. Szigetszentmártonban, Szigetscépen és főként Lóréven az idősök szívesen beszélnek beszéltül, Lóréven tanítják is a nyelvet. De hallunk még német szót is: őseik között frankok, svábok, szászok, bajorok, wüttembergiek találhatók. A mai kor egészségesebb szeleme, a birtokviszonyok alapos megváltozása, az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek, a tangazdaságok és a gyárak közelsége azonban az etnikum fellazulásával jár.

Ráckevét 1440-ig Ábrahámfalvának nevezték, de a Murád szultán elől menekülő kovíni, kubíni, vagy másképp kevei szerbek I. Ulászló engedélyével Csepel szigetén letelepedvén, magukat tovább is kevieknek nevezték. A szomszédos magyarok adták előnevül a Rácot, így lett Ráckeve. A délszláv lakosok remek kereskedőknek bizonyultak, kiválóan termelték a magukkal hozott szőlőt. Ráckeve forgalma csaknem vetekedett Budáéval, olyannyira, hogy Beatrix királyasszony olasz kőműveseit hozták a gazdag rácok Ráckevére templomot építeni. A mesterek ott is maradtak a városban, végül mind az olasz, mind a rác átvette a magyar szokásokat és Oláh Miklós érsek az akkor még tizenöt virágzó csepeli falu közül Ráckevét ítélte a legszebbnek. A török aztán alaposan elpusztította a virágzó falvakat. Újra kellett telepíteni a szigetet.

Éppen ezért nincs Ráckevének sok műemléke, de ami megmaradt, az országos jelentőségű. Elsősorban a gyönyörűen tervezett barokk Savoyai-kastély — amelyet az utóbbi években hoztak újra rendbe és amely Építészeti Alkotóháza lett —, másodsorban a Mátyás király idejében épített késő-gótikus stílusú, de barokk berendezésű, falfestményekkel, ikonokkal gazdagon ellátott, óhitű szerb templom. Ez az ortodox egyházi építészet egyik kiemelkedő jelentőségű alkotása. A mellette áll harangtorony barokk.

A szép kisváros főutcáján akad még néhány gótikus talapzatú épület, e stílus maradványa legjobban a Fekete Holló vendéglő és a könyvtár belsejében látható. Ráckeven egy-egy apró maradvány majdnem minden építészeti stílus előfordul, a katolikus templom barokk-copf, a református templom neogót, a tanácsháza pedig modern, panelépítésű. Előtte áll magas oszlopon Árpád szobra, 1896-ban készítette Szász Gyula szobrászművész. Ráckeven — éppúgy, mint Szigethalomnál — híd vezet keresztül a Dunán, a szigethalmi egyúttal vasúti híd is.

A sziget északi csúcsán, a történelmi Csepel község körül iparváros keletkezett, 1950 óta Budapest XXI. kerülete. Súlypontja a Csepel Vas- és Fémművek, amely

— a szomszédos autógyárral és szerszámgyárral — az ország legnagyobb nehézipari központja. Ezt a sűrűn települt iparvidéket elhagyva jellegzetesen mezőgazdasági területekre jutunk. A termelészövetkezetek megalakulásáig — a Korona birtokát kivéve — nem voltak a szigeten gazdag földesurak és nagybirtokosok. A falvak népe főként szőlőt és egyéb gyümölcsöt termesztett, szántóföldi gazdaságot folytatott. A rációk honosították meg a kadarka szőlőt (ennek borát általában „budai vörös”-nek nevezték, még akkor is, ha a szentendrei dombok vagy a csepeli kertek termelték őket). A szigeten számos termelészövetkezet működik, a legkitűnőbb közöttük a Ráckevei Arany Kalász. A főváros gyárai nagyszámú férfimunkaerőt foglalkoztatnak. Ha szép nyári napon végigutazunk a szigeten, a szántóföldi termelés és a gyümölcs-termesztés boldogító látványához a szétszórt kis ligetek festői képe kapcsolódik.

A Ráckevei-Duna a főváros népének egyik legnépszerűbb üdülőtája. Különösen a horgászok kedvelik. Az 58 km hosszú mellékág a Kvassay-zsilipnél válik el a Nagy-Dunától. Kitűnő fürdővíz, és az is lehet, hogy egy ideig még a horgászok paradicsoma is marad. Esményien jó evezőspálya. A Duna-ágban tizenhat kisebb-nagyobb szigetet találunk, közöttük legnagyobb a Dömsöd melletti Somlyó-sziget. Ebből a kisebbik Duna-ágból több mellékág is kiszakad, a leghosszabb Dunaharaszti mellett tart a Kiskunság felé, ez a Duna—Tisza-csatorna első szakasza. Némely apró sziget lassan összenő a nagy szigettel, vagy az alföldi tájjal, van, amelyik zátonyból most keletkezik. A vízi terep folyton változik.

A budapestiek már régen felfedezték — nemcsak közelsége, hanem szépsége és bájos küllemű nyugalma miatt is — a Soroksári Duna-ágot. Az első világháború után még csak apró halászkunyhók, kezdetleges horgásztanyák épültek itt, majd ahogy drágult a Balaton és a Velencei-tó körüli üdülés, úgy vásárolták föl a Duna-ág mindkét oldalán, különösen a sziget felőli részen, a parti telkeket. Aki most végighajózik ezen az ágon, jóformán egyebet sem lát, mint egymást sűrűn követő horgásztanyákat, üzemi, intézeti üdülőket, horgászegyesületek szállóit, díszesen kiállított nyaralókat, dús virágoskerteket, apró kalyibákat. Szorosan zárulnak egymás mellé, mert drága a telek és az építkezés. Helyenként már két sorban vannak a házak, utcát alkotnak. Maga a víz minden évszakban festői látvány. Mozdulatlanok hat, szegélyén nádasok, kicsi ligetek zöldellnek, a nádasban megannyi „stég”, horgászóhely. Nem csekély derűtséget okoz, hogy különösen Dunaharaszti táján — ahol még nincsenek parti épületek — egy-egy nádbugára vagy a víz fölé hajló nyárfára névjegy van kitűzve, amely horgász-helyfoglalást jelent, bár törvénytelenül. Egy múlt évi statisztika szerint tízezer hétvégi ház épült a Duna-ág jobb és bal partján, a horgászengedélyek száma is több ezer. Az üdülőterület nagyságát jelenleg négyszáz hektárra teszik. A fejlődés üteme erős, a Duna-ág új rendezést kíván. Tíz évvel ezelőtt csúcsideőben mintegy ötvenezer ember üdült a Soroksári-Duna partjain. Előbb-utóbb bekövetkezik, hogy ezt a számot már százakkal mérjük, hiszen a partvonal hossza a mellékágakkal együtt száznyolcvan kilométer. Sajnos a vendéglátás még alapos fejlesztésre szorul. Kevés a kompjárát is. Az üdülők érdekében Ráckeve fejleszti derekasan önmagát, különösen a jobb part vált gazdaggá, immár egész teleggé, nyári vendéglővel. Ráckeven a vasútállomás mellett meleg víző strand is épült.

*

Csak rövid áttekintést adhattam Csepel-szigetről, éppen csak felhívtam rá annak a figyelmét, aki nem ismerné ezt a szépségben annyira gazdag tájat. Aki nem a hegyeket keresi nyáron, hanem a vizet, az alföldi színeket — s rekkenő hőségben a vízkiöntések mellett elviseli a csípős szúnyogokat is —, az bátran látogasson el Csepel szigetére, mind a vízben, mind a erdőben, mind a falvakban sok gyönyörűséget talál. Kár, hogy vízimalmot már nem mutathatunk, mert az utolsó vízimalmot, amely Ráckeve partját díszítette, néhány éve szétbontották — miután egyszer el is süllyedt, de kiemelték —, aztán egy skanzen számára elvitték.

Szombathy Viktor

„A kultúra nincs helyhez kötve!”

Dr. Barsi Ernővel beszélget

Zika Klára

A nehezülő gazdasági körülmények között egyre kevesebb pénz jut kultúrára, mégis ha egy-egy értékes lemez vagy könyv kerül az üzletkebe, futótűzként terjed a híre, s pillanatok alatt szétkapkodják. Ez történt Barsi Ernő: A zene egy sályi pásztor életében című könyvével, amely a néprajzi tanulmányok sorozatban jelent meg. Azt hinné az ember, hogy csak a szűk szakmai réteget érdekli, s kiderül, Budapesten már nem lehet hozzájutni.

Azon szerencsés emberek közé tartozom, akik ezt a rendkívül rokonszenves, szerény embert nemcsak tanulmányaiból ismerhetik, hanem többször hallgathattam a népzeneiről szóló szenvedélyes előadásait, gyönyörköhettem egy-egy tájegységet bemutató diáiban. Tiszteletre méltó az egész életét végigkísérő, kitartó munka, amit népünk kulturális kincseinek megmentéséért, ismertetéséért, műveléséért és a tanítványok neveléséért folytatott és folytat ma is. Nyugodt beszélgetésre nehezen találunk időt, hiszen a Győrben élő Barsi Ernő vagy előadókörúton van, vagy a Bükk-aljai Sályban tartózkodik, ahol a honismereti szakkört és a pávakört vezeti. A győri lakásban van látnivaló bőven: szebbnél szebb erdélyi bokályok, tányérok, régi faragások, a zongora feletti falon egy eredeti cifraszűr, és könyvritkaságok, mint például az 1608-ból származó magyar nyelvű Biblia. Az emlékkönyvben szellemi életünk kiválóságaitól olvashatunk bejegyzéseket.

A háziasszony a szuszékból erdélyi, sályi, szigetközi varrottásokat vesz elő és elmagyarázza a jellegzetes minta- és színvilágot. Hosszú éveken keresztül tanította varrásra az asszonyokat, most is sokat kézimunkázik.

Barsi Ernő a maga küzdelmes és gazdag életével sokak számára irigylésre méltó. Sugárzik belőle a töretlen hit, a hivatássá emelkedett munka szenvedélye. De hogyan is kezdődött? Szülei Erdélyből kerültek a Bükk déli nyúlványai között megbúvó faluba, Sályba. Édesapja negyven évig tanított itt, hiába ajánlottak neki kedvezőbb lehetőségeket, nem hagyták ott a falut. A tanító úr felejtethetlen március 15-i ünnepeket rendezett, eredeti népi játékokat tanított a gyermekeknek. A szellemi bölcső fiában is hamar kifejlesztette az érdeklődést a történelem, a népszokások iránt és tízéves korában már monográfiákat írt a faluról. Az első „előadás” sem váratott túl soká magára, mert egyik Miskolcra vezető kerékpárútja alkalmával, a hozzá csatlakozó idegent nemcsak az útirányról, hanem a környék érdekességeiről is tájékoztatta.

■ *Egy életre szóló útravalót köszönhetek a sárospataki iskolának — mesélli házigazdám. — Osztályfőnököm a fiatal tanár, dr. Harsányi István volt, aki kirándulni vitt és gyűjteni tanított minket. Minden diákja problémáját, teljesítményét figyelemmel kísérte. Emberségére jellemző, hogy ha betegek voltunk, azonnal megjelent a betegszobában és mindenre kiterjedt a gondoskodása. Első gyűjtésemet is neki köszönhetem, az ő ösztönzésére szedtem össze a falumban az értékesnek ítélt tárgyakat. Szinte nem volt olyan tudnivaló, amit ne sajtáthattunk volna el Patakon. Megtanultam gyorsírni (későbbi munkáimban igen nagy hasznát vettem), hegedülni, a rendkívül fejlett pataki zenei életben olyan zeneszerzőkkel és művekkel ismerkedhettem meg, akiről máshol még csak nem is hallottak.*

Barsi Ernő a teológia elvégzése után a Zeneakadémiára jelentkezett, de a felvételi vizsgán egyedül jelent meg, mert a légiriadó alatt más nem vállalkozott az útra. 1942–46 között járt ide, illetve a háborús viszonyok miatt többnyire a lakáson tartott hegedűórákra. Ádám Jenőnek — aki többre becsülte néptanítói diplomáját, mint a zeneprofesszorit — nagyon sokat köszönhet. Más tanítványaival együtt őt is bántotta, amiért méltatlanul félreállították (a Kodály-módszer gyakorlati kidolgozása is az ő nevéhez fűződik) és csalódott, keserű emberként kellett meghalnia.

A friss diplomával a zsebében, mivel nem tudott elhelyezkedni, hazament és éneket tanított társadalmi munkában. A falubeliekkel is foglalkozni kezdett, s egy hónap múlva már 80 tagú vegyeskart alakíthatott. „Próbatermékben”, egy elhagyott magtárban Bartók és Kodály zenéjével ismerkedtek. Bemutatkozó hangversenyüknek olyan sikere volt, hogy a műsor végén a közönség énekelni kezdte a Himnuszt. Első tanulmányát, a „Sály falu zenei művelődése”-t Kodály kötelező olvasmánná tette.

Az ország első állami konzervatóriuma Győrött létesült 1946-ban. Barsi Ernő hegedűtanárnak került ide. Hamarosan itt is zenekart alakított, együtt zenéltek a kollégákkal. Faluról falura jártak, ahol Barsi a bevezető előadással, diavetítéssel olyan hangulatot teremtett, hogy ezután már Purcellt, Bartókot játszottak. Számtalanszor éjfélig együtt maradtak a falubeliekkel, akik azelőtt nem is hallottak ilyesmiről. „A kultúra nincs helyhez kötve!” — hallottam többször a Barsi házaspártól. A Timaffy László által szervezett Széchenyi népfőiskolán szerepeltek először együtt (Barsinének szép, képzett hangja volt, ének-hegedű duóval is felléptek), attól kezdve közösen járták az országot, később a világot.

Sályi parasztkok című tanulmányával 1958-ban III. díjat nyert az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők országos pályázatán és Morvay Péter, a Néprajzi Múzeum akkori osztályvezető-helyettese további munkára buzdította. 1959-ben átkerült a tanítóképzőbe, ahol rövidesen néprajzi szakkört és egy vonósnegyest alakított. Rendszeresen jártak gyűjteni, tehetséges tanítványai mindig díjakat nyertek írásaikkal. A szakkörben könyvtárra való anyagot gyűjtöttek össze. A gyerekek annyira megszerették a népdalt, hogy azt kérték, ő állítsa össze a klubestjük programját is. Innen indult a *színpadra írt népszokások* egész sora, amely még kiadásra vár. Az úttörő-seregszemlék műsorait is ő írta, a népi előadásokkal mindig díjat nyertek. Ezeknek az „alkalmi” színpadi műveknek a megjelentetése igen fontos lenne, mert színvonalasan megoldhatná az iskolák állandó műsorgondjait. Tollfosztó címmel karácsonyi népszokásokat tanított a néprajzi szakkörben, és azokon a helyszíneken, ahol gyűjtöttek, nemcsak előadták a tanultakat, hanem levetítették az ott készült diákat is. Ennek a falujárásnak óriási sikere volt: 15 évig vezették Mosonmagyaróvárot a Zenebarátok Körét, rendszeresen jártak Szombathelyre, a Tanárképző Főiskolára. Barsiné különböző szakkörökben a „rábaközi hímzést” tanította. Munkájuk megbecsülését mutatja, hogy Barsi Ernő első daloskönyvét például a Csonnai Afész adta ki, de a többi is afészek, tsz-ek, vidéki művelődési házak, művelődési oszályok. Barsi tanár úr végzett tanítványai a falvakba kikerülve is folytatták a hagyományörző munkát.

■ — *A szülőfalumhoz sem lettem hűtlen — meséli Barsi Ernő —, hazajártam gyűjteni. A félreeső település megőrizte hagyományait. A honfoglalásnál Őrs úr ezt a helyet választotta letelepedésre. Sály évszázadokon keresztül vonzotta magához a kiemelkedő egyéniségeket és maga is útnak bocsátott ilyeneket. Az 1961-es villamosítás után itt is nagy átalakulás indult. Még az utca képe is megváltozott. Kivágták a házak előtt bologatós szép, lombos fákat, mert útjában álltak a villanyvezetékek. Helyettük egyforma, díztelen betonoszlopok sorát látni. A régi házak is sorra tűnnek el a sályi utcákról, átadva helyüket a modern villának beillő, mégis sablonos egyformaságú új épületeknek. Esténként azért még megszólal a népdal erőteljes hangja. A legények régi szokás szerint kezüket egymás vállára téve, dalolva járják végig az utcákat, különösen szombaton és vasárnap. Még él a régi, de egyre erősebben hódít az új, mégpedig az értéktelen. A pávaköri munkát ezért is tartom a legkorszerűbb és egyben nélkülözhetetlen népművelésnek. Köszönet illeti a sályi tanácsot az értő támogatásért, ugyanígy a téiszt is, akikre a pávakör utaztatásától a kiadványok anyagi támogatásáig mindenben számíthatunk. Az ő segítségükkel jelenhet meg a Sályi néprajzi monográfia is.*

A Sályi Pávákör életéből kiemelt néhány mozzanat önmagáért beszél: megemlékeztek Kőrösi Csoma Sándorról, részt vettek Kassán a Comenius-ünnepségen (Comenius kottaolvasást is tanított akkoriban!), többször szerepeltek Kelemerén a Múzeumbaráti Kör meghívására. Műsorukra tűzték a Hej Rákóczi, Bercsényi című Rákóczi-anyagot, amelyet diákok jegyeztek le a XVIII. században.

1984 novemberében, a község felszabadulásának 40. évfordulójára sályi napokat szerveztek. Az értékes műsorok és előadások mellett hat, Sályhoz kötődő, neves személyiség emléktábláját avatták a felújított kastélyiskola aulájában.

Az elődök iránti tisztelet érezhető abban is, hogy a Sályi Pávákör ma jórészt Tarjáni András, az egyik helybeli pásztor dalaiból állítja össze műsorát; Barsi Ernő 1955-ben fogott hozzá ehhez a gyűjtéshez. Egy pásztoember dalkincsét akarta rögzíteni egyéniségének, emberi világának minél teljesebb számbavételével. A dolgozat első megfogalmazása 1963-ban készült el, és az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtők országos pályázatán nagydíjat nyert. Már akkor felmerült a kiadás szükségessége, ezért Halmos István lektori véleménye alapján Barsi újra átdolgozta az írást, amit Ortutay Gyula és Vargyas Lajos doktori disszertációként minősített.

Vajon mit jelentett a zenetanárnak, hogy önkéntes néprajzi gyűjtőként szerzett doktorátust?

■ — *Ennek köszönhetem, hogy a pályázatokon, a gyakorlati, szakköri munkában megtanulhattam a néprajzot. A Néprajzi Múzeumtól útmutatást, segítséget kaptam. Jó hasznát vettem annak is, hogy Kodályhoz járhattam magyar népzeneire. Értékes emberekkel köthettem ismeretséget, sőt barátságot.*

Hallhatnánk valamit a burgenlandi gyűjtőutakról?

■ — *A téli táncsoporttal és a népdal—hegedű—duóval szerepeltünk ott, kapcsolatba kerültünk a kismartoni tanítóképzővel. Ők azután többször meghívtak. Az őrségi falvakban gyűjtöttünk, muzsikáltunk, az óvodákban mondókat jegyeztem le. 1984 nyarán a burgenlandi, a felvidéki és a jugoszláviai magyarokkal közösen Nemzetközi Anyanyelvi Tábort szerveztek, erre az alkalomra állítottam össze a Daloló Pannónia című daloskönyvet, amit sokszorosítva adtunk közre.*

A zene egy sályi pásztor életében című munkája mellett 1984-ben hagyta el a nyomdát a Daloló Rábaköz című gyűjteményének második, bővített kiadása, valamint a Pataki Kollégium zenei krónikájáról szóló munkája.

Búcsúzóul terveiről érdeklődtem.

■ — *Háromszáz évre való tervem van, nem tudom, mi valósulhat meg belőle — nevet rám huncutkásan.*

A tervek között szerepel az archaikus anyagból összeállított Daloló Bükkalja, a Burgenlandi daloskönyv, a Pataki hangtár. Szeretné rendszerezni óriási diaanyagát is, no meg tovább kutatni az írók zenével való kapcsolatát. Ha Barsi Ernő a munkájáról, a még rá váró feladatokról beszélhet, szemében kigyullad a fény, árad belőle a csillapíthatatlan tennivágyás.

■ — *Csak akkor valósul meg ezekből valami — szól közbe a felesége —, ha nem lesz állandóan úton. Nem tud senkinek nemet mondani. Hol diavetítéses előadást tart, hol műsort állít össze az iskoláknak, vezeti a tanítóképző néprajzi tudományos diákkörét és persze, amikor csak lehet, Sályban van.*

Meghatottan nézem őket. Ritkán érezni ilyen összhangot, szeretetet két ember között. Egymást segítve, közösen dolgozva, szerepelve, sok nehézséggel és szépséggel teltek el az együtt töltött évek. S milyen erőt adhatott Barsi Ernőnek a biztos hátér, ahova az irigység, a rosszindulat, az értetlenség elől menekülhetett. Nem kapott szidást, ha a kis tanári fizetésből drága könyveket vásárolt, ha a gyerekei néha napokig nem látták. Enélkül nemigen lehetett volna ennyit tenni a közösségért.

Rábaközi csíkminta Jámbor Kálmáné gyűjtéséből. Rajzolta Timaffy Lászlóné

A helytörténeti gyűjtemények jövőjéről

Selmeczi Lászlóval beszélget

Csorna Béla

- A múzeumi szakemberek között az utóbbi időben szóban forog a múzeumok számának gyors növekedése. Sokan úgy ítélik meg, hogy az ország 557 múzeuma többségét kitevő kisgyűjtemény túlzottan sok szakmai energiát és anyagi erőt von el a rendelkezésre álló összes mennyiségből. A helytörténeti gyűjtemények, falumúzeumok, tájházak sorsát közelről érintő szemléletváltozásról kérdeztük Selmeczi Lászlót, a Művelődési Minisztérium múzeumi osztályának vezetőjét.

Először is a sokat emlegetett statisztikai adattal, az 1983-ban kimutatott 557 múzeumi létszámmal kell vitaköznöni. A szó szoros értelmében múzeumnak csak azt az intézményt tekinthetjük, amelynek megvannak az adottságai a meghatározott feladatok ellátására. Eleget tud tenni a feltárás, gyűjtés, megőrzés, tudományos feldolgozás és a közkincsé tétel, a bemutatás feladatának. Ilyen múzeum az országban valamivel több mint száz található. A kisgyűjtemények el-, vagy túlszaporodása az utolsó harminc évre esik. Ezek szakmai segítése a 19 megyei múzeumra hárul, s való igaz, hogy amikor egy-egy újabb gyűjteményt gondjaikra bízunk, s ez anyagi következményekkel jár, ezzel együtt nem emelkedik a rendelkezésükre álló anyagi keret. Természetes az, hogy most, amikor a pénzt mindenütt jobban meg kell számolni, ez a kérdés előtérbe kerül.

- Ez azt jelenti, hogy a kisgyűjtemények fenntartása problematikussá vált és a jövőben nem lehet újakat megnyitni? S ha ez a jövő perspektívája, nem felel-e a helytörténeti kutatók lelkesedését, lendületét, gyűjtőkedvét, hiszen a kis kollektívák általában azt tervezik, hogy a gyűjtött anyagot pátriájuk múzeumcskájában tárják a világ elé?

Először is le kell szögezni, hogy a helytörténeti kutatók-gyűjtők értékes munkájának nem egyedüli motorja a múzeumlapítási terv. Ezek a lelkes lokálpatrióták elsősorban a múlt értékeinek megőrzésére, megmentésére törekednek, az ország és a lakóhely múltja iránti érdeklődés vezeti őket. Akik egyoldalúan a statisztikai adatokat, az anyagiakat tekintik lényegesnek, elfeledik, hogy a hivatásos szakemberek száma véges, a helytörténészek pedig olyan tömegbázist jelentenek, amelyről nem mondhatunk le. Sokszor jeles történeti értékek nyomára akadnak, a széthordás veszélyének kitett leletekre hívják fel a szakma figyelmét. Idevágó személyes élményem: 1969-ben avattuk fel a törökszentmiklósi helytörténeti gyűjteményt. A megnyitón részt vett Székely György professzor, a HNF honismereti bizottságának elnöke. Székely akadémikus figyelmét lekötötte néhány régi okirat, és ott helyben jegyzetelni kezdett belőlük. Persze a begyűjtött tárgyi és dokumentumkincs jól megőrizhető átmenetileg, vagy végleg a megyei múzeumban is, amely készséggel rendez belőlük kiállítást a lelőhelyen, a gyűjtők lakhelyén. A jövőben, az új helyi gyűjtemények alapításakor meg kell vizsgálni, milyen színvonalú az anyag, az elhelyezési lehetőség. Figyelembe kell venni azt is, hogy a gyűjtemény részére egy épületet rendbehozni viszonylag könnyű, de a fenntartáshoz szükséges anyagi erő, szakmai háttér megteremtése kemény feladat.

- És a ma létezők további sorsa?

A kisgyűjtemények értékét illetően nagy a szóródás. Van kiváló, sok a közepes és nem kevés a gyenge. A múltban idegenkedtünk attól a gondolattól, hogy egyet is megszüntessünk. Ma szükségét érezzük minden kisgyűjtemény gondos megvizsgálásának megalapozottság, vonzerő, fejleszthetőség, a helyileg betöltött szerep szempontjából. Hibát követnénk el, ha úgy számolnánk, hogy a múzeumok évi 18 millió látogatójával összevetnénk azt a tényt, hogy egy-egy kisgyűjtemény látogatottsága a 3 ezret sem éri el évente. A látogatottság sok mindentől függ, például Hollóháza turisztikai, néprajzi vonzereje megnöveli a helyi gyűjtemény iránti érdeklődést is. Egy idegenforgalmi, vagy üdülőközponttól távoli falucska fazekastájházát csak a helybeliek látogatják. Ettől még hasznos szerepet tölthet be a falu életében; például ha egy jól működő szakkör épül rá, fenn kell tartani. Még egy szempont a sok közül: egy helyreállított műemlék jó állapotban való megőrzésének legcélravezetőbb módja, ha valamiféle funkciót kap, s a beköltöző intézmény óvja a műemlékvédelemmel karöltve. Ha egy ilyen műemlék épület nem lel más gazdára, helyes, ha benne gyűjteményt helyezünk el. Összefoglalva: nem cél, hogy ahol már van, ott mindenképpen legyen; de legyen ott, ahol létesítésének megvannak a feltételei.

Kétszáz éves a kunszentmártoni római katolikus templom

Alföldi viszonylatban a magyar egyházi építészet jelentős alkotásai közé tartozik a kunszentmártoni római katolikus nagytemplom, amely 1984-ben „töltötte be” két-századik életévét. E hosszú idő nem múlt el nyomtalanul az építmény külső és belső arculatán, mivel különböző okok és igények következtében jelentős változások mentek rajta végbe. Az építés különböző szakaszai egyúttal jól tükrözik a XVIII—XIX. században lendületes fejlődésnek induló nagyközség anyagi teherbíró-képességét és szellemi igényeit. A 200 éves templom ugyanis, amely méreteivel, jól szerkesztett arányaival első látásra egyetlen tervező alkotásának tűnik, sok kéz munkájának nyomait viseli magán.

Előzményként szólni kell arról, hogy a középkori eredetű Kunszentmárton község a török időkben rengeteg pusztulást élt át. Ennek egyik közvetlen oka, hogy a település a Budát Erdéllyel összekötő országút mentén terült el. 1686 után néptelen, vagy legalábbis gyéren lakott pusztasággá vált, s csak 1719-től számít ismét a lakott helyek közé, mivel a jelzett évben Jászapátiból és más jász községekből érkezett „megszállók” újra benépesítették. Igaz, nem pontosan az elpusztult község helyén, hanem valamivel távolabb, a Körös folyó magasabb fekvésű bal partján. A növekvő számú lakóházak között hamarosan kis kápolna is szerénykedett, de a komolyabbnak számító templomocska is készen állt az 1722. év táján. A jó minőségű termőföld és a dús legelő újabb és újabb betelepülőket vonzott a katolikus vallású jászok közül. Így már 1745-ben felépült a harmadik templom, melynek kivitelezésére „Füleken lakó becsületes Szablyik János Uramat” hívták meg. A helység gazdasági ügyeit kollektív alapon intéző elöljáróknak megdöbbenéssel kellett tapasztalniok, hogy az építkezés kimerítette a kasszát: templom lesz ugyan, de toronyra már nem futja! Tizennyolc év alatt állt helyre a pénzügyi egyensúly, amikor már az épület méreteihez illő to-

rony építésére is gondolhattak. Ismét Szablyik János kapott megbízást a munkára, aki a megrendelők igényei szerint „becsületes, tisztességes tornyot” emelt a templom főbejárata elé. Miért, miért nem — tény az, hogy amennyire erős lett a torony, a templomboltozaton alig három évtized elteltével félelmetes repedések keletkeztek: lehetlenné vált az épület további fenntartása. Jung József pesti építőmester írásban nyújtotta be részletes „bizonyítását” a legkisebb elemi csapás esetén bekövetkező katasztrófára. A tanács elhatározta tehát, hogy lebontja a templomot, s annak helyére újat, erősebbet, nagyobbakat emeltet. 1781-ben kezdődött a munka. A jászkun kerületekben jól ismert és népszerű Jung József a meglévő toronyhoz íves csatlakozással építette a templomot. Jellemző a község vezetőinek racionális gondolkodására, hogy eközben a roskadozó templom zavartalanul működött, s amikor az új épület elkészült, a régit egyszerűen kihordták belőle.

Az 1784. november 11-én felszentelt templom és a 20 évvel korábban épült torony között mutatkozó aránytalanság sokáig rontotta a község képét. Pénzügyi akadályok késleltették a megoldást, míg végre 1823-ban megvalósulhatott az egyemeletnyi toronymagásítás. Kialakították az óraszerkezet működtetéséhez szükséges helyiséget, és részről készült sisak növelte az építmény sudárságát, míg a külső fal körüljárható erkélyt (helyi szóhasználatul „sétáló”-t) kapott.

„Nem mindennapi érdekessége s egyben ékessége tornyunknak a *sétáló* — írja 1917-ben megjelent könyvecskéjében a község történetével behatóan foglalkozó tudós pap: ifj. Dósa József. „Igen, a *sétáló*. Ha »erkélyt« irnék, sok atyámfia tán meg sem értene. Ez a »sétáló« a harangszoza magasságában öleli körül a torony testét. Szinte szerető gyöngédséggel oly tökéletesen hozzásimul, hogy a toronyszögletek tompított vonalait is híven követi. Veresmárvány a talapzata. Ugyanezen anyagból faragott takaros pillérek tartják a vállukon. Szélein könnyű, de erős vasrostély fut körül, melyből megfelelő pontokon mintegy másfél ölnyi magas és a toronyfalba átívelődő, illetve bekapaszkodó vasoszlopok nyúlnak fel. És ez a *sétáló* a világgért sem rontja ám, mint ezt több más toronynál láttam, a torony szép vonalainak összhangját! Sőt beleolvad abba, s szinte elengedhetetlen tartozékát képezi...”

A torony máig megőrizte külsejének főbb jellegzetességeit, azzal az eltéréssel, hogy a múlt század nyolcvanas éveit táján tönkrement tetőzet helyére 1895-ben 23 méter magas, hármasszögű, díszes vörösréz toronysisak került. A torony magassága így csaknem 60 méternyire növekedett.

Maga a templomépület 1910-ben nyerte el végleges arculatát. Az 1784-ből származó nehéz téglaboltozat századunk első éveiben már beomlással fenyegetett. Aigner Sándor budapesti építész javaslatára lebontották, és könnyűszerkezetes, ún. rabciboltozatot emeltek a két oldalhoz felépítésével megerősített pillérekre.

Ha a templomot egészen közelről, hossztenegelyében szemléljük, meglep a szimmetria pontossága, a hatalmas méretek összhatása. Az építmény külső homlokzata egyenlő szárú háromszöget zár le, melynek csúcsa a toronykereszt, míg oldalvonalait a hirtelenül alacsonyodó oromfal és a főhajóhoz hivalkodás nélkül csatlakozó két mellékhajó adja. A templom arányai kellőképpen érvényre jutnak a község központjában lévő, igen jó elrendezésű téren.

A szép vasmunkával díszített főajtó fölött az egykori Nagykunság címere látható, alatta emléktábla, a következő szöveggel: REGIO PRIVILEGIATA CONCVILITAS KUN SZ MARTONIENSIS HONORI SANCTI HVIVS VOCISEPISCOPI HOC OPUS PPRIAPETATE EREXIT — A királyi kiváltságú Kunszentmárton lakossága saját buzgóságából építette ezt a templomot Szent Márton püspök tiszteletére.

A toronyhomlokzat háromemeletnyi magasságát vízszintes irányban parkányok tagolják, s ezeken kilenc köszöber dacol a múlt idővel. A felső három a főangyalokat (Mihály, Gábor, Ráfael) ábrázolja, egy sorral lejjebb pedig három püspök alakja látható. Közülük a középső a templom patrónusát, Szent Mártont jeleníti meg. Művészi szempontból ez a legértékesebb. A félköríves fülkében álló püspökalak jobbáiban könyvet tart, másik kezét szívére helyezi, s energikus lendülettel fordítja tekintetét az ég felé. A szobor aprólékos kidolgozása a XVIII. század végi barokk művészet stílusát idézi. A bejárat fölötti középső szobor Szűz Máriát ábrázolja, míg kétfelől Szent István és Szent László király zárja a sort.

A templom belseje a külső építészeti megoldásokhoz méltó, egységes, nagyszabású téralkotás. A főhajót jobbról-balról kísérő mellékhajók félköríves nyílásainak ritmikus sora a szentély felé vonja a szemlélő tekintetét. Kellemes fényhatást nyújtanak a sárga üveggel ellátott magas félablakok, s a mellékhajókból érkező oldalfény színes üvegektől megsűrve árasztja el a belső teret.

A templom belső festésének és díszítésének tervezésére a helybeli születésű Dósa Lukács iparművész kapott megbízást 1909-ben. A kivitelezés munkálatait fiatal alko-

tóművészek vállalták. A mennyezetfestmények készítője Muhits Sándor festőművész-tanár, akinek máig meglévő alkotásait reális látásmód, biztos ecsetkezelés, tökéletes karakterábrázolási képesség jellemzi.

A templom legrégebb berendezési tárgyai közül kiemelkedik a főoltárkép, amely 1789-ben készült Czirkler János egri műhelyében. A kompozíció Szent Márton püspök csodatételét jeleníti meg. A számos többi festmény közül említést érdemel Szemlér Mihály alkotása: az 1857-ben készült Olvasós Boldogasszony-kép.

A kunszentmártoni templom építéstörténeti szakaszaira, művészi értékeire a két-századik évforduló fokozottan ráirányítja a figyelmet. A jubileumhoz kapcsolódó számbavétel egyúttal azt is szolgálja, hogy egyházművészeti alkotásaink — szélesebb körben való megismertetés révén — még fokozottabb megbecsülésben részesüljenek.

Józsa László

Egy „ismeretlen népdalszerző”

Nemzeti zenetörténetünk becses emléke az a hajdútáncdallam, melynek kotta-fejeit több mint 300 évvel ezelőtt írták be egy ún. orgona-tabulatúrás könyvbe. A címként föléje írt *Ungarescha* (Ungareszka) elnevezés táncaink más táncdallamaink korai európai kedveltségéről tanúskodik.¹

E dallamtípus változatai — a ritmusukra lejtett táncelemekkel együtt — máig fennmaradtak a hazai kanasztáncdallamokban, s a Kárpát-medence és népeinél is élő, a zenefolklórban *kolomejka* néven ismert táncdalfajtyában.

Hogy ez a régi — eredetileg szöveg nélküli — „zenei nyelvemlék” nem maradt papíron, hanem kedvelt dalként országszerte elterjedt, az a hozzá kapcsolt, a korhangulatot felelevenítő, stílusos dalszövegnek köszönhető.

*Télen, nyáron jó kedvem van,
Az ördög fog búsulni,
Nincs is jobb, mint tábortűznél
Hajdútáncot járni.
Elszakadt a csizmám szára,
Jó kedvem van, az ördög bánja,
Majd hoz újat a Mózsi.*

A véprészítő dallam pompás szövege a hajdani cserkész-tábortüzek mellől indult el, s mondhatni, valóságos népdallá lett. Előbb a nemrégiben az Éneklő Ifjúság mozgalom „nagy tanára”-ként is ünnepeelt *Bárdos Lajos* tette énekelhetővé azzal, hogy egy Dunántúl-szerte sokfelé ismert, részben „dalban elbeszél” történet (bemutatása külön cikket érdemelne) látszólag értelmetlen szavait (*pandur-andandóri*) alkalmazta hozzá. Ez lett később az idézett táncdal refrénszerű „második versszakává”.²

A szöveg szerencsés ihletű szerzője egy hajdani fiatal cserkész-tiszt, később egy-kori országos vízcserkész vezető, *Radnai Ferenc* volt, akiről nemrégiben olvastuk a lapok elhalálzási rovatában, hogy a Fővárosi Közműgazgatóság főmérnökeként, 80 éves korában, 1984. decemberében hunyt el.

Megérdemli, hogy mint egy olyan újabkori „népdalszerzőről”, akinek nevét is ismerjük, megemlékezzünk róla.

M. P.

¹Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. Bp. 1947. 21., 23., 24. old.

²A daltípusról, melynek némely, prózában előadott történetet is tartalmazó változataiban a Pandur és az Andandóri szó névként szerepel, *Olsvai Imre*: Tambur, Andandóri. Zenetörténeti és néprajzi szálak összefonódása XX. századi művelődéstörténetünkben. Magyar Zene. 1982. 2. sz. 154. old.

Szűcsmesterség a XIX. század elején

Kerekes Ferenc ismeretlen kéziratot jegyzete

Kerekes Ferenc (1784—1850) a debreceni kollégium professzora, a Magyar Tudós Társaság tagja volt. Európai hírű tudós lehetett volna, ha elfogadja a freyburgi vagy a pétervári egyetem hívását. Ő azonban hazáját, közelebről alma materét, a debreceni kollégiumot kívánta szolgálni.

Az ásvány-növénytan-vegytan tanszéket 1823 végén foglalta el. E tárgyak népszerű előadója volt, külföldi tudós társaságok díjait nyerte el, miközben itthon nemegyszer mellőzésekben volt része. Geometriai, matematikai, kémiai, pedagógiai műveivel sokat tett a tudományok hazai elterjesztése, népszerűsítése érdekében. Polihisztorságát mutatja, hogy ő adta ki először verses előszóval megtoldva Fazekas Mihály Lúdas Matyiját. A debreceni református kollégium kéziratárában „Technológiai és gazdasági jegyzetek”¹ címet viselő gyűjteményében talált eddig ismeretlen néprajzi írása is sokoldalú érdeklődését bizonyítja. Kerekes szövegének betűhív közreadása mind néprajzi, mind nyelvészeti szempontból érdekes lehet. A kézirat a következő.

„A Szűcs mesterség rövid leírása.

A bőrt melyet az Ember, vagy szárazon vagy nyersen vesz, bé áztatja egy arra rendeltetett kádba vizet töltvén reá annyit hogy a bőr egészen a vízbe legyen, és azt abba hadja mind addig míg tökéletesen meg nem ázik úgy hogy annak össze száradt és össze csomózkodott szleleit kézzel ki húzogathassa.

Ez meg lévén következik a mosása, mely így esik meg. Az Ember a vakaróval melly olyan forma mint a ló vakaró mind addig vakarja míg az abba lévő motkot ha egészen nem is legalább a lehetőségig ki nem mossa, azután az első mosás végződésével a mosó kádból ki öntvén a vizet melyből először ki mossa, friss vizet mér ismét ugyan abba a kádba és újra bele rakja már a félig ki mosott bőrt és már most mind addig mossa míg minden motkot ki nem mos belőle. Azután ismét friss vizet tölt reá, melly már tisztán marad. El végződven a háromszori ki mosás következik a húsolás melly, ha apró a bőr az úgynevezett *hasi akaszán* ha pedig nagy juh bőrök az *eszkáfán* megy véghez melly húsolás arra való hogy a meg nyúzaskor a bőrön maradt húst rólla le tisztítsa és egyszersmind a vizet, melly a mosáskor a bőrbe bele vette magát ki húzza.

Igy elvégződven a húsolás a bőrt bekorpázzák és be sózzák, és össze hajtogatván teszik a Csávába melly áll tiszta vízből, sóból és korpából, és ebbe a csávába hadja a bőrt 2 hétig ha a Csáva ujj vagyis most készült ha pedig régi 1 hétig, minden nap meg forgatván háromszor, ki készülvén a csávába a bőr melynek a próbája az, hogy a máltáról az az a lábánál lévő kopasz bőrről a szőrt le lehet kevés erővel dörzsölni, ki szedik belőle és le teregetvén meg hadják száradni.

A bőr megszáradván leteszik a bőrivel a földfele valami nyirkos helyre, hogy ott egy kevéssé meg nyirkujjon. Meg nyirkulván pedig felszedik és ki húzogatják az az ki czorholják hogy az ösze száradt részeit ki húzogattassanak.

A czorholás végződésével minden olyan munkák mellyek a bőr készítésére és jobbitására tartoznak véghez vittettek a bőrral, úgy hogy minden ezután vele elkövetett munkák annak nem jóságára ha nem csak szépségére és csinosítására tartoznak.

A ki czorholás után következik a kaszállás melly azon akaszán megy végbe a mellyen a húsolás. És már a kaszállás után a bőr szép tiszta, fehér és puha. Így már tökéletesen ellévén készítve a bőr következik a fel dolgozása. Elő vévén a bőrt az Ember szab először (a dolgozó késsel melly abban különbözik a közönséges késtől hogy sokkal szélesebb és rövidebb) két első cikkelyt éppen olyan nagyságút mint a forma melly olyan forma mint a laptá cikkely, azután szab ismét két hátulsó cikkelyt ugyancsak a formához melly hátulsó cikkely forma abba különbözik az első cikkelytől hogy az egyik oldala be van vágva, azután össze varja.

Igy ösze lévén már varva a cikkelyek meg papirosozza, az az a cikkelyek alsó szélére van mintegy öt annyira ösze hajtogatott papirosozott olyan szélest t.i: amilyen széles prémet akar tenni a sapkára; meg lévén papirosozva reá varja a prémet is mellyt az Ember ilyen formához vág, vág pedig két illyet és ezeket ösze varja.

¹Kerekes Ferenc: Technológiai s gazdasági jegyzetek 1836. Tiszán túli Ref. Egyházkerület Nagykönyvtára Kézirattár, R. 608. 33. 102—104. old.

A prém is reá lévén már varva az *überczuk-ra* (így hívják t.i: a sapkát akkor mikor még csak a négy cikkely van ösze varva nem lévén meg sem papirosozva sem megprémezve) béllést szab hozzá mely áll négy a sapka cikkely formájához hasonló formához vágott cikkelyből, de valamivel annál rövidebb.

A meg béllelés után be kenik mind a sapkát mind a béllést vízzel csak gyengén és azután meg hátullyozzák, mely így véghez a szélén felyül három unnyira be varja és abba a varásba teszen gyapjút vagy tsepüt mely csak arra való hogy ott egy kis kidomborodása legyen a sapkának.

Igy ellévén már készítve a sapka fel szegezik a formára, melyet tőkének neveznek mely olyan forma mint a kalaposok formája. Körül a sapka szélét a tőkéhez szegezvén 8—10 helylen arra a végre tsinált apró szegekkel s kitesszik a napra, hogy ott meg száradjon."

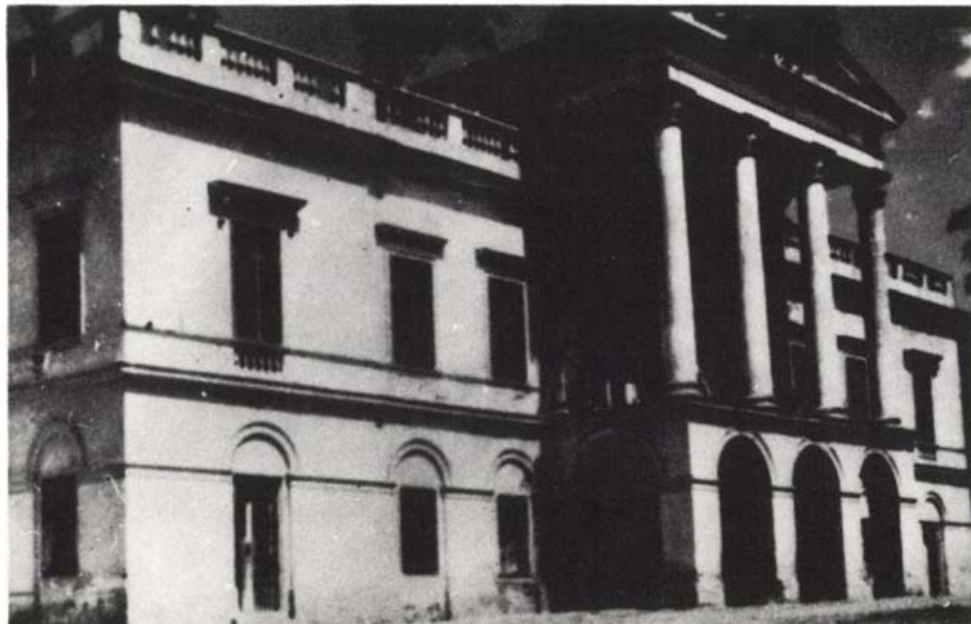
Dr. Varga Gábor

Sándor Móric a bajnaiak emlékezetében

A pedagógusok és más önkéntes munkatársak közreműködésével készült megyei földrajzinév-kötetek anyaga a múlt emlékeinek valóságos tárházát jelentik a kutatás számára. Már 1964-ben, Zala megye földrajzi neveinek bevezetője utalt arra, hogy a gyűjtők a nevek lejegyzésén kívül, a hozzájuk fűződő népi magyarázatokat, a folklór-anyagot stb. se hagyják figyelmen kívül. A Honismereti Híradó 1974/1. számában Timaffy László hangsúlyozta — igaz, a néprajzi gyűjtésekkel kapcsolatban — a népmondák fontosságát, s állításainak igazolására példákat tárt az olvasó elé.

E sorok írója részt vett Komárom megye földrajzi neveinek ellenőrzésében, s így jutott el a dorogi járás egyik nagyközségébe, Bajnára. Kéziratának elkészítésekor nyilvánvalóvá vált, hogy a gyűjtők: *Hammerszki Katalin* és *Zádor Katalin* tanulók lelkes munkáját dicsérő gazdag, érdekes krónika terjedelmi korlátok miatt egészében nem szerepelhet a megjelenő kötetben. Helyi adatközlők, elsősorban a falu mesélő kedvű, élénk képzeletű öregei segítségével több, eddig publikálatlan történetet jegyeztek fel a község egykori birtokosáról, az ördöglovasnak nevezett Sándor Móricról. Itt ő a helytörténeti mondák elmaradhatatlan szereplője. Kasté-

Sándor Móric egykori kastélya Bajnán

lya már romos ugyan, de hajdani lakóit megőrizte s kiszínezte a bajnaiak emlékezete.

Az *Ugrató-híd* azért kapta nevét, mert Sándor Móric fogadásból itt ugratott át a széles árkon. Lova patkójának nyoma márványba foglalva ma is látható. A bravúros cselekedetet, amely a gróf vakmerőségét ismerte csöppet sem volt példátlan, a Sándor-albumban is megtaláltam. A kemény táblás, rézcsatos könyvben. J. G. Prestl több mint ötven rajza örököltette meg az ördöglovas tetteit, amelyeket Események életéből címmel maga Sándor Móric ajánl barátainak. A falu egyik föld-útja ma is a Móric nevet viseli, s úgy tartják, hogy a gróf gyerekeit kocskázatták erre. A következő színhely, az erdővel borított *Ór-hegy*. Mesélik, hogy a gróf fogadást kötött Bécsben, miszerint a hegytetőn rakott hatalmas máglya fénye a császárvárosban is látható lesz. A körülményeket nem említik a helybeliek, csak a sikeres végeredményt.

Az ifjúsági regények rendkívüli emberként állítják elének az utólrhetetlen lovast. főként fiatal korának bemutatásával. E művek megjelenítenek néhány olyan epizódot is, melyet Hammerszki Katalin és Zádor Katalin szintén feljegyzett anyaggyűjtése közben. Pl. az angol úr és Sándor Móric fogadását¹, vagy a bécsi gyorsvonat megelőzéséről szólót.²

Amíg a felsorolt művek elsősorban a főúr erejét emelik ki, addig a bajnaiak olykor el is marasztalják őt. Tekintve, hogy Hammerszki Katalin saját mondatfűzésével írta le az adatközlőktől hallottakat, a következőkben nyelvjárási szöveg-lejegyzés helyett az ő szavai olvashatók. „Egy alkalommal a tisztartók fizetésemléért folyamodtak a grófhhoz. Ekkor ő, mivel dühítette a kérés, felhajtatt az uradalm gazdasági embereivel az Órhegyre. A hegytetőt a meredekebb oldalon közelítették meg. A gróf menet közben kiugrott a kocsiból, a többiek viszont további útjuk során megymorodtak, kezüket, lábukat törték. Ettől kezdve a gróf olyan öszeggel támogatta őket, amiből tisztességesen megélhettek. Bücszúól így szólott hozzájuk: *Ha épen, egészségesen nem voltatok elégedettek, akkor éljetez igy!*”

„A gróf négy társa kísérletében számárfogaton hajtatt föl az Órhegyre, ismét a meredekebb utat választva. Mielőtt kiugrott volna mellőlük, s így a kocsit sorsára hagyta volna, nyilvánvaló veszélynek kitéve a benne ülőket, a szamarakat jól megverte. Am az ostor véletlenül fordítva csattant és Sándor Móric eltörte a kezét. A négy személynek haja szála sem görbült, mert a szamarak a verés hatására csökönnyösen a hegyoldalban maradtak.”

A következő história a bajnai kastélyban megfestett jelenetek közül való. „Egy vásár alkalmával a Hősök terén vagy régi népi nevén a Ruhavásár téren a gróf lovon ülve nézte végig az ezernyi kirakott portékát. Majd a cserépárus asszony edényeit próbálta végig úgy, hogy egyikből a másikba ugratott. A játék végén busása: megajándékozta a csodálkozástól szóhoz sem jutó asszonyt.”

Néhány történet Sándor Móric megállapodásairól szól, amelyekben a fogadás sikeres teljesítésének körülményei a figyelemre méltók. „Az itthon megfőzött lencse melegen ér Bécsbe — jelentette ki a gróf. S a fortély? Az indulás előtt elkészített főzeléket útközben a parázsló zöld here melegítette. A párolgó étel illatát, bármelyik jelenlevő érezhette a gróf megérkezésekor, aki korábban kételkedett szavainak hitelében.”

„Egy hatalmas kiéhezett kutya a társszereplője annak a történetnek, melyben a grófnak másfél magával kellett száz tojást megennie.”

„Minél szélesebb rétegen terjedt el bátor vagy tréfás tetteinek híre, annál inkább bővült a személyéhez kapcsolt legendakör. És ez a legendakör elbirta a legvalószínűtlenebb eseményeket is.”³

Egy földrajzinév-kötet műfaja megkötött. Adattár. Az alapjául szolgáló gyűjtés — melynek kitöltött kérdőlapjai a megyei levéltárban mindig visszakereshetők lesznek — sokszínű. A település néprajzi, történeti monográfiájának kiindulópontja lehet.

Vitányi Borbála

¹Barsi Ödön: Az ördöglovas, gróf Sándor Móric kalandos életregénye. Kiadja Rubletzky Géza 1943. 51. old. — *Lestyán Sándor*: Gróf Sándor Móric az ördöglovas. Dr. Vajna és Bokor kiadása 1942. 35. old.

²Hazai vadászatok és sport Magyarországon. 1857. 6. iv. Ez az album töredékeket tartalmaz a gróf naplójából.

³*Lestyán S.*: i. m. 20. old.

A viharsarki viharágyú¹

Asztalos P. Kálmán
a csanádpalotai viharágyúval
(Rácz Sándor felvétele)

„Gyün Illés! Gyün a tátorján! Gyün a hatalmas vihar, mely széthányja a körszöket, főborigattya a szénaboglyákat, mögbontja, leviszi a háztetőt, kitépi a fákat tüvestű” — mondogatták Illés-nap (július 20) körül Földeákon, Makón, és környékén.

A régi Püspöktelelén (ma Maroslele) a templom búcsúját Illés-napon tartották. Tartották, ha tartották, azaz, ha Illés megengedte tartani, mert bizony legtöbbször és rendszeresen szétverte a saját névnapjára tett, szépnek ígérkező falusi búcsút. Úgyannyira szétverte, fölborítva a sátorokat, megtépve azok ponyvái, elkergetve a búcsúsokat, hogy megharagudtak a védőszentre, megtagadták tőle a védőszenstéget, átadták azt másnak, még a búcsúnapiját is eltették október első vasárnapjára.

Hogyan próbálták régen megelőzni, kivédeni az Illés-napi vihart, hogyan próbálták kifogni Illés szekeréből a táltosokat? Mint falusi gyermek, én is sokat fogtam s húztam — jó néhányad magammal — a földeáki templomtoronyban a harangok kötelét, „főlleg elé harangoz”-va. Biz’ erre fútyült Illés, s tarolt, rombolt, pusztított, ami éppen útjába akadt. Csanádpalotán viharágyút sütögettek, durrogattak, viharágyúval ijesztgették Illést, amikor gomolygó, mélyen kúszó fellegekben közelített a falu felé.

A viharágyú helyét még ma is meg tudja mutatni Asztalos P. Kálmán, a palotai népelet hűséges kutatója, s hagyományainak lelkes őrzője, krónikása, a helytörténeti gyűjtemény alapítója, gyűjtője, s mint régen mondták volna: „gondos őre”, „örökös igazgatója”. E megyénk határain túl is híres helytörténeti, honismereti gyűjteményben akadtam egy épségben megmaradt, úgynevezett viharágyúra.

De hadd beszéljen maga Asztalos P. Kálmán, hadd „szóaltassa” meg a „viharágyút”, a palotai gyűjtemény egyik legnehezebb darabját:

— Ez a viharágyú öntöttvasból készült, s súlya mintegy 50 kilogramm. Palotán a viharágyút még az 1920-as évek utolján is használták. Ha nyáron csúnya felhő közeledett a falu felé, akkor puskaporral megtöltötték, majd papírral befojtották a puskaport, és a község közepén, a tanácsházával szemben a főtéren, a templom bal sarka előtti részen, egy tüzes drótot dugtak be az erre a célra kiképzett lyukon a puskaporhoz, mely az óriási dörrenéssel elsült. Akkorát durrant, mint egy kisebb ágyú. A lövést három, négy esetben is megismételték, de közben a templom harangjait is „félreverték”. Úgy tartották, s a régi öregek ma is tartják, hogy e zaj-

¹A Honismeret szerkesztő bizottsága is szeretettel köszönti a Szocialista Kultúráért kitüntetéssel kitüntetett Asztalos P. Kálmánt, a csanádpalotai honismereti gyűjtemény létrehozóját, gondos őret, a honismereti mozgalom veterán munkását, aki ez évben töltötte be 80. életévét. (Szerk.)

ra a levegőben némi mozgás idéződött elő, s a nehéz felhő elkezdett ritkulni. Ha lett is jégeső, de nem olyan nagy kárt okozó, mint a községtől távolabb levő háttérreszen.

*

Ezután kanyarodjunk át a Békés megyei Dobozra, a Körösök közé szorított községbe, ahol jó néhány évvel ezelőtti gyűjtés közben, az azóta elhunyt kedves adatközlőm, a már akkor 80 évesnél idősebb Szabó Laci bácsi — többek között — egy kétsoros mondókat is mondott, mely pontozottan így szól:

*Lújjed, Sinkó!
B... mög, Sinkó!*

Hosszú fejtegetés, beszélgetés során azután kigöngyölődött a piciny mondóka háttere.

Egykor a dobozi határhoz tartozott az úgynevezett Doboz-Megyer. Sok dobozi parasztembernek volt itt földje. Ez a terület szomszédja volt a békéscsabai határnak, ahcl egy doktor Sinkónak nevezett orvosnak volt 40 hold szőlője és gyümölcsöse egy tagban, a közepén pedig egy szép épület állott. Ott is lakott, úgy járt be a városba praktizálni. Doktor Sinkónak volt egy saját maga szerkesztette viharágyúja, s azzal, ha jött a vihar, beelölt a fellegekbe. Amint egyszer elsütötte a szerkezetét, roppant nagy eső lett. Erre mondták aztán: „Sinkó kioldotta a zsák száját!”

A Sinkó nagy esőjétől akkora víz lett a tájon, hogy a nyomtató szerűit is előntötte, de még aztán az „állást”, azaz a nyomtatásra beágyazott gabonát is. Erre mondták azt, hogy „*medvét fogtak*”. Az egész ágyást félre kellett rakni, száradni, hogy meg lehessen menteni. Tehát így „oldotta ki Sinkó a zsák száját!”

Volt ennek a dokornak Sinkónak egy félnótás, kissé kelekótya szolgálja, aki a szőlő- és gyümölcsbeli munkáknál is segítségére volt gazdájának. Akkor is segített Sinkónak, amikor a viharágyút készítették elő lövésre, s akkor is, amikor elsütötték, s beelöltek vele a föllegökbé.

Egyszer hatalmas dübörgéssel készülődött Illés. Az idő előszele kegyetlenül tépte a szőlő és gyümölcsfák leveleit, ágait. De biz' a gazda nem volt otthon, csak a félnótás szolgálégy. Mit volt, mit tenni?! Illést el kellett riasztani, vissza kellett szorítani, el kellett zavarni...!

A félnótás legény — nevé nem őrizte meg a szájhagyomány —, aki korábban már látta, gazdája hogyan töltötte meg, sütötte el a viharágyút, fogott egy fazekat, belemerítette a puskaporba, kapta a kellekeket, s futott a viharágyúhoz. Zutty, bele a fazék puskaport az éblös torokba! Rá a fojtást! Űsd a rostvessző helyett a döröcskölőfával... Hogy tüzet miként csiholt, mi volt hozzá a készség és a kellek, erről sem szól az emlékezet, de elég az hozzá, hogy a viharágyú durranását már nem hallhata meg doktor Sinkó hűséges szolgálja, aki a gazda gyümölcsét meg akarta menteni Illéstől, mert szárnyra kapták Illés táltosai, s vele röpültek a magasba.

Doktor Sinkó szőlőjét és gyümölcsösét földig verte a jég és törte, szagatta, a feneketlen tátorján. A gazda hazaért. Szomorú szívvel látta a kárt. Szólította hűséges szolgálját, akit sehol sem talált. Meglátta a nyitott puskaportartót, amely mellől hiányoztak a lövéshez használt alkalmatosságok. Lába közé kapta az utat, s futott a viharágyúhoz, melyet darabokra tépett a hatalmas erejű robbanás — a hűséges szolgálival együtt... Így keletkezett ez a mondóka: „Lújjed, Sinkó! — B... mög, Sinkó!” — melynek meséjét megőrizte az adatközlői emlékezet!

Rác Sándor

Hagyományos cigányfoglalkozások Túrkevéen

A túrkevei cigányok *magyar cigányoknak* vallják és vallották magukat. Ezt azal is bizonyítják, hogy — eltérve a kóbor cigányoktól — mindig magyarul beszélnek és már több nemzedékük nem tud cigányul. Nagyobb részük régen is munkával kereste a kenyerét. Paraszok ugyan nem lettek és ami érdekes, hogy a sátoros cigányoktól eltérően lóval sohasem foglalkoztak. A tapasztástól a vályogvetésen át a hegedülésig sokféle mesterséget megtanultak, ezeket egészen 1945-ig, részben még azután is űzték.

A kevi cigányokat még a múlt évszázadban telepítették a jelenlegi helyükre, amely ma: *Bihari telep*-nek nevezett lakóhely. Van egy városrész, amelynek „*Cigánylapos*” a neve ma is. Már a XIX. században jelentősen keveredtek a városi magyarokkal. A régi putrik helyén ma már csinos kis cserepes házak sorakoznak, mégpedig jóval kevesebb, mint amennyi földtetejű putri volt, mert nagyon sok cigány bent épített házat a városban. További keveredésük és a szocialista munkába való bekapcsolódásuk révén elsajátítják a városi kultúrát. Gyerekeik iskolába járnak. Nemcsak a városba beköltözötteknek van előrehaladott lakáskultúrájuk, hanem a lakótelepükön lakóknak is. Régen nem dolgoztak a mezőgazdaságban, de ma már jelentős számú termelőszövetkezeti dolgozó van közöttük. Nagyobb részük azonban ipari és alkalmi munkás.

A tapasztó cigányok

A kevi parasztemberek, munkások, mesterek, még az értelmiségiek is jól értettek a tapasztáshoz, hiszen vályogfala mindenkinek volt, még a nagy úriházak udvarán is, melléképületként. Tehát elkerülhetetlen volt, hogy ne kelljen valakinek magának vagy másnak tapasztani. Új épületek kívül-belüli nagy tapasztását általában cigány végezte. A kisépületet, ólat, konyhát megtapasztotta ugyan a gazda, vagy a cselédje, de ha komoly nagy tapasztásról volt szó — régen a díszes házvégeket nem malterrel csinálták, hanem sárral — ahhoz csak a tapasztó cigányok értettek.

A szép, formás épület akkor nézett igazán jól ki, ha azt masszívan, erősen, tükörsimára és repedésmentesen tapasztották be, majd megszáradás után az ügyes meszelő asszonyok ragyogó fehérre meszelték. A mesteri tapasztás művelete nem volt olyan egyszerű, mint ahogyan rámondjuk, hogy tapasztás. Abban is nagy volt a különbség, hogy amit a rutinos cigány egy nap alatt betapasztott, azt egy parasztember napokig csinálta és nem olyan alaposan. A tapasztó föld kiválasztása és a sárcsinálás minősége alapozta meg a jó tapasztást. Egyetlen fontos eszköz itt a *simító*, a többi a kéz, meg a láb munkája és az egész testi erő és értelem, amely együttesen adja meg a tapasztás művészeti formáját. Ugyanis a sarkok, az élek, ahol kell a gömbölyűség, hasábok, hengerformák, síkok, plafonok, ajtók, ablakok környéke, padlások, hajlatok, üregek, eltömések — ez csak vázlatos képe a jó tapasztásnak.

A tapasztás fő rész munkái: a *sárcsinálás*, *bevakolás* és a *simítás*. A vakoláshoz *tőrekes* sár kell, a simításhoz pedig *pévás* (rostált tőrek). A vályogfalat először bevakolják, (az alsó tapasztás), de ezzel már a teljes formát meg kell adni, arra a megszáradás után jön a vékonyabb rétegű simítás, amitől a szép felületét megkapja a tapasztás. A jó tapasztó cigányokat gyakran *szólitották* tapasztani, tanyán, városi portákon egyaránt. Gyakran nem is volt ideje a gazdának a tapasztáshoz, és szép munkát is kívánt, ilyenkor már kereste a régebből ismert cigányát.

Nagymérvű tapasztó vállalkozásnál a cigány bevonta az egész dolgozni tudó családját és ment a munka egymásba kapcsolódóan. Hányták a földet a gödörbe, húzták a vizet, szórták a tőreket, taposták, kavarták a sarat, míg a lábuk tisztán nem jött ki belőle, mert akkor jó a sár. A tapasztás nehéz, de jól fizetett munka volt mindig. Az ügyes tapasztó cigány jól keresett és tekintélyt szerzett szép, pontos munkájával.

A vályogvetők

Vályogot vetni csaknem minden dolgozó ember tudott, de azért ebben is a vályogvető cigányok voltak a legnagyobb mesterek. A vályogvetés tanyákon, tanyahegyeken, a város környéki gödrök mellett, a város környéki itatókutak körül, leggyakrabban a házak udvarán történt. A vályogtégglából rakott fal volt itt a leggyakoribb, ezért keresett volt a vályog. A kisparaszatok és a munkások maguk kivetették, de csak a saját építésükhöz. A módosabbak viszont nem vállalták ezt a nehéz és piszkos munkát, amit ráadásul éppen a legnagyobb dologidőben kellett végezni. Ők inkább vályogvető cigányokkal készítették, akik tavasztól ősziig állandóan vetették, egység szerint megbízásból, vagy pedig szárítás után adták el az igénylőknek. Ilyen üzletelő vályogvetők a magyarokból is kerültek, akik szintén eladásra vetették. Azonban a vályogvetés általános felfogásban a cigányok mestersege volt. Az egész „cigányvárost” *vertfal*-ból (erről még lesz szó) és vályogból építették, ezeknek minden falát a lakója vetette. Verte és rakta fel. Csaknem minden cigány maga építette a putriszerű házat. Az általuk vetett vályog nagyobb része azonban a városi és tanyai lakosság számára készült.

Türkevén általában *nagyvályog*-ból rakták a falat (32 x 16 x 48 cm), mert abból kevesebbet kellett kivetni, gyorsabban nőtt fel az erős fal és szilárdabb falnak tar-

tották. Emellett terjedt el és később használatosabb volt a különböző vastagságú falak rakására is alkalmas, könnyebben mozgatható *kisvályog* (12 x 16 x 32). Ebből is lehetett vastag falakat (támfal) rakni. A vályog készítésénél szálás törekkkel, apró szalmával bőven kevert, összetiport, alaposan megtaposott gödörsarat a kivétőhelyre hordják és kézzel tömik a deszkából készült formába, a *vályogvetőbe*. Szépen elsimítják, majd a vetőt lehúzzák róla és kész a vályog, ami hamarosan szárad, utána gúla formájú, nyíláson szárítósorokba rakják, ahol teljesen kiszárad. Ha kiszáradás után nem mindjárt használják fel, akkor úgy rakják formában és szilárdan kazalba, hogy könnyen nem hatol be az eső. Téltre tengeriszárral vagy szalmával takarták be.

A cigányok voltak mesterei a *vertfal*nak is. Ilyenkor különös szakértelemű kívánt meg a vályogföld megválasztása. A mintegy 40 cm vastag falat faállványok közé szorított deszkák közé *csömöszölték*. Az így betömött vályoganyagot *benyeresítik* és erősen tömik, nagyon kevés töreket is szoktak közé keverni. A jól megtömött réteg mellett a deszkázatot egyre feljebb emelik. Így nő fel a fal, amit azután a teljes felépítés után bevakolnak és besimítják. A vertfalat később kellően merevített sodronyháló közé is tömtek. A vertfal nagyobb szilárdságú, mint a vályogfal, de az utóbbi jobb hőszigetelő.

A vályogvető cigányok családotól ott éltek a vályoggödör és vályogcsomók mellett, jó időben be volt fogva az egész család a sározási munkába. Mikor egy-egy helyen elkészültek a vállalt munkával, akkor továbbvándoroltak. A vályogvetés jól fizetett munka volt. A vályogvető cigányember más fajta munkára is kapható volt; mint tapasztás, ólépítés, kemencecsinálás, katlanépítés stb.

A kemencecsinálók

Minden városbeli és tanyai lakóház nélkülözhetetlen belső építménye volt a *kemence*. A kemencehez tartozott: a *sut*, a *patka*, a *kuckó*, az *előke* és a *torok*. A kemencepatka alatt kétféle értendő, mert valójában a kemencét körülvevő ülőke a patka, de kint a *pitvarban*, a kemence szája előtt, a kémény alján lévő tűzhelyet is patkának nevezték. Emellett itt kint a legtöbb helyen volt még egy katlan is. A kemencecsináló cigány mindezeket elkészítette, ha a kemencét felvállalta.

A régi patkákemencék még nem voltak díszesek. Később a patka, meg a kuckó az új kemenceknél kezdett elmaradozni, végül már a sutot sem csinálták, a patka nélküli kemence csinos formát kapott, felül díszes karimát formáztak rá. A szegletes kemencékre pedig valóságos művészi díszítést csináltak a cigányok. A régi kemencék 2,00—2,10 m magasak voltak, a patka nélküli díszes kemencék: 2,20—2,40 méteresek.

A kemence előtti patka magasságában van a *kemencefenék*, amelyet mindig jó téglával — és vízmértékben — kellett kirakni. A kemence szája bolthajtásos téglarakás, amelyen nemcsak a nagy tepsinek, a fazéknak, sütőlapát a legnagyobb kenyérnek, hanem még az embernek is be kell férni. Ugyanis a kemence fenekét időnként újra ki kellett rakni, a belsejét pedig ki kellett tapasztani. Ez is legtöbb helyen a kemencecigány munkája volt. A kemence szájára fedőül tartozik az *előke*. Ez sárból készült, 2 coll vastag, a nyílásra illeszthető fedőlap, ami jól elszigetelte a kemence melegét. Ezt is a cigány csinálta a legtöbb helyen, bár sok háznál a gazda vagy a gazdaasszony is elkészítette.

Elsősorban a *házban* (szoba) volt a kemence. Azonban gazdag helyeken a sütőben, a nyárikonyhában (az úgynevezett alsó konyhában) is csináltak kemencét és természetesen a cselédházakban is. A szabadban, udvaron itt nem volt kemence. A kemencék régen sárból, vagy sár közé rakott törött cserépből készültek. Később előre formált kemencevályogból, vagy kemencetégglából rakták, de tisztán téglából nem, hanem sárral, vályoggal vegyesen, mert csak így tartotta melegét. Kívülből finomra munkált sárral tapasztották, majd fehérre meszelték.

Egy megszokott bejáró cigányember egy-egy gazdaháznál, vagy más városi háznál, tanyán, egész életén át minden ilyen sározó munkát — ahogy következett — elvégzett: tapasztott, reparált, beépített, ólat rakott, kemencét újított, vályogot vetett, stb. Ha becsületesen dolgoztatott, mindig számíthatott a biztos keresetre.

A berakott konyhások

Az úriházaknál, iparosoknál, módos gazdakonyhák a századfordulón a *berakott konyha* váltotta fel a katlanos tűzhelyeket, később pedig az egyszerűbb városi konyhák is ilyet készítettek. Ez volt tulajdonképpen a *sparherdok* őse, amit itt *vaskonyhának* neveztek. Ezek a tűzhelyek vályogból vagy téglából, vagy vegyesen mind a kettőből készültek. A bemutatott sparherdok készítésének is cigányok vol-

tak a mesterei. Kétlyukú vaslapon (platni) főztek és *bádogsütő* (ler) volt beépítve. Az ilyen felszerelésű konyha ki is lett téglázva, vagy cementlapozva, ezt szintén a berakó cigány végezte.

A berakott konyhát az egykori pitvar hátuljára építették. Téglából formált kis csatornán vagy kályhacsővel vezették a füstjét a kéménybe. Később már a nyári konyhákban, sütőben és a módos tanyákon is csináltak berakott konyhákat. A *lerje* úgy volt beépítve, hogy a tüzelés lángja körüljárja. Később újabb típusú berakott konyhákat konstruáltak a kevi cigányok, amelyeket már teljesen téglából csináltak és a lert közvetlenül a tűztér mellé építették be. Samottal bélelt dísztéglával, vagy csempével kirakott különféle díszítésben, szinte iparművészeti szintre emelték a módosak berakott konyháját.

A kéményesek

Mondhatnánk úgy is, hogy a konyhások, meg a kemencecsinálók is tudtak kéményt rakni, de mégis külön kell őket említeni, mert volt néhány olyan cigány, aki kiemelkedett a kéményrakásban. A kéményrakás mesteri munka, vagyis azt minden házépítő mester jól tudta, de a kéményrakó cigányok, akik csak erre specializálták magukat, a mindennapi formákat túllépve, díszes, időálló, mutatós kéményeket raktak. Természetesen ott, ahol ehhez megfelelő építőanyagot biztosítottak. Tehát nemcsak egy-egy új lakóház, vagy sütő kéményét rakták a cigányok, hanem nagyon sok lakásban a régi helyett új kéményt kellett csinálni. A még néhány meglévő szabadkémény helyére is, meg a még jól álló házak kéményét, vagy annak felső részét esetenként újra kellett rakni. Volt tehát elég alkalom, amikor csak kéményt kellett csinálni. Voltak a kéménybe beépített füstölők, vagy éppen új, külön *húsfüstölőt* kellett építeni, ez is a cigányokra maradt. A kéménynél nemcsak az volt a fontos, hogy szép, erős legyen, hanem az is, hogy jól húzzon.

Az üstfoldozók

Jellegzetes házaló cigányok voltak az üstfoldozók. Különféle kisebb-nagyobb üst, bogrács, serpenyő minden háznál volt. Olyan egyszerű, de praktikus felszereléssel járták a házakat, amivel a helyszínen befoldozták a kilyukadt üstöket. Abban az időben még a módosok sem lökték el az ilyen vas főző-, melegítőedényeket, hanem amikor jött az üstfoldozó cigány, nemcsak befoldoztatták, hanem új feneket is csináltattak, különösen a bográcsoknak.

Van-i valami fódózni való? Így szóltak be a házaló cigányok minden házhoz. Általában egyszer-kétszer foldoztattak be egy üstöt vagy bográcsot (itt *vasfazik*). Ritkábban meg is fenekeltették. Az így megjavított főzőedény azonban már nem volt hosszú ideig tartós.

Az üstfoldozó cigányok nemcsak a házaknál, hanem a lakásuknál is végezték ezt a munkát és az üstön kívül minden vasedényt megfoldoztak. A legtöbb esetben nem pénzért kérték a munkáért, hanem élelemféléit. Ezt viszont leginkább csak a gazdahelyeken adtak nekik. Szegényebb házaknál inkább pénzzel fizettek, legfeljebb ott, ahol nem volt pénz adtak kenyeret, szalonnát, lisztet, tojást, füstölt húst, csirkét, maradék ételt stb. Úgy tűnt, mintha olcsóbb munkadíj lett volna a természetbeni, de a cigány ezt mindig úgy kikövetelte, hogy így nagyobb keresethez jutott. A saját házuknál végzett javítómunkát ők maguk vitték el és szállították haza, amikor a munkadíjat is megkapták.

A serpenyőcsinálók

Serpenyőcsinálás Túrkevéen nem nagyon volt elterjedve, de amit itt használtak, azokat a cigányok csinálták. A serpenyő ugyanolyan volt, mint a bogrács, csak három vagy négy lába és füle helyett nyele volt, annál fogva tették a patkára vagy a szabadban egyszerűen csak a földre. Ezt nem teljesen eredetiben csinálták a cigányok, hanem a gyárilag készített kisebb-nagyobb bogrács, vagy üst alá készítették lábakat és nyelet, így lett belőle serpenyő. Azt is mondhatnánk rá, hogy lábas bogrács vagy lábas üst. Nehezebben lehetett kezelni, mint a bográcsot vagy az üstöt. Célszerűbb volt, ha *vaslábra* helyezték a bográcsot. Ilyen volt minden háznál, ahol még a kemence előtti patkán főztek. Ezt is a cigányok csinálták. Három 17–20 cm magas láb, összekötő vasfogalattal. Még az az előnye is megvolt a vaslábnak, hogy más főzőedény is ráhelyezhető volt. Serpenyővel, vaslábbal házalnak és általában természetbeni fizetséget kértek érte. A serpenyők és vaslábak jelentősége a berakott sparherdok és katlanok elterjedésével fokozatosan visszaszorult.

A tepsicsinálók

Ezek többségét is a cigányok készítették, mert a vásáros boltban alig volt akkor még tepsi. Aki nem cigánnyal csináltatta, az vásáron vette, de itt is a helyi vagy vidéki cigányok árulták. Ezt a minden háznál szükséges sütőeszközt megrendelésre is készítették, de gyakrabban házaltak vele, s ajánlották kisebb-nagyobb méretben. Egy háznál 4—5 nagy és egy, ritkán két kis tepsi volt. Ezeket mindig készen árulták, a tepsit nem javították. Bár sok mindent a kemence fenekén sütöttek még akkor, de a tepsiben való sütésre már a régebbi időkre visszamenőleg is emlékeznek. A későbbi sparherdsütőkhöz már nagyrészt ipari eredetű — gyakran zománcozott — tepsik készültek. Sokszor azért is vittek a cigányok magukkal a hátukon egy-két tepsit, hogy azt megmutassák és rendelést vegyenek fel.

Volt még Keviben egy-két lakatos cigány és egy fűrűcsináló is. Ezek egyszerű eszközeikkel jó minőségben tudtak készíteni sarokvasat, egyszerű zárat, házi szerszámokat, fűrűket, vaslábakat, tűzpiszkálókat, személtlapátokat, csigacsinálót stb. Ezekkel házaltak a cigány mesterek és általában cserézületet kötöttek velük.

A zenész cigányok

A helyi szóhasználatban muzsikás cigánynak nevezték őket. Több csoportban is zenélgettek a kevi cigányok. Közismert, tekintélyes *cigánybanda* nem egy volt a városban. Hegedű, brácsa, bőgő, cimbalom volt egy bandában. Egy „rezesbandán” kívül Türkevén csak a cigányok zenéltek. Lakodalmakon, kaszinók vacsoráin, bállokban, korcsmákban, névnapon, alkalmi ünnepeken, lacikonyhákban, mindenütt a cigányok húzták. A kevi urak, gazdák sok vagyont elmulattak, amihez a cigányzene csinálta a hangulatot. Nagyon tudták ezek a muzsikások, mitől vidul a kevi ember. Népies ritmusban, cifrázásban muzsikáltak a maguk módján, hangjegyek nélkül, csak hallás után.

A muzsikás cigányok nemcsak hegedülni, cimbalmozni is tudtak, de jó szórakoztatók is voltak. Talpraesett beszédmodorukkal, bohémas viselkedésükkel, a szép muzsikaszó közben jó hangulatban tartották a mulatozókat. Különböző alkalmakra is volt zenés számuk. Szép *búcsúztatókat* húztak, nemcsak az elhunyt barátainknak, rokonaiknak, hanem a gazdák, volt mulatós emberek temetése alkalmával a halottas háznál is. Öreg zenésztársukat bővített zenekarral kísérték utolsó útjára. A tekintélyes embereket a nevük napján rendszeresen zenével köszöntötték. Az akkor még divatos éjjeli zenéket, de a lakodalmakon a köszöntőn és búcsúztatón kívül a hangulat és a kívánság szerint minden jelenetre, minden fokozatra, minden táncra megfelelő szinten, a helyi ízlésnek muzsikáltak. Ünnepnapokon, névnapokon, keresztelőkön köszönteni mentek, számítva arra, hogy ott is marasztalják őket. Jól ismerték a lakosság rétegeit, hol kell alázatokodónak, tisztelettudónak lenni, hol tréfálkozónak vagy pajtáskodó szertelennek, de a mértéket mindig betartva viselkedtek.

Nem mindegyikük volt hivatásos zenész. Nagyobb részük alkalmi muzsikus volt, aki közben más cigánymesterséget is végzett, különösen nyáron. A fiatal cigányok az öregebektől kezdték tanulni a hegedülést. Ezekből azután kiművelődött a zeneiscigány-utánpótlás. A primáscigány családoknak volt a cigányvárosban a leg szebb lakásuk, és az akkori kulturális szintnek megfelelő lakásberendezésük.

A zenész cigányoknál szokás volt, hogy az összeházasulandó fiatalok számára nagy *cigánylakodalmat* rendeztek. Erre meghívták a gazdákat, az urakat, és egyéb ilyen alkalomra számba vehető egyéneket is, akik kedvelték a féktelenül felfokozott mulatozást és nagy értékű ajándékokat várhattak tőlük. Nagyon értettek ahhoz, hogy jól érezze magát a lakodalmi vendégsereg és tekintélyes anyagi alapot hoztak így össze egy-egy pár elindulásához. Ezeket a cigánybálokat a keviak mindig nagy lelkesedéssel emlegették, több emléket hagyott bennük a megszokott kaszinóbáloknál.

A muzsikus cigányok szerették és jól bírták a szeszes italt. Azt tartották a keviak, hogy ha a lakodalmi mulatság végére a cigányok is *berúgtak*, akkor az nagyon jó lakodalm volt. Kevés olyan muzsikás cigány volt, akit idővel hatalmába kerített a részegeskedés. A zenész cigányok mindenki által ismert, népszerű, szolgálatkész emberek voltak.

A kosárfonók

A kosárfonás egy-két cigánycsalád munkája volt. A mesterség alatt csak a gyékényfonás értendő, vesszőből a cigányok nem fontak. Főként a kenyérsütésnél fontos *szakajtókosarat* készítettek. Itt egyszerűen *kosárnak* nevezték, de csak a

gyékényből fonottat, a fűzből készítettet *kaskának* mondták. A gyékénnyel foglalkozó cigányok azonban nemcsak szakajtókosarat, hanem egyéb háztartási eszközöket is fontak: kiskosarat, nagykosarat, kenyereskosarat, *kupujkát*, (tojástartó), lábtör-lőt, gyékénytartót, meregetőt, töltőgetőkosarat stb. Természetesen a nagykosár vagyis a szakajtókosár volt a legtöbb, mert arra minden háznál szükség volt. Amelyik cigánycsalád erre állt rá, az aztán mindig ezzel foglalkozott. Ismerték a vidék gyékényelők helyeit, és még a szezonján szedték, szárították és elrakták olyan tárolásban, hogy az erőssége, hajlékonysága megmaradjon. Majd ősztől tavaszig, egészen a másik nyárig fonták és árulták a kosarakat. Házaltak vele, de vásáronkon, piacokon is árulták. A legszívesebben házakhoz hordták, mert ott lisztet, szalonnát, szappant, ócska ruhát és többféle enivalót kértek és kaptak érte. De megrendelésre is készítették a gyékényfonásokat, amit természetesen mindig hához szállítottak. Nemzedékről nemzedékre tanulták a gyékényfonást, hiszen mindig az egész család dolgozott vele, és mindig volt, aki a legjobban csinálta, s aki aztán tovább vitte a mesterséget. A kosárfonók sohasem buktak bele mesterségükbe, mert ha év közben kifogytak belőle, mint más munkához is értő emberek, próbálkoztak mással, míg újra el nem jött a gyékény ideje.

A meszelőcsinálók

Ez is olyan határjárással járó gyűjtőgetéssel kezdődött a cigányoknál, mint a gyékényszálak összegyűjtése a kosárfonáshoz. *Tippanmeszelő*. Tulajdonképpen nem tippan volt az a szálfű, amelyikből kötötték, hanem: *veresnadrág-csenkesz*, réti csenkesz, ritkábban, réti perje. A veresnadrág-csenkeszt (*Festuca pseudovina*), amely uralkodó növénytársulás a szikes legelőkön, a pásztorok és a nép egyszerűen tippannak mondják, de elterjedt a veresnadrág elnevezése is. Innen kapta a tippanmeszelő nevet, amelyet a kevi cigányasszonyok csináltak és árultak. Az asszonyok megkeresték, hol nőtt nagyra a tippan: útszéleken, árokszéleken, régi gulyaállásokon, gátoldalakon, árterek magasabb részein. A kevi gazda- és munkásszonyok tippanmeszelővel szerettek meszelni. Minden háznál és tanyán szükség volt tehát rá. Nagy batyukkal hozták a cigányasszonyok a legelőkről hazafelé. Kevés száradás kellett neki és utána ügyes, gyors kezekkel kötötték és már hálaltak és piacoltak is vele.

A fürge mozgású és bőbeszédű cigányasszonyoknak nem a meszelő szükségességét kellett magyarázniuk, hanem azon igyekeztek, hogy egy-egy darabjáért mennyi pénzt vagy mennyi tojást, vagy lisztet, szalonnát, egyebet sikerül kialakadniuk. Ezeknél az asszonyoknál mindig ott volt a vetőkártya is és mindig készen voltak a háziasszonyoknak, vagy családtagjaiknak *megvetni*. Nagy rábeszéléssel ezt is ajánlották, hogy még kérhessenek valamit a meszelő árához.

Itt kell megemlíteni a *szikfűszedést* is, bár ezt a magyarok is szedték, de csak házi szükségletre. A cigányok — férfiak, nők egyaránt — a gyűjtőhelyre, vagyis eladásra szedték inkább. Átvevő itt a gyógyszerár volt, de esetenként magánházaknál is megvették tőlük. A régi egyszerű kézi szedést később különféle fésűs szerkezet váltotta fel, ami már jelentősebb keresethez juttatta a szikfűszedőket.

A tollszedők

A tollkereskedő is házalt a tollért, de aprólékosan és minden házhoz betérve a cigányasszonyok, néha férfiak, gyűjtötték a tyúk-, liba-, kacsatollat és -pelyhet, valamint a régen használt *tört tollat* is összeszedték, amit azután a kereskedő osztályozottan vett át tőlük. A tollszedő asszonyok gyalog bejárták — nagy batyukkal — a tanyákat is. Vonaton vagy szekéren más helységekbe is eljártak.

A tollfélék mellett megvették a nyúl bőrt is és más apróvadak bőrét is. A nagyobb állatok bőrét mindig a kereskedő vette meg. Közben a tollszedés mellett árulták a *tollseprőt*, *kalácskenőt*. Ezek tulajdonképpen a legtöbb helyen házilag készültek, de nem volt mindenütt liba, kacsa. A tollszedő cigányok a szárnytollakat is megvették, majd otthon kiformálták és hálálás közben eladogatták. Ezen is csordult-cseppent egy kis haszon. A tollszedő asszonyok kosarából sem hiányzott a vetőkártya, hogy azt alkalomadtán vetegessék.

A kártyavető

Néhány cigányasszonynál a hálálás fő célja a kártyavetés volt. A túrkevei lányok és asszonyok nem voltak babonások, mégis sok háznál rá tudták beszélni, leginkább a család nőtagjait, hogy vetesse meg a kártyákat, mert az *sok jót tud mondani!* Még ha utána nevettek is rajta, mégis sokan kíváncsiak voltak, vajon mit mond a kártya, vagyis a cigányasszony. Ahol jobban ráértek a háziasszonyok és

többen is voltak jelen, egész sorozata lett a kártyavetésnek és ennek nagyon örültek a cigányasszonyok, mert több ellenszolgáltatást követelhettek és számíthattak arra, hogy máskor is idejöhetnek. Hol meg eladó lányok voltak, előszedték minden tudományukat, hogy szép jövőt jósolhassanak. Ahol aztán ebből a sok beszédből valami sikerült is, máskor is várták a kártyavetőt.

A kártyavetéshez sokszor a koldulás is kapcsolódott, mert sokkal többet kéregettek el a gazdasszonytól, mint amennyi a kártyavetésért járt volna. Az is igaz, hogy a háziasszonyok nem voltak bőkezűek a fizetésben. Ám a cigányok fondorlatosak voltak. Ha kenyeret kértek ellenszolgáltatásként, akkor egy kis szalonnát vagy kolbászt, egy kis sonkadarabot is kunyeráltak hozzá. Ha lisztet kértek, akkor kéthárom tojást, egy kevés zsírt, vagy leromlott csirkét koldultak, ha lehetett. Ha pénzt kértek, akkor azt mondták, hogy azért ilyen keveset, mert egy kis ételmaradékot, tarhonyát, avas szalonnát, krumplit, vagy egy rövid szárazkolbászt, túrót, egy kis tejfelt is kértek még.

A koldulók

Koldulók, koldusok, kéregetők ez egyértelmű fogalom, de mivel a cigányokból volt több, itt kell róluk megemlékezni. Kizárólag koldulásból itt kevés ember élt. Kéregettek az elárvult, családtalan, dologtalan, el nem tartott öreg cigányok és magyarok is, a gyengeelméjűek egy része, a testi fogyatékosok, a megrokkant szegények, az elszegényedettek néhány gyereke.

A koldusoknak nem volt szokás a házaknál enni adni, csak adtak a kezébe valamit. Legtöbbször egy darab kenyeret. Kevés hely volt, ahol mást is adtak volna, rendszerint továbbküldték egy darab kenyérrel. Legfeljebb családi ünnepeken, lakodalmak, disznótorok alkalmával adtak a koldusoknak kalácsot, maradékot vagy egyebet. Sok helyen azonban semmit, sőt be sem engedték a koldust a portára. A gazdaudvarok kutyái jellegzetesen a koldusokra voltak a legmérgeesebbek.

A szegényebb házaknál egy szelet kenyeret, vagy egy málét, sült tőköt vagy gyümölcsöt adtak és hozzátették, hogy innen ne kérjen semmit, mert holnap mi is kolduni megyünk. Ha olyan jött kéregetni, akiről tudták, hogy dolgozni is tudna, azt elmocskolták. Abból is lehetett tudni, hogy nem sok koldus volt nálunk, mert mindegyiket névről ismerték és több idő telt el, míg egy koldus egy-egy háznál jelentkezhetett. Hatósági engedéllyel rendelkeztek és az előjáróság mindegyiket ismerte. Egy részük időnként még segélyben is részesült. Némelyiknek volt közeli vagy távoli hozzátartozójánál menedéke (lakása). Volt olyan is, aki egyedül, kunyhójában lakott.

*

Az elmondottak szerint foglalható össze a túrkevei cigányság élete, munkája és kapcsolódása egy mezőváros társadalmában. Ahogyan maguk is vallják, ők magyar cigányok voltak már a múltban is. Ezzel emelkedtek ki a kóbor cigányok közül és a felszabadulás után ez lendítette őket a közösségi életbe. Mostanában különösen a birkanyírásra szakosodtak, ami nemcsak jól jövedelmez, de komoly elismerést is hoz számukra.

Hagymásy Sándor

Regrutabál, regrutabúcsúztató Bényben

A fél évszázada még gazdag regrutaszokásokból az érsekújvári járásban fekvő Bényben (Biña) napjainkig megmaradt a hagyományos regrutabál és ennek keretén belül a regrutabúcsúztató.

Ilyenkor a katona-, sorköteles legények engedélyt kérnek a bál megtartására. A legények meghívják magukhoz egy-egy lányt, ők az ünnepelt személyek, akik a főhelyen foglalnak helyet. A regruták szülei, rokonai, barátai is részt vesznek ezen

a búcsúesten. Este 10 órakor megérkezik a Helyi Nemzeti Bizottság elnöke — régi nevén a községi bíró. Erre az időre a leányok népviseletbe öltöznek, a legények a folyosón sorakoznak, kalapot viselnek. Majd egy férfi, aki a régi kisbíró helyettesíti, a terem közepén dobszóval kihirdeti a regrutabúcsúztató megkezdését.

A legények kettes sorban a terembe vonulnak, regrutanótákat énekelnek harmónikakísérettel, majd leteszik a sárgacédulás kalapjaikat és leülnek mulatni. A lányok csak erre várnak, bemennek és ellopják a kalapokat. Földíszíti mind-egyik a párját nemzeti szalaggal, a kalap szalagján körbe, hátul több ágban lelógóan és zöld-fehér és rózsaszín szalagot is csatolnak hozzá. A legények észreveszik, hogy hiányoznak a kalapok és keresni kezdik, ekkor a lányok nótaszóval bejönnek, kezükbe tartva lengetik a kalapokat és mindegyik leány a párja fejére teszi, szalagokkal kidíszítve. De a legények sem maradnak adósok, csárdást rendelnek és jól megpörgetik a lányokat. Ezután bejön a „kisbíró”, áldomásra hívják, majd a „Megütik a dobot az utca közepében” című dalra körülverbunkolják. Utána a kisbíró fölkéri a községi bírót, hogy búcsúztassa el a katonaköteles legényeket. A bíró az emelvényre lép, a regruták pedig félkörbe fölállnak a háta mögé. Az elnök ünnepi beszédet mond: elbúcsúztatja a fiúkat a szüleiktől, a lányoktól, a barátoktól és a falu minden lakójától, majd buzdító hazafias beszéddel fejezi be és hozzáteszi: „Most pedig az ősi szokás szerint mindenki kérje föl egy táncra édesanyját!” Fölhangzik a zene és a dal: „Sárga a csikóm, sárga a nyereg rajta!” A lányok kezeit láncszerűen összefogják s körtáncal körültáncolják az édesanyjaikkal táncoló regrutákat. A tánc után helyre kísérik az édesanyákat, majd egy régi katonaládát székre tesznek és kezdik bepakolni ezzel a dallal: „Édesanyám akkor kezdett siratni, mikor a kufferomat kezdtem pakolni”. Egy közös verbunkos után fölveszik a koffert és dalolva elvonulnak a „Ti nagybényi lányok Isten veletek” kezdetű dallal, miközben lengetik a szalagos kalapjaikat. A leányok hímezett zsebkendőikkel integetve kikísérik őket.

Ennyi maradt meg mára a régi népszokásból, ami *annak idején* sokkal gazdagabb volt.

A tavaszi sorozat idején egy hétig esténként mulatozástól volt hangos a falu kocsmája és utcái. Szalagos kalapokkal, nótaszóval végigvonultak a legények valamennyi utcán a sorozat napjáig. Ezután volt a hagyományos regrutabál.

Az október elseje előtti napokban újra regrutabáltól lett hangos a falu. Ezek a nóták már a búcsúzás hangjai voltak. Október elsején a falu lakóinak nagy része újra ünnepelt. Az állomásra kísérték ki a bevonuló legényeket. A legények nótaszóval mentek, utánuk fiatalabb legénypajtásaik vitték a kofferokat. Az állomáson borozgatás közben még eldaloltak egy-egy — vonattal kapcsolatos — nótát. Amikor a vonat közeledett, elbúcsúztak ismerőseiktől, rokonaiktól, szüleiktől, legényektől és a lányoktól. Átvették a koffert és felszálltak a feldíszített vonatra. Mire a vonat újra megindult, mindannyian helyet kaptak a nyitott ablaknál. Úgy tűnt, mintha a távozó vonat nem is síneken futna, hanem szárnyai lennének.

Édesanyák, nagymamák sirtak, édesapák, nagyapák igyekeztek fárfiasan viselkedni, de azért némelyiknek egy-egy lopva ejtett könnyesepp kiszökött a szeméből. Ők tudták csak igazán, hogy a szalagos kalap és koffer gazdájának sok viszontagság között mennyi utat kell megtenni, amíg újra viszontláthatja családtagjait. A legények örömmel integettek, a leányok kipirult arccal, zsebkendőiket lengették mindaddig, amíg a láthatáron el nem tűnt velük a távozó vonat.

Csókás Ferenc

In memoriam

Dr. Hársfalvi Péter (1928–1985)

Január 6-án, vasárnap délben közös barátunk hozta a szomorú hírt.

Az új év első perceiben még minden jót kívántunk egymásnak, pénteken vizsgáztatott a főiskolán, szombaton hazalátogatott szülőfalujába, Ófehértóra. Vízkereszt napján utolsót dobant a szíve.

Pontosan most egy éve azért kopogtattam be főiskolai szobájába, hogy a szabolcsi Pedagógiai Műhely számára beszélgetést készítsék vele. Ma is emlékszem mondatainak íveire, lelkes gesztusaira, hamiskás mimikájára, és közben mindvégig azt éreztem, hogy a zsellérek unokájaként Ófehértóról indult egykori parasztfiú milyen megingathatatlan az emberhez és a tudományhoz való elkötelezettségében. Meghatóan vallott egykori tanítójáról, és később az egyetemi szakválasztását is meghatározó gimnáziumi tanáiról, akiktől az első szakmai és politikai indíttatást, a bal-

oldali népi orientációt kapta. 1947-ben ezért kérte felvételét a debreceni egyetem bölcsészkarára. Az egyetemi évek meghatározóak voltak egész pályájára: „Szabó Istvántól szakszerűséget tanultam, a NÉKOSZ-tól forradalmi szellemet kaptam, a politikai magatartás és közéleti érzékenység Mőd Aladár öröksége bennem” — mondta pályakezdésére, egész életét meghatározó élményeire emlékezve.

Aspirantúrára Budapestre került, mégis amikor befejezte munkáját, Nyíregyházára, a szeretett szülőmegyébe tért haza, a megüresedett levéltár vezetését vállalta. Ettől az időtől kezdve jegyezte el magát a *honismerettel és a helytörténettel*. Első dolga volt, hogy szülőfaluja Mária Terézia-korabeli urbáriumát kezébe vegye. Cikkei, dolgozatai jelentek meg ezután rendszeresen, s bár a levéltári munka élete nagy élménye volt, amikor az 1962-ben Nyíregyházán létesített tanárképző főiskolán a történelem tanszék megszervezésére is sor került, úgy érezte: a katedrán a helye. Az ifjú történészhallgatók nevelése, a pedagógiai munka öröme-gondja, a naponkénti szakmai és emberi megmértetés izgalma töltötték ki életének egyik felét, hogy a másikat a szaktudomány művelésének, a honismereti és a helytörténeti munkák írásának, a város és a megye közéletének oltárára helyezze. A témák, amelyekhez többször és gyakran visszatér, jól jelzik az érdeklődési köre által meghatározott, származásában, nevelésében és elkötelezettségében gyökerező kutatási területeket. Ezért írt a jobbágy- és zsellérvéletről, a mezővárosi nemességről, a településtörténetről és a településszerkezetéről.

Kandidátusi értekezése — a helytörténeti kutatás kiemelkedő eredménye. De különös érzékenységgel foglalkoztatta az értelmiségi lét helyzete és a hazafiság új jegeinek kutatása az ifjúság körében. Amikor az 1970-es években a megyei TIT kereste a lehetőségeit a nyári egyetemek sorában, az ő ötlete volt a Honismereti

Nyári Egyetem. Lelkes szervezője, házigazdája és előadója a Honismereti Akadémiaknak, az első kettőnek és a tizediknek Nyiregyházán, s aktív résztvevője a többieknek az ország más városaiban.

Kitűnő érzékkel tudta összegyeztetni az alkotó munkát a szélesebb horizontú szemlélettel és a közéleti szerepvállalással, a városi tanács- és vb-tag felelős patriotizmusát a Hazafias Népfront megyei elnökségében, az Országos Tanács Honismereti Bizottságában végzett munkával, a Magyar Történelmi Társulat alelnöki tisztével és a Szabolcs-Szatmári Szemle szerkesztőjének felelősségével.

Hittel vallotta, az életével megvalósította, hogy — miként az ókori görögök is elítélték azt az athéni polgárt, aki nem vett részt a közéletben — a szakmai munka és a közéleti, társadalmi tevékenység segíti, kiegészíti egymást. Mindig haraggal szólt azokról, akik okkal-ok nélkül, „angolna módjára” ki tudnak bújni a társadalmi kötelezettségekből.

Októberben még ott volt azon az országos megbeszélésen, ahol a szekszárdi honismereti diákkonferenciát készítették elő, decemberben már betegeskedett, de tovább tervezte dolgait, a tanár, a szerkesztő, a közéleti ember hétköznapjait. Egy évvel előbb arról beszélt, hogy munkásságára visszatekintve a szép beteljesülés őszinte örömmel tölti el, de ha arra gondol, hogy a Vörösmarty megfogalmazta — Mi dolgunk a világon? — kérdésre kellene választ adnia, súlyos elégedetlenség is nyomasztja.

Akkor én nyugtattam, ma már mindnyájan tudjuk: az utóbbira semmi oka nem volt. Az ország honismereti mozgalma úgy búcsúzik tőle, mint a kezdetektől jelenlevőtől. Olyantól, akinek a munkáját nem lesz könnyű folytatni, de tovább kell vinnünk.

Dr. Csermely Tibor

Balla Péter (1908 Hajdúszoboszló–1984 Vecsés)

Ismét árvabbak lettük, mert örökre elszállt közülünk az, akinek több száz dal feltámasztását, közkinccsé tételét köszönhetjük. December 11-én, 76 éves korában elhunyt *Balla Péter*, sokunk tanítója, lélekébresztője. Egyik legbuzgóbb, legfáradhatatlanabb, legsugárzóbb, igen erőteljes egyénisége volt a Kodály, Bartók, Sep-rődi, Lajtha utáni nemzedéknek. Talán máig sem akad oly gyűjtő, aki Moldvától, Bukovinától a dunántúli végekig mind az öt fő népzenei tájegységünket bejárta volna, és nincs oly tudatos, elkötelezett előadóművésze zenei anyanyelvünknek, aki népdalaink stílushű megszólaltatásában, szíveket és tömegeket felforrósító hatásában hozzá fogható lett volna.

Diák korában a belényesi gimnázium zenekarában hegedül, ahol — többek között — Bartók Bélának vonószekarra átírt népdalfeldolgozásait is játszotta. Később Budapesten, a Zeneakadémián s a Nemzeti Zenedében tökéletesítette hangszertudását, majd a Néprajzi Múzeumban Lajtha László beosztottja lett. 1933-ban indult rendszeres népzene kutató útjaira. Első éveiben Kodály Zoltán, illetve Domokos Pál Péter nyomait folytatva-szélesítve a két legkeletibb magyar népcsoportot, a bukovinai székelyeket és a moldvai csángókat kereste föl. Azután a Hortobágy és Somogyország falvaiban, Tiszacsegén és Törökkoppányban gyűjt, itt készíti elő a „Pátria”-hanglemezek anyagát, annak népi előadóit. Ezeket a gramofonfelvételeken hallható — többek között — a „Bujdosik az árva madár”, az „Elejbe, elejbe”, a „Kisangyalom szeme-szája”, a „Tambúr, Andandóri” és a „Rákóczi kocsmába”. Egyéb, nem gramofonos gyűjtéséből válik közkinccsé az „Amott legel, amott legel”, vagy a „Szalárd alatt, Szalárd alatt”.

Gyűjtőmunkájával egyenértékű, ha ugyan nem jelentősebb népdalterjesztő tevékenysége. A harmincas évek óta alig volt közvetlen vagy közvetett Kodály-tanítvány, aki népszerűsítő kiadványt vagy énektankönyvet ne szerkesztett volna, illetve ki énekkarával, diákjaival, táborszervezőivel népdalokat ne énekeltetett volna. Balla Péter közülük is kiemelkedett bátor, megnyerő, természetes fellépésével, magával ragadó szuggesztív éneklésével és hegedülésével. Nagy tömegeket tudott átfűteni a népdal melegével; szívesen került a hatása alá gyermek és felnőtt, falusi ember és iskolázott egyén.

A népdalnak, magának a népnek eredeti hangját, hangvételét idézte föl minden művi finomkodás, ferdítés nélkül, azaz: teljes művészi hitellel! Nem túlzás, ha azt állítom: Balla Péter „megelőzte korát”, mert előfutára lett az 1970 óta kibontakozó új népzenei mozgalomnak.

Bár nem volt személyes növendéke Kodálynak, mégis a Mesterhez és két tanítványához — Ádám Jenőhöz, Bárdos Lajoshoz — hasonlóan ő is „egyik kezével megadta a császárnak, ami a császáré”, a másikkal pedig „Istennek, ami az Istené”. Ugyanis buzgó részt vállalt a népzene hatására megújult népénekmozgalomból, annak református ágából. Egyik népének-kompozícióját a nép annyira magának érezte, maga énekeként fújta, hogy húsz évvel később szabályosan „felgyűjtötték”. (A Magyar Népzene Tára VI. kötet 387 j. 6. száma).

Az ötvenes évek folyamán Csongrád, Somogy, Tolna és Nógrád megye öt falujában voltam együtt Balla Péterrel. Tiszteletet és csodálatot keltő, felejthetetlen emlékei őrzők ezekről a helyekről. A nép lányai-fiai áhítatos rajongással, a sötét idők búját-baját feledő dalra fakadó kedvvel viszonyozták azt a szeretetet, vigasztalást, derűs-tréfás hangulatteremtést, ami Péter Bátyánk szemeiből, szavaiból, mozdulataiból feljűk áradt. Egy hatodik helyszínen pedig boldogan emlékeztek vissza az ő 12—13 évvel korábbi ottjártára, a parasztszandába való beállítására, a velük való együtt-zenélés természetes vállalására, közvetlen, barátságos emberi magatartására. Ezekhez az algyői, törökkoppányi, lápafői, sárpilisi, rimóci és vízvári élményekhez, emlékekhez fogható százával, ezrével őriznek róla falun és városon, itthon élő és akár Amerikába kikerült magyarok.

Éneklésében, hegedülésében a népzene testestül-lelkestül a maga igaz hangján szólalt meg. A népdalok „magaérlelte” formája mellett azonban Balla Péter is megpróbálkozott a népdalnak igen egyszerű eszközökkel történő feldolgozásával, tehát olyan kísérletmóddal, amelyek a dallamok saját jellegéből, zenei énjükből fakadnak, de sem technikailag, sem szólamszövevényben nem jelentenek nehézséget az előadók számára. Egy ilyen igen egyszerű vonós-„dudakvint”-kíséretét Jankovics Imre berzencei hosszifuruglás népművész dallamjátéka alá, szerencsére rádiófelvétel is megörökítette. Nagy kár viszont, hogy magának Balla Péternek sziporkázóan ragyogó hegedűjátékáról és sallangtalan énekléséről kevés hangfelvétel készült, ezek egy része is magántulajdon. Ezt a fájó hiányt alig indokolja, hogy élete utolsó 15—20 évében alattomos belső betegséggel és külső emberi értetlenséggel, sőt rosszindulattal viaskodva ritkán léphetett nyilvánosság elé.

Közvetlen és közvetett tanítványainak száma szerencsére ezekben, tízezrekben mérhető. És ők nemcsak személyének emlékét őrzik szeretettel, tisztelettel és hűséggel, hanem tanítását: a népbe és néphagyományba vetett hitét is megőrzik, ápolják, folytatják.

Olsvai Imre

Dr. Nagy Lajos
(1926–1984)

A ma még gyógyíthatatlan betegség mindössze 58 évet engedett megérni Nagy Lajosnak, mégis jelentős életművet alkotott. Kutatásai, tudományos eredményei sorában központi helyen szerepeltek színvonalas és alapos helytörténeti tanulmányai és módszertani szempontból úttörő forrásfeldolgozásai.

Szülei szorgos dunapentelei középparasztok voltak, ám a nagy gazdasági világválságban tönkrementek és Pesterzsébetre kellett költözniük. A felszérülő, élénk eszű gyermek a budapesti Lónyay utca Református Gimnáziumban kapta első

szellemi útravalóját. Érettségi után, 1944-ben a Pázmány Péter nevét viselő budapesti egyetem jogi karán kezdte meg tanulmányait, de a háború néhány hónapon belül pontot tett a jogi stúdiumok végére. A légőszolgálatból és a szerencsésen rövid hadifogságból hazatérve 1945 tavaszán már a bölcsészkarra iratkozott be, történelmet, magyar irodalomtörténetet és művészettörténetet véve fel szaktárgyként. Gimnáziumi és egyetemi hallgatótársai emlékezetében a fiatal Nagy Lajos mint nem mindennapi tehetségű, széles érdeklődésű, tetterőtől duzzadó ifjú maradt meg. A tudományos kutatómunka módszereit NÉKOSZ-os barátaival közösen sajátította el: bekapcsolódott az egyetem Településtörténeti Intézetének munkájába; 1946-tól 1948-ig díjtalan gyakornokként dolgozott itt, Kniezsa István professzor tanítványaként. Közben részt vett a Szikra Könyvkiadónak az 1948—1949-es forradalomra és szabadságharcra vonatkozó anyaggyűjtésében. 1947 őszén a „48-as Néprajzi Bizottság” megbízottjaként folklórt gyűjtött Tolna megyében, közreműködött a Történettudományi Intézet reformkorszakbeli bibliográfiájának anyaggyűjtő munkájában is. Mindössze 22 éves volt, amikor — 1948 decemberében — doktori szigorlatot tett.

A felettlőbb ígéretesen indult pálya azonban nem ívelődött töretlenül a nagy politikai és társadalmi átalakulást kísérő torzulásokkal terhelt korszakban. 1949 júniusától harmadfél éven át bizalmatlan légkörben próbált dolgozni a Hadtörténelmi Intézet levéltárában, feldolgozta a szülőfaluja, Dunapentele történetét és 1951. végén az újonnan született Sztálinvárosban helytörténeti kiállítást rendezett. 1952 januárjától 1954 márciusáig a Székesfehérvári Állami Levéltárban volt segédlevéltáros. A napi feladatok mellett itt kezdett szűkebb szülőföldje, Fejér megye és kedves városa, Székesfehérvár múltjával foglalkozni. Fejér megye történeti helynevei című kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia, a Fejér megyei jobbágyság élete az úrbérrendezésig című tanulmányát pedig a megye tanácsa jutalmazta. Ő „fedezte fel” és tette közkincsé Wathay Ferenc fehérvári alkapitány 1604-ben, konstantinápolyi rabsága idején írt és rajzolt csodaszép énekeskönyvét, amelyet három kiadáshoz is előkészített. Ezt követően a Pest és Nógrád megyék levéltári anyagát őrző Budapesti 2. sz. Állami Levéltárba helyezték, majd fél évvel később, 1954. szeptemberétől a Budapesti 1. sz. Állami Levéltár munkatársa lett. A későbbi Fővárosi Levéltárban töltött hét év során vált Budapest történetének avatott kutatójává. Művészettörténeti, irodalmi és térképészeti ismereteit egyaránt kitűnően hasznosította Székesfehérvár, a Budai Vár, a Viziváros, Pest város és a Terézváros topográfiájáról írt munkáiban, valamint a régi budai Városháza építésének történetéről írt dolgozataiban. Több tanulmányt szentelt a XVII—XVIII. századi társadalmi történet, így a budai polgárság, Pest város lakossága, a pest-budai rációk foglalkozási tagozódásának, vagyoni rétegződésének a témáinak.

A főváros történetét kutató munkásságának összegezése az a monográfiák, amelyeket Budapest történetének 1686. és 1848. közötti időszakáról, valamint az 1944. március 19-től 1945. február 13-ig tartó vészterhes esztendőjéről írt.

Úttörő munkát végzett a kvantitatív társadalomtörténet-írás meghonosítása terén. Így négy megyét — Baranya, Fejér, Moson, Tolna — dolgozott fel Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. Dunántúl című kötetben. Alapító tagja volt a VEAB Kézművesipar-történeti munkabizottságnak, továbbá egyik szellemi irányítója a magyarországi „céhkataszter”, kollektív munkával végzett összeállításának, több nyelvű mesterségnév-szótárt szerkesztve a feldolgozáshoz. Ez a munka, valamint az élete utolsó hónapjaiban megjelent, Bácskai Verával közösen készített „Piacközpontok, piackörzetek és városok Magyarországon 1828-ben” című monográfia (amelynek főbb megállapításai a tizkötetes új Magyarország történetébe is bekerültek) a nagy tömegű adat rendszerezése és feldolgozása terén korszakalkotó teljesítménynek nevezhető, hiszen a számítógépek alkalmazását első ízben itt oldották meg sikeresen magyar társadalom- és gazdaságtörténet körében.

1979-ben meg kellett válnia a Budapesti Történeti Múzeumtól, ahol 1961-től 1973-ig az Újkori Osztályon, majd 1973-tól az újonnan szervezett Várostitörténeti Osztály vezetőjeként dolgozott. Már beteg emberként került az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztályára. Korábbi, önmagát nem kímélő életmódja is hozzájárulhatott visszatérő, súlyos megbetegedéseikhez. Nagy öröme és erkölcsi elégtételére szolgált, hogy négy éven át oktathatta — tanítványai szeretetétől övezetten — az újkori magyar történelmet a Szegedi József Attila Tudományegyetemen. 1985-ben jelenik meg posztumusz könyve, a Bácskai Verával közösen összeállított Széchenyi István pesti tervei című levelezéskiadvány.

Nagy Lajos halálával kiváló képességű történészt, kedves, szellemes, segítőkész, szeretetre méltó embert veszítettünk, aki nagyon sokunknak fog hiányozni.

Nagy Lajos helytörténeti műveinek válogatott bibliográfiája: Wathay Ferenc énekeskönyve. (Kiadásai: István király Múzeum Közleményei A 1. sz. Székesfehérvár, 1955. uo. B 14. sz. Székesfehérvár, 1957. és I—II. k. (Szántó Tibor gondozásában hasonlóan kiadással együtt), Budapest, 1976. — *A Terézváros kialakulása: Tanulmányok Budapest Múltjából* (továbbiakban TBM) XI. 1956. 97—126. old. — *Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században*. TBM XII. 1957. 133—196. old. — *Rácok Budán és Pesten (1686—1763)*. TBM XIII. 1959. 57—101. old. — *A Viziváros XVII. század végi topográfiája*. TBM XVI. 1964. 181—249. old. — *Buda polgársága a XVII. század végén*. TBM XVII. 1966. 27—57. old. — *A budai Vár topográfiája a XVII. század végén*. TBM XVIII. 81—119. old. — *Buda visszafoglalását ábrázoló Lotharingiai gobelinek kérdései*. TBM XIX. 1972. 113—139. old. — *Pest város lakosságának foglalkozási tagolódása a XVIII. század végén*. Történeti Statisztikai Közlemények 1968. 121—138. old. — *Adatok a budai Városháza építésének történetéhez*. Budapest Régiségei, XXII. 1971. 351—364. old. — *A Budapesti Nemzeti Bizottság működésének történetéhez* (1945. január 21—április 11.) Levéltári Közlemények 1961. 129—146. old. — *A 100 éves Fővárosi Vízművek*. Bp. 1968. 96 old. — *Buda három ostroma*, Bp. 1969. 67 old. — *A török uralomtól a szabadságharcig. (1541—1848)*. Pesterzsébet, Soroksár, Bp. XX. kerületének múltja és jelene Bp. 1972. 45—61. old. — *Palota 1541—1848-ig*. Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből, Bp. 1974. 61—95. old. — *A török hódoltságtól az egységes Budapestig*. Budapest helytörténeti kézikönyve, 1971. 39—48. old. — *Budapest története a török korban* (Fekete Lajos szövegének átdolgozása és kiegészítése, Budapest története II. k. Bp. 1973. 335—436. old.) — *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Budapest története III. k. Bp. 1975. 586 old. — *Budapest története a német megszállástól a felszabadulásig*, Bp. története V. k. Bp. 1978. — *Budapest enciklopédia*. Bp. 1970. (Címszavak: céhek 43—46., egyetemek, főiskolák 63—67., közigazgatás 137—141., manufaktúrák 164—169., nyomdák 219—222., társadalmi mozgalmak 315—327.) — *Adalékok a Fejér megyei jobbágyok történetéhez* (1543—1768). Alba Regia 1. 1960. 77—98. old. — *Pusztatemplomok Fejér megyében* Alba Regia 6—7. 1985—1966. 173—179. old. — *Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához*, Fejér megyei történeti évkönyv. Székesfehérvár, 1972. 227—311. old. — *Székesfehérvár késő középkori topográfiája*. Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. 199—214. old. — *Dunapentele története*. Fejér megyei történeti évkönyv. Székesfehérvár, 1975. 43—122. old. — *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. k.* Dunántúl Bp. 1970. (Baranya megye, 67—96., Fejér megye 98—114., Moson megye 248—264., Tolna megye 248—264.) — *Kézművesipari mesterségnév-szótár*. Veszprém, 1973. 65 old. (angol és német nyelven is. Bp. 1975.) — *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I—2 k.* Bp. 1975—1976. (szerkesztés Éri Istvánnal és Nagybákay Péterrel) — *Fővárosunk ezer éve*. Kiállítási vezető. Bp. 1968. (Lócsy Erzsébettel és Seenger Ervinnel) — *Budapest száz éve*. Kiállítási vezető. Bp. 1973. 9—23. old. — *A Budapesti Történeti Múzeum újkori munkája és a „Budapest száz éve” kiállítás*. Múzeumi Közlemények. 1972. 2—3. sz. 63—75. old. — *Piackörzetek a XIX. század eleji Magyarországon*. Ethnographia. 1978. 219—232. old. (Bácskai Verával) — *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Bp. 1984. 402 old. — *Cegléd története (az 1711—1867. közötti és a Horthy-korszak)*. Studia Comitatus. Szentendre, 1982. — *Széchenyi István pesti tervei* (Bácskai Verával). Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. (Megjelenés alatt).

Pálmány Béla

Dr. Jámbor Kálmánné Zsámár Margit (1894–1984)

Erzékeny veszteség érte a Kisalföld honismereti mozgalmát a rábaközi népművészet felélesztőjének, legfőbb tudójának és terjesztőjének elhunytával. Rábaköz-ből származó családjának, s Zalában élt, ezermester nagyapjának ügyessége testésült meg benne, s nemzedékek ízlésének tudat alatti rugói rezdültek meg az 1928-ban Győrbe költözött fiatal tanárno lelkében, amikor rabul ejtették a rábaközi kézimunkák gyönyörű motívumai. Gyűjteni, rajzolni kezdte őket és mintáit ki is hímezte. Így tűzte ki életcéljául a rábaközi népművészet felélesztését a csaknem százéves feledés homályából. Ennek érdekében nemcsak az iskolában nevelte tanítványait a tiszta forrás szépségének szeretetére, hanem tanfolyamokat tartott, szak-kört vezetett, kiállításokat rendezett, s így terjesztette tájunk gyönyörű népművészetét. Munkájának jelentős támogatójára talált a Hazafias Népfrontban, a honismereti mozgalomban. Ennek keretében jelent meg Rábaközi hímezések című főműve 1977-ben, a megyei tanács gondozásában, majd követte szép színes kötet, mintagyűjteménye a Minerva kiadásában. Nyugdíjas korában kidolgozta a csökkent látóképességűek számára a népi szövés technikáját, s módszerét szép faliszőnyegekkel bizonyította.

Jámbor Kálmánné életműve olyan sokszínű, értékes, mint maga a népművészet. Szimbóluma lehet az őseink hitvilágában gyökerező rábaközi életfa. Ahogyan itt szívből, szeretetből fakad az élet és virágzó fává terebélyesedik, Margit néni életműve is szívének szeretetéből, a magyar nép alkotó művészetének rajongásából fakadt, s így terebélyesedett sokszínűvé, gazdaggá. Tovább él közöttünk alkotásában, tanítványainak, lelkesen hímező asszonyainknak munkájában.

Dr. Timaffy László

A Kalevala Baráti Körről

A kör 1984 októberében alakult meg Budapesten. Neve esetleg félreértésre adhat okot. A Kalevala barátaí gyűltek itt össze? Az 1985-ös jubileumi év — az első Kalevala-kiadás 150. évfordulója — alkalmából alakították meg, mintegy előkészületképpen, a finn hősköltemény tisztelőinek szervezett csoportját?

A közelgő jubileum valóban serkentőleg hatott a Kör alapítóira, de főleg olyan értelemben, hogy most már igazán ideje Budapesten is összetoborozni a finn nép és kultúra barátait, még mielőtt a tervezett ünnepek megkezdődnének. Vidéken már eddig is számos magyar—finn baráti kör működött, s furcsa lett volna úgy menni a Kalevala-év elébe, hogy épp az ország fővárosában ne legyen egyenrangú társuk, amely éppúgy felvállalja a két testvérnép közötti kapcsolatok ápolásának, fejlesztésének feladatát, mint ők. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa is úgy látta, hogy ez a kezdeményezés méltó a támogatásra, s felajánlotta, hogy vállalja az anyaszervezet szerepét. Így sikerült az első puhatolózó tárgyalások után alig néhány héttel már meg is tartani az alakuló közgyűlést, elfogadni a Kör működési szabályzatát és megválasztani — titkos szavazással — a Kör vezetőségét.

A működési szabályzat kimondja: „A Kalevala Baráti Kör a népek barátságának szellemében ápolja, erősíti és fejleszti a magyar—finn társadalmi-művelődési kapcsolatokat, amelyek egyrészt a két rokon nép közös örökségén, másrészt korunkbeli kölcsönös békés törekvésein alapulnak. Legfőbb feladatának a finn kultúra magyarországi népszerűsítését tekinti.”

Nem a Kalevala barátainak köréről van tehát szó, pontosabban nem csak arról — hisz a Kalevalának ki ne volna közlünk barátja? De barátai vagyunk ezen felül az egész finn népnek és kultúrának, s mintegy ennek szimbólumaképpen választottuk a Kalevala nevet, mely a finn hősköltemény hazai népszerűsége, mely hatása folytán (amelyhez az egész világon nincs fogható) a két nép egymásra találásának is kifejezője immár.

Ez némileg meg is különbözteti körünket a többi magyar—finn baráti körtől. Ennek van is valamelyes létjogosultsága. Nem törekszünk arra sem ma, sem a jövőben, hogy ezeket a köröket szervezetileg magunkhoz kössük, s még kevésbé arra, hogy magunk alá rendeljük. Mégsem mondhatjuk azt, hogy ugyanolyan helyi szervezetként kívánunk működni, mint közülük bármelyik. Működési szabályzatunk kimondja: „A baráti kör tagja lehet minden magyar vagy külföldi állampolgár, aki a baráti kör célkitűzéseit elfogadja, és azok megvalósításában tevékenyen részt vesz.” A tagság így nincs budapesti illetőséghez, még magyar állampolgársághoz sem kötve. Nincs elvi akadály annak, hogy a város határain túl — elsősorban persze a nagybudapesti agglomerációban — a Körnek helyi csoportjai alakuljanak. Egyébként a fővárosban belül is igény támadhat — főleg a peremkerületekben — helyi csoportok alakítására. De legalább ilyen fontos az, hogy a Kör — mint a Hazafias Népfront Országos Tanácsa mellett, annak keretében működő „leányszervezet” — országos hatáskörű intézményekkel, szervezetekkel is könnyebben kapcsolatba léphet közös céljaink érdekében, mint a helyi magyar—finn baráti körök. Hogy miről van szó, azt programunk világosan kifejti. Tevékenységünk kétirányú: 1. Amit a magunk szervezeti keretei között végezhetünk. 2. Amit annak érdekében folytatunk, hogy a működési szabályzatunkban megszabott célokat más intézmények, szervezetek is segítsenek megvalósítani.

A magunk keretében baráti esteket, nyelvtanfolyamokat, különféle munkacsoportokat szervezünk, gyűjtjük és közzéteszük a tagságot és a szélesebb közönséget érdeklő információkat, kapcsolatot tartunk a tömegtájékoztatással, a vidéken működő magyar—finn baráti körökkel stb. De mindezen felül bizonyos ösztönző szerepet is igyekszünk vállalni. Idézem programunk erre vonatkozó részét:

„*Anyaszervezetünk a Hazafias Népfront keretében:* 1. Részt kívánunk venni a háromévenkénti magyar—finn barátság hét szervezésében. 2. Szűkebb körű, de hosszabb tartalmú — mintegy háromhetes — cserelátogatásokat szándékszunk szervezni a közbenső két-két évben a helsinki Finn—Magyar Társasággal (Suomi—Unkari Seura) karöltve. 3. Tájékoztató körleveleket akarunk kiadni (beszámoló, hírek, felhívások, tervezett — nemcsak saját — finn programok, utazási tanácsadó, kapható könyvek, hanglemezek jegyzéke stb.).

A Művelődési Minisztériumnak és a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek a következőket szeretnénk javasolni és segítségünket felajánlani: 1. Magyar—finn barátság klubdelutának, esték rendezése az iskolákban, KISZ-szervezetekben, elsősorban a Kalevala napján (febr. 28.), vagy közvetlenül előtte-utána. 2. Magyar—finn diáklevelezés. 3. Magyar—finn társadalmi diákcsera-akció (függetlenül az állami ösztöndíjas cserétől), kölcsönös nyaralás családoknál. 4. Magyar—finn barátság táborok, szintén kölcsönöségi alapon. 5. Finn témájú országos pályázatok, vetélkedők. 6. Iskolai finn különórák.

A könyvkiadókkal és terjesztőkkel szót szeretnénk érteni: 1. A hazai könyvpiacról hiányzó finn művek — elsősorban szakmai munkák — megjelentetésének lehetőségéről. 2. A raktáron lévő finn és finn vonatkozású irodalom feltárásáról, nyilvántartásáról, propagálásáról. 3. Arról, hogy a két évnél régebbi kiadású könyveket körünk tagjai folyamatosan feláron kaphassák meg.

Irodalmi szinpadokkal, művelődési házakkal, az Országos Rendező Irodával, a TIT-tel finn műsorok programba állításáról kívánunk konzultálni. Valamelyik budapesti művelődési ház — vagy más intézmény — keretében finn énekkart és tánc csoportot is szeretnénk szervezni.

A kereskedelem illetékeseinél el kívánjuk érni: 1. Nyiljék egy finn butik, forintért kapható finn árukkal. 2. Tartának évente finn vásárt az egyik nagy áruházban, divat- és egyéb bemutatókkal.”

Mindez nem látszik elérhetetlennek. Programunk is hangsúlyozza azonban: „Kettőn áll a vásár. Másokat a Baráti Kör csak ösztönözhet, de vagy elfogadják kezdeményzéseinket, vagy nem.” Bizunk benne, hogy elfogadják. Ez viszont a vidéki magyar—finn baráti körök számára is meghozza majd a maga hasznát, hiszen természetesen, hogy nem akarunk semmiféle előnyt csak a saját tagjaink javára elérni.

Legfőbb elvünk egyébként is a közjó szolgálata. Vezérlő eszménket a Kalevala 43. énekére utalva fogalmaztuk meg, ilyenformán: szerezzük meg északról, finn testvéreink földjéről a szampó minél több szilánkját, és tegyük vele gazdagabbá, boldogabbá a magunk népét. A Kalevala szóban forgó szakasza ugyanis arról szól, hogyan termékenyítették meg a szampó szilánkjai, a tarkatető csodamalom töredékei „Szuomi szépséges földjét, Karjala kedves vidékét.” Bennük is a reményesség él, hogy még Magyarország szépséges földjét, a Tisza-Duna tájának kedves vidékét is megtermékenyíthetik. Magyarán — hisz nem szégyen ez — szeretnénk eltanulni északi rokonainktól, amit csak érdemes és amit csak lehet, s közkinccsé tenni idehaza.

A nyelvészetben, a néprajzban, az építészetben, az iparművészetben és a kultúra még néhány területén az ottani eredmények közvetítése már régen folyik, nem csekély haszonnal. Hála az államközi kulturális egyezmény alapján szervezett, meglehetősen széles körű ösztöndíjas-cserének, a közös témák egyre bővülnek — már a finn börtönviszonyoknak is akadt magyar tanulmányozójuk. A volt és leendő ösztöndíjasok tapasztalatai és a Finnországgal egyéb úton-módon ismerős más szakemberekéi — ma különösen fontosak lehetnek néhány kulcsterületén a hazai fejlődésnek. A formatervezés, városrendezés, lakáskultúra, az aktív pihenés kultúrája, az idegen nyelvek oktatása, helyi autonómiák működése, öregek gondozása, gyermek- és családvédelem, a kisebbségi jogok intézményes biztosítása mind olyan téma — sok egyébről nem is szólva —, amelyben körünk megalakulandó munkacsoportjaira elmélyült kutató- és elszánt közvetítő munka vár, akár ketten-hárman, akár nyolcan-tízen, akár még többen határozják el, hogy felvállalják a tájékoztatás fontos feladatát.

Körünk egész működésére áll: nem kivonulni akarunk, nem gittegyetesdit játszani, nem amúgy is meglévő finnbarát érzelmeinket tartani csak puhán-frissen azzal, hogy össze-összedugjuk a fejünket (ahogy Nemecekék tartották puhán a szorgalmasan rágott gittet). Sokkal inkább beépülni szeretnénk, — sőként és kövászéként — a hazai társadalom intézményrendszerébe. Amikor Finnországra vetjük vigyázó szemünket, akkor is főleg magunkat, a saját sorsunkat, tennivalóinkat kívánjuk tisztábban látni, hazánkat és népünket szolgálni. S ezáltal — bármilyen nagy szó ez — az egész emberiséget is, amelynek szembenálló táborai között a mi népeinket — a magyart és a finnt — összekötő barátság is fontos hid lehet, az általános közeledés záloga.

Varga Domokos

Sályi napok, 1984

Először került sor a sályi napok rendezésére abban az esztendőben, amelyben a falu felszabadulásának 40. évfordulójára emlékezett. Aki csak 1944. november 19-e előtt látta ezt a bükkaljai falut, ma rá sem ismerne, olyan hatalmasat fejlődött. De ezen a jeles évfordulón nemcsak az elért eredményeket igyekezett számba venni a község, hanem soha nem tapasztalt összefogással, lázas építőmunkával készült még jobbra tenni jövőjét. Csak ezen a nyáron egymillió forint értékű társadalmi munkával hozta tető alá egyidejűleg gyönyörűen restaurált kastély-iskolája mellé a 280 iskolás gyermek eredményes tanulásához szükséges új, négy tantermes, két szertáras, tornatermes iskolaépületét, melyhez a helyi termelőszövetkezet is hatalmas anyagi támogatást adott. De erre az alkalomra elkészült az új egészségház is. Lesz öregek napközi otthona, olvasótermes könyvtár, s még sok minden, ami a falu számára nélkülözhetetlen. Hasonló lelkesedéssel és összefogással folyt a munka a társadalmi munkával: Borsodgeszten is, ahol ugyancsak társadalmi munkával készült el a ravatalozó.

Az emlékezés, a páratlan ütemű építőmunka mellett úgy is ünnepelt a falu, hogy számba vette régmúltja értékeit. Felkutatta történelmi értékeit, néphagyománya kincseit. Mindezt a sályi napok keretében mutatta be, összekapcsolva azt a faluban élt, hat neves ember emléktáblájának avatásával. Mert bár félreesik ez a falu a főútvonaltól, mégis sok mindennel dicsekedhet. Valaha itt tartottak pihenőt honfoglaló őseink Árpád fejedelemmel. Volt a falunak kuruc vezére: Négyesi Szepessy Pál. És csak úgy vonzotta magához ez a természeti szépségekben oly gazdag hely az írókat, festőket. Am szülőiteiből is bocsátott útra népért élő, közjóért munkálkodó híres embereket. A kastély-iskola aulájában most már emléktáblák hirdetik, hogy itt született Terhes Sámuel költő, kinek dallá vált verseit ajkára vette a reformkor Magyarországa, valamint Balla Károly színművész, író, a magyar táncok lelkes művelője, lejegyzője, ki Debrecen első lapját alapította és szerkesztette. Itt élt és alkotott Eötvös József reformpolitikus, író, a magyar realista regény megteremtője, általános és kötelező népoktatási törvényünk alkotója. Itt járt iskolába Az én falum, s az Egri csillagok írója: Gárdonyi Géza, itt töltötte gyermekéveit Szederkényi Anna regényíró. Az ünnepségre érkezők szépen rendezett kiállításokon is láthatták Sályi irodalmi emlékeit, a száz éve született nagy néprajztudós-nak, Györffy Istvánnak fél évszázada Sályban készített fényképeit. Gyönyörködhetek a falu asszonyainak szötteiseiben, hírmzéseiben, a férfiak faragásaiban, s

s jól szerkesztett tablókön is láthatták a felszabadulás óta elért sályi eredményeket. Az ünnepségen is kitűnt, hogy milyen összefogás van a községvezetés, a párt- és a népfrontszervezet, a termelészövetkezet vezetősége, meg a közművelődés irányítói között.

Az ünnepségsorozatot 1984. november 19-én 14 órakor a kastély-iskola aulájában Fekete Jánosné tanácselnök nyitotta meg, majd Mihály István, a termelészövetkezet párttitkára avatta fel a hat emléktáblát. Ezután szép műsor következett. Terhes Sámuel versei, dalai szóltak meg az iskola tanulóinak és a sályi pávakörnek tolmácsolásában. Először hangzott el Sályban Liszt Ferencnek Eötvös József című zongoradarabja, Deli Krisztina zongoraművész nő előadásában. A kuruc szabadságharcok szellemét idézte Reményi Ede Rákóczi-indulója Barsi Ernő zengő hegedűjátékában. Utána dr. Szabadfalvi József megyei múzeumigazgató előadása hozta közel a hallgatókhoz az egykori Sályban is gyűjtő nagy néprajztudósnak, Györfly Istvánnak alakját. Ezt követte dr. Kovács Dánielnek, a HNF megyei honismereti munkabizottsága elnökének a honismereti munka jelentőségéről tartott előadása. A tudományos előadások után Barsi Ernő ismertette a kiállításokat, s megnyitójukat különösen ünnepélyessé tette Deli Krisztina Liszt: Venezia e Napoli című zongoradarabjának megkapó líraisággal és káprázatos technikával való tolmácsolásával.

A délutáni műsort ünnepi est követte, amelynek keretében Makó József, a mezőkövesdi pártbizottság titkára emlékezett meg Sály 40 év előtti felszabadulásáról történelmi hitelességgel, lebilincselő közvetlenséggel. Azután átvették a szót a néphagyományokat ápoló együttesek. A sályi pávakör a falu legrégebb népzenei hagyományainak, s Tompa Mihály kottás dalgyűjteménye darabjainak megszólaltatásával, a messi tájról jött, de a sályiakkal szoros baráti kapcsolatot tartó szentgáli pávakör pedig a Dunántúl legjobb népdalaival köszöntötte az ünneplő Sályt. A termet zsúfolásig megtöltő közönség gyönyörködhetett az általános iskola táncsoportjában, versmondóinak sályi verseket idéző szavalaiban. Aztán Hegyi Imre, a HNF megyei alelnöke szölte a falu népéhez, meleg szavakkal méltatva a hagyományok ápolásában elért eredményeit. Űde színfolt volt a borsodgeszti pávakör ízes, tréfás fonójelenete, s felejthetetlen élményt jelentett befejezésként a három pávakör együttes előadásában felhangzó sályi és szentgáli népdalsokor. Nem csoda ha ezt a hatalmas kórust a még nagyobb együttesnek: az egész közönségnek s a pávakörnek éneke követte. Az ünnepi estről a miskolci rádió hangfelvételt is készített.

Az est után a Bükkalja Tsz elnöke, dr. Nagy János adott fogadást a szövetkezet ebédlőjében. Másnap délelőtt a művelődési házban Fülöp Gyulának, az iskola nyugalmazott igazgatójának festményeiből rendezett kiállítást nyitotta meg Fegyveres Palázs vb-titkár, amit Nagy Lászlónak, a városi pártbizottság munkatársának tárlatvezetése követett. Délután pedig Kiss László igazgató nyitotta meg a Hangszer a sályi iskolások kezében címmel hirdetett hangversenyt, amelyen első ízben adtak számot tudásukról a sályi iskola hangszertanuló növendékei, megszólaltatva zongorán, hegedűn, furulyán népdalokat, népdalfeldogozásokat. Weiner, Bartók, Járdányi, Farkas Ferenc, Bach, Mozart, Schumann és Kabalevszkij műveit. A hangversenyt az általános iskola énekkarának hangulatos sályi népdalsokra zárta, Ilonczay Józsefné vezetésével.

A szép kezdeményezést Sályban hagyománnyá kívánják tenni, s két évente meg fogják rendezni a sályi napokat.

B. E.

Balassi Bálint nyomában

Kettős évforduló kapcsán emlékezett meg a szülőföld népe 1984-ben Balassi Bálintról. A magyar szerelmi költészet megteremtője 430 éve, 1554. október 20-án született Zólyomban és 390 éve, hogy 1594. május 30-án Esztergomban meghalt.

A CSEMADOK nagykürtösi járási bizottsága mellett működő irodalmi és nyelvi szakbizottság kezdeményezésére került sor a megemlékezésre, mely két részből állott. Az első a Haladás című magyar nyelvű járási hetilap hasábjain folyt kilenc héten keresztül, irodalmi rejtvény formájában, Rímképlet címmel. Miközben a résztvevők ismerkedhettek költőnk kalandos életével és a magyar irodalomban új korszakot nyitó költészetével, fordulóként egy-egy kérdésre kellett megfelelniük a versenyzőknek. Az irodalmi rejtvény nagy népszerűségnek örvendett az alapiskolások és a felnőttek körében egyaránt. A nyertesek illő díjakban részesültek: Balassi Bálint összes műveinek kötetét és az István, a király rockopera hangfelvételét kapták jutalmul — a lukanényei művelődési otthon anyagi támogatásával.

A Balassiról való megemlékezés irodalmi-honismereti kiránduláson folytatódott. A kezdetben gyér érdeklődés idővel olyannyira megváltozott, hogy a végén túljelentkezéstől tartottak a szervezők. Az önköltségen megvalósult utazásra november derekán került sor, melyen zömmel a CSEMADOK helyi szervezetek tagjai, az ipolyvarbói és a csábi alapiskola tanulói vettek részt. A résztvevők sokszorosított túravezetőt is kaptak, amelyet e sorok írója szerkesztett. Mivel a kirándulást egy naposra tervezték, időhiány miatt nem fért a programba a nagykürtösi járásban fekvő kékkői vár felkeresése. Mégsem nélkülözték az utazók a Kékkői várához kapcsolódó tudnivalókat. Az irodalmi-honismereti barangolás utasai között ugyanis három vendég volt: Marosi Endre történész, az ELTE Tanárképző Főiskolájának tanára, Havas Judit előadóművész és Budai Ilona népdalénekes. Marosi Endre tudományosan megszerkesztett előadásában követte nyomon költőnk életútját, elemezte irodalmi munkásságát. Beszélt a várakhoz, emlékhelyekhez fűződő eseményekről, melyek Balassi életében jelentős szerepet játszottak. Vázolta a kor politikai, társadalmi viszonyait, a XVI. századi irodalmi helyzetét, beszélt a Balassiak és a törökök, valamint Balassi és a Habsburg-ház viszonyáról, a költő szerelmi költészetéről, lefestette a végvárak és a végvári vitézek életét, az ostromot, végül Balassi bujdosásáról, haláláról, a szülőföld iránti szeretetéről szólt. Egy-egy témakör közben hallhatták a résztvevők Balassi Bálint kapcsolódó költeményét, a kortársak, többek között Rimay János verseit, prózáját, idézeteket levelekből, jelentésekből, a Balassiról megnyilatkozó költők alkotásait is Havas Judit tolmácsolásában. Az egységeket pedig Budai Ilona zárta le, aki a témához illő s azt érzelmileg aláfestő népdalt énekelt. A rendhagyó előadásokra részben az autóbuszban, részben pedig a különböző emlékhelyeken került sor. Divény és Végles voltak az út első állomásai, majd következtek a Balassi család várai, Zólyom, a költő szülőhelye, Zólyomradvány, illetve ma már Besztercebánya, ahol 1874-ben az ún. Radvánszky-kódexben Balassi Bálint szerelmes verseire bukkantak, és végül Hibbe, a Magas-Tátra alatt meghúzódó bányásztelepülés, amelynek katolikus templomában nyugszik a költő teste.

Amilyen felemelő volt az előadások hangulata, olyan lehangoló látványt nyújtott pl. a divényi vár, amelynek égbe meredő romjai sejtetik csupán egykori szépségét, egyébként benőtte a gaz. Kár érte! Még sajnálatosabb, hogy Zólyomban, a költő várában semmi sem emlékezteti az odalátogatót arra, hogy ott született a XVI. század legnagyobb magyar költője. Pedig a vár amúgyis múzeum, a Szlovák Nemzeti Galéria gyönyörű kiállítása látható benne. Annál inkább illő lenne, ha a költő szülőszobáját — amelyben most a múzeumigazgató székel — Balassi-emlékszobává rendeznék be, vagy legalább egy emléktáblával jelölnék meg a helyet.

A „Honismerettel — honszeretethez!” jelszó jegyében megvalósult Balassi-túra egyik gyakorlati eredménye éppen abban rejlik, hogy a rendkívüli élményt nyújtó, felejthetetlen emlékeken kívül a résztvevőket cselekvésre, nemes célokért küzdeni akarásra ösztönözte. Megszületett ugyanis az az elhatározás, szorgalmazni fogják a CSEMADOK járási bizottságán keresztül, hogy a kékkői és a zólyomi vár falára emléktábla kerüljön, amely méltó kifejezője lehetne az utókor tiszteletének és megbecsülésének Balassi Bálint iránt.

Z. Urbán Aladár

Helytörténeti gyűjteményekről

Szobabelső a bajai bunyevác-délszláv tájházban
(Mándics Mihály felvétele)

Falumúzeumok Bács-Kiskun megyében

„A közgyűjtemények rendeltetésének, a nemzeti értékek megóvásának teremti a Honismereti mozgalom társadalmi elismerést, megbecsülést és igen széles tömegbázist. Különösen nagy fontosságot tulajdonítunk az összehangolt közgyűjteményi segítségnek.” Mi is számba vettük megyénkben a megtett út eredményeit és az elkövetkezendő időszak lehetőségeit. Nem valaminek a befejezése tehát, hanem kiindulási pont is. A kibocsátott „Adatlapok”-ra a települések 92⁰/₀-a tisztelte meg a megye Honismereti Albizottságot válaszával. Ezúttal csak a gyűjteményekről szólnunk.

Nyilvántartásunk szerint a megyében társadalmi úton, lelkesedésből létrejött gyűjteményeink száma jelenleg 44. Ebből úgynevezett tájház 13, amelyből 3 nemzetiségi tájház: Baján bunyevác (délszláv), Hartán német, Kiskörösön pedig szlovák nemzetiségű. A többi helytörténeti gyűjtemény is tükrözi a nemzetiségi jelleget ott, ahol vegyes lakosság él. A nyilvántartott magángyűjtemények száma 48. Magánosok kezében is sok értékes tárgyi emlék van, amelyhez életük végig ragaszkodnak és nem adják át a közgyűjteménynek. Persze ezeket is nyilvántartjuk. A „falumúzeumok” fenntartói általában a helyi tanácsok, ritkábban az iskolák. Künszentmiklóson például nagyon sokat segít a Kiskunsági Nemzeti Park a hely-

A madarasi iskola
helytörténeti
gyűjteményéből
(Harangi Péter felvétele)

Szobabelső a kiskörösi szlovák tájházban
(Dulai András felvétele)

történeti gyűjtemény működtetésében, fenntartásban. Teljesen új példával állunk szemben Kiskunmajsán, ahol a Jonathán Mgtsz saját épületét ajánlotta fel helytörténeti gyűjtemény létrehozására és vállalta annak fenntartását. Sőt még külön egy tájházat is kialakított. Balotaszálláson a Kossuth Mgtsz egy tanyamúzeumot alakít ki, és fenntartására is vállalkozik. Az iskolamúzeumok szép példájával találkozhatunk Csávoly, Jánoshalma és Madaras községekben. Gazdag ipartörténeti gyűjteménye van Kecskeméten a 623. sz. Vágó Béla Ipari Szakmunkásképző és Szaközépfiskolának. Felsorolását nem vállalhatjuk e rövid írás keretében, hol vannak azok a szép gyűjtemények, amelyek látogatottak is. Nagyon sok helyen — bár nem tematikus alapossgal — gyűjtik a mezőgazdasági eszközöket a történelem-szakterem gazdagítására.

A gyűjtemények vezetői között legnagyobb számban a pedagógusokat találjuk meg, de van könyvtáros, múzeológus, történész, népművelő, hivatásos BM-tiszt, postai tisztviselő, tűzoltó tiszt is. 25 helyen krónikaírással is foglalkoznak. Megyei lapunkban kéthetenként jelenik meg a *Honismereti oldal* s emellett időszakonként is közlik, hogy a megyében hova látogathatnak az érdeklődők.

Mándics Mihály

Falumúzeum az Ipoly mentén

Női ködmön
(Lánczos József felvétele)

Palást (Plaštovce) palóc község az Ipoly jobb partján a Korpona-patak mellett. Hagyományörző település, lakói valamikor elsősorban földműveléssel és állattartással foglalkoztak. A századforduló táján a községnek több fogadott pásztor is volt.

A faluban évek óta pezsgő művelődési munka folyik. Ennek fő irányítója a CSEMADOK helyi szervezete. Különösen a hagyományörzés terén végeznek komoly munkát, hiszen folklórcsoport, menyecskekórus és férfi éneklőcsoport működik ma is a faluban; szüreti ünnepségeket, lakodalmas bemutatókat, népviseleti bálakat rendeztek több alkalommal. S ha már a népművészetről esett a szó, hadd mondjuk el, hogy legtöbb figyelmet talán a községben végzett tárgyi néprajzi gyűjtés érdemel.

Az 1960-as években néhány lelkes CSEMADOK-tag — Pásztor József, Kiss István, Gál János, Gyenes István, Oroszlány János, Blaskó István — kezdeményezésére széles körű néprajzi gyűjtés kezdődött Paláston. A munkába szinte az egész lakosság bekapcsolódott, Ennek eredményeként több száz használati tárgy, régi ruhadarab gyűlt össze. Az értékes gyűjteményt 1970-ben a volt Palásthly-kastélyban helyezték el. Sajnos, 1975-ben a tárgyakat ki kellett innen költöztetni, s azok csaknem egy évtizedig az iskola öreg melléképületében zsúfolódtak — kitve az enyészeteknek. A még meglévő gyűjteményből 1980-ban e sorok írójának kezdeményezésére az ipoly-sági Honti Közművelődési Klub kiállítást rendezett. Ez a palástiakat további munkára ösztönözte. A helyi tanács, Tasy Zoltán elnökkel az élen, a gyűjtemény rendelkezésére bocsátotta a falu egyik középületét, a volt állatorvosi lakást. Miután ezt szépen helyreállították, három helyiség jutott a gyűjteménynek, egy tanácsterem pedig a CSEMADOK-nak.

Mit is láthat ma az érdeklődő ebben a falumúzeumban? Az első teremben a népi kerámia termékeit állították ki. A cserépedényeket a falu lakói egykor a bakabányái és a gömri fazekasoktól vásárolták. Bakabányáról még az 1930-as, 1940-es években

is jártak ide fazekasok. Hosszú szekerekkel hozták termékeiket; cserébe egyszer vagy kétszer kellett a vásárlónak megtölteni az edényeket búzával. Közkedvelt volt a *négylukó bugyógóskorsó*, de vették a drótozott korsókat, a cseréptálakat, *síranjakat* és ételhordó fazekakat is. Van a gazdag gyűjteményben lakodalmi cseréptál és *ko-maasszonytál*, tejescsésze, meg több apátfalvi, illetve hollóházi festett porcelántányér is. A legnagyobb agyagedény a kb. 20—25 literes *lagziszfázék*, amelyet kétágú villával tettek a kemencébe. Ilyen edény csak néhány háznál volt.

A pástoremberék — Gazdag János, Melisek Ferenc, Fritz Mátyás — hagyatékából ivócsanakokat, pástorbotokat, kanasztülköket, emléktárgyakat, egy pástortarisznyát és egy fakulacsot sikerült megmenteni. A *görcsösbotot* annak idején som- vagy vadkörtefából készítették a pástorok. Tavasszal *faragták be* az élő fát, majd egy év után kivágták és megmunkálták. Ezeket a tárgyakat szintén az első teremben helyezték el, akárcsak azt az ujjas cifraszűrt, amely egykor Saliga Istváné volt. Bizonyára a század elején vásárolhatta Ipolyságon, valamelyik ottani mestertől. Paláston egyébként a cifraszűrt pástorokon kívül a jobb módú gazdák is hordták, főként amikor a vásárba mentek.

Egy másik helyiségben a háztartás és a mezőgazdaság eszközeit állították ki, többek közt régi favillákat és -gereblyéket, különböző köpülőket, mozsarakat stb. A három-ágú fagereblyét egyebek közt a gabona nyomatásánál is használták. Ezzel szedték ki a szalmát a gabonaszemek közül. A kombinált faekével még az 1930-as években is szántottak errefelé. Az ekének azonban már csak a *gerendője*, meg a szarva készült fából.

A második szobában helyezték el a kenyérsütés eszközeit is: a dagasztóteknőt a teknőlábbal, a kenyérsütő lapátot, a *szívonót*, a kemence tisztítására szolgáló *pemetet* stb.

Leggazdagabb a kenderfeldolgozás eszközeinek gyűjteménye. Az egyszerű virágmotívumokkal és a különböző geometriai alakzatokkal díszített kétszárnyas guzsalyon kívül van itt egyszárnyas talpas guzsaly és székguzsaly is, de látni itt *csívelőt*, *visszálót*, *motollát*, *tilót* és *héhöt* is. Sőt a szövőszék sem hiányzik. A rokkák közül a *kecskerokka*, a *motollák* közül pedig a *percentós motolla* érdemel figyelmet. A munkaeszközök nagy részét helyben készítették. A faragáshoz többek közt jól értett Matyis Gyula és Gyenes Pál, fűzfakosarakat pedig Gál István is készített.

A harmadik helyiség a tisztaszobáé. A vetett ágyon, a tulipános ládán, a szublóton — rajta Fritz Mátyás faragott oltára — kívül itt kaptak helyet a népviseleti ruhadarabok is. Vannak a ruhatárban *dudlos ingek*, *ördöglakatos lajvik*, szebbnél szebb *tarajos főkötőt*, *háromcsücskű menyecskekenedők*, lyukas- és laposhimzessel díszített férfiingek, posztónadrágok stb. Látjuk ezenkívül a teljes női és gyermekviseletet is. A palóc viseletsoportba tartozó ruházat alapanyaga hosszú időn át a házilag előállított kendervászon volt.

A tárlókban s az épület folyosóján régi dokumentumokat, fényképeket, újságvivágatokat állítottak ki. A falumúzeumot bármikor megmutatják az érdeklődőknek a gyűjtemény lelkes kezelői.

Csáky Károly

Néprajzi gyűjtemény Laskón

A Jugoszláviában lévő Laskó (Lug) nevével Baranyai Júlia Vízbe vesző nyomokon című könyvében találkoztam először. Szép sorok olvashatók abban nemcsak a község fekvéséről, hanem művelődéstörténeti jelentőségéről is. Az is igaz, hogy ennek a drávaszegi településnek nemcsak a múltja, de jelene is megismerésre méltó. Korszerű orvosi rendelője, gyógyszerháza van, könyvtár épült, és igényes pedagógiai követelményeknek megfelelő iskola és óvoda.

A falu jelenkori fejlődésének eredményeiről Lábadi Károly tájékoztat, aki Laskón jártomban kísérőműl szegődött. Keresve sem lelhettem volna nagyszerűbb kalauzt, hiszen az ő avatott, tudatos néprajzi munkájának köszönhető, hogy ma helytörténeti és néprajzi gyűjtemény várja a Laskóra látogatókat. Tőle tudom, hogy a gyűjteményt 1981. december 12-én nyitotta meg a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület. Amíg lassan bandukolunk a templomdombra, ahol a gyűjtemény a régi iskola

épületében helyet kapott, kísérőm — aki a néprajztudomány megbecsült képviselője, könyvek, tanulmányok szerzője, a Magyar Képes Újság szerkesztője¹ — arról beszél, hogy mi volt az előzménye a mostani állandó gyűjteménynek. 1977-ben jól sikerült alkalmi néprajzi kiállítást rendezett a Művelődési Egyesület. Elhatározták, hogy a bemutató tárgyait állandó kiállításon tárják a közönség elé. Az előkészületek, a kiegészítő gyűjtés, a megfelelő helyiségek megszerzése négy évet vett igénybe. A rozoga épületet fel kellett újítani, s ezt teljes egészében az Egyesület tagjai végezték társadalmi munkában.

Mire kedves kísérőm eddig jutott a múzeumalapítás körülményeinek taglalásában, meg is érkeztünk a takaros épülethez a „dörömbön” (dombon). A gyűjtemény több helyiségből áll. Az elsöben a kiállítás alapítóinak névsora fogadja a betérőt — ök tizenötön vannak. Továbbá itt olvashatók azoknak a neve (68-an vannak), akik ajándékozással gazdagították a gyűjteményt. Értékes irodalmi alkotások másolatával járult hozzá a gyűjteményhez a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Széchényi Könyvtár és a pécsi Megyei Levéltár. Itt kaptak helyet a Laskó helytörténetével megismertető dokumentumok (bírói számadások, pecsét stb.). A következő szobában folytatódik ezek sora. Fényképeken láthatók a Laskón talált bronzkori leletek, a római kort edények, pénzérmék, téglák szemléltetik. A múlt századi anyag legértékesebb darabjai azok, amelyek a laskói iskola történetét idézik. Találkozunk a tárlókban mindazokkal — arcképeikkel és műveik másolatával — akik Laskón éltek és munkásságuk része a magyar művelődéstörténetnek. Kik ök? Laskai Osvát, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Tolnai Bálint, Laskai Csókás Péter, Ács Zsigmond, Laskai János, Asztalos Botos János, Ács László, Ács Gedeon, Baranyai Júlia. Egy csokorra való azokból a könyvekből, tanulmányokból, cikkek-ből is idekerült, amelyek Laskóról tudósítanak.

Az írásos emlékek kivül értékes tárgy anyag is helyet kapott a gyűjteményben. Ezek közül alighanem a legnevezetesebb Kossuth papjának, Ács Gedeonnak a karosszéke. Egy külön termet teljesen megtölt a laskói, illetve a drávaszögi népviselet. Itt a teljes férfi- és női viselet darabjai láthatók, továbbá a népi himzések gazdag motívumkincse, melyeken a piros és a fekete szín, valamint a mértani formák az uralkodók. A fehér lyukhímzés kiállított darabjai a laskói asszonyok alkotó képzeletének és kezűgyességének a bizonyítékai. Az utolsó teremben egy laskói konyhát rendeztek be, amelynek darabjai a múlt század és a századforduló ízlés-világáról adnak képet.

A múzeum megtekintése után Lábadi Károly a jövőről is ejt néhány szót. Megemlíti, hogy mindjárt a megnyitó után tervezgették a gyűjtemény bővítését, kiegészítését. 1984 tavaszán a tornácon helyezték el a nagyobb gazdasági szerszámokat s hátra van még egy régi borospince berendezése, melyet egy múlt századi, jobb módú gazda pincéje szerint kívánnak bemutatni, korhűen.

A laskói helytörténeti és néprajzi gyűjtemény nem a holt tárgyak tárháza, hanem eleven művelődési forma. Évente három-négy alkalommal, egy erre a célra kijelölt teremben, időszakos képzőművészeti kiállítások váltják egymást.

Búcsúzóul megszorítom annak az embernek a kezét, aki kísérőm volt s általa a laskóiakét is, akik azt tartják, s ezt már tettekkel is bizonyították, hogy aki szellemi javakban gazdag, az nem süllyedhet végzetes szegénységbe. Megilletődötten állók a falumúzeum napsütötte udvarán. Baranyai Júlia írja könyvében Laskóról: „A legelőkelőbb a falu közepén a fenyőkkel beültetett templomdomb. Ez a domb (a „dörömb”) egyben a vidék legkimagaslóbb pontja. Első pillanatban nem lehet megállapítani, mi az, ami itt hűvösen és tiszteletet parancsolóan megérint. A nyugalom, a békesség, a mélységes csend? A megváltoztathatatlan, megmerevedettnek tűnő sérthetetlen állandósággal állunk szemközt? A levegőben van itt az a bizonyos valami. Talán a múlt ódon leheletű üzeneteit érezni itt...”

Z. Urbán Aladár

¹ Lábadi Károly munkásságával a Honismeret 1983. 4. száma foglalkozott. (Szerk.)

Rendhagyó helytörténeti gyűjtemény Kiskunmajsán

A hazai termelészövetkezetek egyre nagyobb részt vállalnak az anyagiakkal szükösen ellátott települések fejlesztésében, sokszor jelentős összegekkel járulnak hozzá a helyi közművelődési feladatok megvalósításához. Ennek ellenére ma még rendhagyó dolog, hogy egy termelészövetkezet maga hozzon létre a település múltját, néprajzi, helytörténeti értékeit bemutató, sőt annak gyűjtésével és kutatásával foglalkozó múzeumot. Ahhoz, hogy ilyesmivel találkozzunk, a Bács-Kiskun megyei Kiskunmajsára kell utaznunk.

Mi sem bizonyítja jobban a helybeli Jonathán Termelészövetkezet kötődését a hagyományhoz, mint hogy a gazdaság címerébe a település „falucsúfolójában” szereplő sündisznócskát helyezte. Az esemény legendája a XVIII. századba nyúlik, amikor is a hagyomány szerint egy izben püspöklátogatásra készültek a majsaiak. A gyermekeket egymástól megfelelő távolságra kiállították az útra, egészen a szomszéd falu határáig, hogy hírt adjanak az egyházi méltóság feltűnéséről, s idejében meghúzhassák a harangokat. Hogy, hogy nem, egyszercsak egy sündisznócska szaladt át az úton, s a gyerekek örömmel mutogatták egymásnak: ni a tuskós, ott a tuskós! Elhallotta a szót a távolabb álló „örszem”, s püspökként adta tovább. Hamar a faluba ért a szó, s legott meg is húzták a harangokat, ha nem is a püspöknek, de — a tuskósnek. Így azután a szomszéd falubeliek azzal bosszantották a majsaiakat, hogy a sündisznóknak harangoztak, s tuskósoknak csúfolták őket. E bájos történetben eredezik a Jonathán Tsz „címerállata”.

Nyilvánvalóan a hagyomány vállalásának és ápolásának jelentőségét tartották a szemük előtt a Jonathán Termelészövetkezet vezetői, de különösen dr. Vedres Ferenc elnök és felesége, amikor 1980 őszén elhatározták, hogy a szövetkezet egyik régi irodájában helytörténeti gyűjteményt hoznak létre. Anyagát három magángyűjtő adományozta: dr. Palcsó Béla fogorvos, aki néprajzi gyűjteményét ajánlotta fel, Gaál Miklós tsz-tag is a néprajzi tárgyait adta be, Csík Antal technikus pedig helytörténeti és néprajzi anyaggal gazdagította a gyűjteményt. Létrejött tehát az a mag, amely körül megindulhatott a kristályosodás. A gyűjtemény vezetője Kozma Huba tanár lett, aki nagy lelkesedéssel, s a napi gondokon túltekintve igyekszik elérni, hogy a gyűjtemény ne rekedjen el a mindenkori állapotban, ne csak reprezentálja a település művelődéstörténetét, de szervezze is annak szellemi életét.

Három helyiségben néprajzi kiállítás látható itt, mégpedig szerencsés módon nemcsak az általános falusi élet mindenütt ismert tárgyaival találkozunk, de bepillant-hatunk abba az évszázados küzdelembe is, amit a majsai ember vívott a folyton mozgó, örökké vándorló homokkal. Ez az állandó küzdelem létrehozta a maga eszközeit, sajátos szokáncsét, gazdálkodási módját, sőt életformáját. Látható azután itt cipész-, kalapos- és szűcműhely, pipagyűjtemény; egy szoba szolgá a helybeli születésű Konecsni György festő és grafikus műveinek, egy pedig Járitz festőné képeinek. Ez a múzeum állandó része. Két helyiségben időszakos kiállításokat rendeznek, főleg képzőművészek alkotásaiból, valamint magángyűjtők anyagaiból.

Mivel a gyűjtemény egyelőre nem bővíthető, a termelészövetkezet 1982-ben megvett egy XIX. század elején épült parasztházat, amelynek hagyományos berendezését szinte csak úgy kellett hagyni, ahogy volt, s azóta tájházként üzemel — ugyan-csak a termelészövetkezet költségén. De eljön majd az idő, amikor a helytörténeti múzeum is terjeszkedhet, amikor fölszabadulnak az épületben ma még meglévő lakások. Akkor egyrészt megoldódnak a raktározás égető gondoljai, másrészt pedig bővíthet a kiállítási terület, amely később talán az udvaron elhelyezett szabadtéri résszel is kiegészül.

Egyelőre inkább „befelé” terjeszkedik a múzeum s megfelelő helyiségek híján nem tárgyakat, hanem ismeretanyagot gyűjt. Önéletíró pályázatot hirdettek idős tsz-tagok számára, de magnetofonnal is gyűjtik a visszaemlékezéseket. Hozzákezdtek a helytörténeti fényképanyag alapjainak a lerakásához. Terv és elképzelés van tehát bőven, néha több is, ment amennyit a mecénás termelőszövetkezet erre a célra szánna.

Jó helyre teszi tehát a Jonathán Tsz a kulturális alapnak a helytörténeti gyűjteményre jutó részét. A múzeum máris fontos közművelődési feladatot tölt be. A helybeli — sőt környékbeli — művészeknek lehetőséget ad műveik kiállítására, de egyik-másik bemutatójuk országos érdeklődést is kelt. Ilyen volt például decemberben a *Gy. Szabó Béla*-kiállítás. A neves kolozsvári művészt ugyanis régi szálak fűzik a Kiskunmajsza melletti Szankhoz, egyetemistaként itt kezdett el rajzolni. A település általános iskolásai sűrűn felkeresik a gyűjteményt, hogy szemléltető bemutatóval egészítsék ki történelemóráikat. Hétről hétre idős parasztemberek látogatnak ide a pályázat meghirdetése óta, hogy hozzanak valami tárgyi emléket, vagy magnóra mondják életük egy-egy fontos szakaszát.

A kecskeméti múzeum szakmailag támogatja a majsai gyűjtemény munkatársait, így a múzeum egyre színvonalasabban töltheti be hivatását. Nemcsak azért rendhagyó tehát ez a helytörténeti gyűjtemény, mert egy nem akármilyen termelőszövetkezet tartja fenn, hanem azért is, mert vezetőjének lelkesedése és elkötelezettsége révén, s a falu közművelődésében játszott szerepével messze kiemelkedik az átlagos, sokszor megmerevedett, üvegbúra alá helyezett helyi gyűjtemények sorából.

Halász Péter

Cipézműhely a Helytörténeti Múzeum állandó kiállításán (Paskuj Iván felvétele)

E HELYEN

ÁLLOTT A HÁZ,
AHOL

ROSSUTH LAJOS

1848. OKTÓBER
1-2-ÁN LAKOTT.

AZ 1929-1933-AS GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG IDEJÉN
ANYOMORBAN ÉLŐ CSONGRÁDI PROLETÁR TÖMEGEK
EGYSEGESEN EMELTEK FEL SZAVUKAT
A TÜRHETELLEN ÉLETKÖRÜLMÉNYEK MIATT
ITT ÁLLOTT A RECI VÁROSHÁZA, AHOL A TŰNETŐK
1931. JANUÁR 30-ÁN MUNKÁI KENYERET KÖVETELTEK.
A JOCSAHFELLEPŐ SZECENYÉKET-RENDŐRTÉSCSENDŐR
ERŐK BEVETÉSÉVEL BRUTÁLISAN SZETVERTEK
A TŰNETŐ PROLETÁROK EMLÉKÉT
TISZTELETTEL ORZI AZ ÚTOKOR.
CSONGRÁD, 1975. JANUÁR 30.
MSZMP, CSONGRÁD VÁROSI BIZOTTSÁGA
CSONGRÁD VÁROS TANÁCSA

Csongrád város emléktáblái

TESTVERESÉK
MŰVÉSZETI BEMUTATÁS
MŰVÉSZETI MŰVÉSZ
ÉS
NEMZETI TŰZ
EGY HAZÁNAK
ÉRTI FELÁRÁI
TESTVÉREK MŰVÉSZ
ROSSUTH LAJOSNAK
CSONGRÁD, 1975. JANUÁR 30.
MSZMP, CSONGRÁD VÁROSI BIZOTTSÁGA

1848
ITT VERTE SZÉT
CSONGRÁD
SZABADSÁGSZERETŐ
1948 NÉPE
1848. JÚLIUS 29-ÉN
A VÁROST MEG-
SARCOLÓ CSÁSZÁRI
CSAPATOT ÉS KI-
SZABADITOTTA
BLÁZSIK MIHÁLY ÉS
SALLAY JÁNOS NEMZETŐRÖKET

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT
CSONGRÁDI SZERVEZETE
1944. NOVEMBER 26-ÁN ALAKULT MEG
A VÁROSHÁZÁN.
DECEMBER 7-ÁN NYITOTTA MEG KAPUJÁT
A CSÉHEGYI KÁROLY U. LENIN U. 8 SZÁM ALATT.
HAJÓ RÖVIDFESZÉKEN HÁZBA MŰLTÖZÖTT.
A MŰVÉSZETI ÚJZSÁRTULÉSEK KÖZÖLŐ DOLGOS TÖMEGEK
ELHARCOSAINAK HELYI KÖZPONTJA
ITT BONTAKOZTATTA KI FEVÉRENYSEK ÉS
PÁRT POLITIKÁJÁNAK ERVÉNYESÜLÉSEKÉRT
CSONGRÁD VÁROS SZOCIALISTA FELVIRÁCOZTATÁSAÉRT
LAKOSAINAK BOLDOGABB JOVOJÉÉRT.
CSONGRÁD, 1975. APRILIS 4.
MSZMP, CSONGRÁD VÁROSI BIZOTTSÁGA

(Dudás Lajos felvételei
a 23. oldalon levő írásához)

Keszthely: Liaház (Gerle János gyűjteményéből)

A századforduló magyar építészetének emlékei

Nagykőrös: üzletház (Gyökér István gyűjteményéből)

Nagykőrös

